

TOIMIJUUS JA SEN MAHDOLLISUUDET JA RAJOITTEET TYÖTTÖMYYSAIKANA

Piia Tuominen
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Työn ja hyvinvoinnin maisteriohjelma

Huhtikuu 2017

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

TUOMINEN PIIA: Toimijuus ja sen mahdollisuudet ja rajoitteet työttömyysaikana

Pro gradu – tutkielma, 91 s.

Työn ja hyvinvoinnin maisteriohjelma

Huhtikuu 2017

Tutkimuksessa tarkastellaan mistä työttömyysajan toimijuus koostuu ja mitä mahdollisuuksia ja rajoitteita toimijuuteen liittyy työttömänä ollessa. Tutkimus on laadullinen ja se on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Aineisto koostuu TE-palveluiden asiakkaille vuonna 2009 tehdyn Internet-kyselyn avovastauksista, joita oli 491. Vastauksissa työttömänä olevat ihmiset kuvaavat arkeaan, ajankäyttöään ja elämäänsä työttömänä. Työttömyysajan toimijuuden jäsentämiseen on käytetty viitekehyksenä toimijuuden modaliteettimallia, joka koostuu kyetä-, täytyä-, voida-, tuntea-, haluta- ja osata-modaliteeteista.

Modaliteettien kautta tarkasteltuna työttömyysajan toimijuus koostuu vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin suhteisiin, taloudelliseen tilanteeseen, fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin, arjen hallintaan, yksilön kehittymiseen ja työllistymishaluun liittyvistä tekijöistä. Vastauksissa oli nähtävissä, että työttömyysaika avasi terveyteen, ihmissuhteisiin ja kehittymiseen liittyviä toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitti taloudellista selviytymistä, henkistä hyvinvointia ja kokemuksia arjen hallinnasta. Toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitteita tarkasteltaessa oli havaittavissa, että päivärytmin säilyttäminen, oman osaamisen kehittäminen ja sosiaalisten suhteiden säilyttäminen tukivat toimijuutta. Merkitykselliseksi nousi, ettei työttömänä oleva identifioitu työttömäksi. Toimijuutta vahvisti myös se, että työnantajien rekrytointikäytännöt sisälsivät rakentavan palautteen antamista työnhakijalle. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää työttömänä olevien ihmisten kanssa tehtävässä ohjaus- ja auttamistyössä.

ASIASANAT: Toimijuus, työttömyys, toimijuuden modaliteetit

UNIVERSITY OF TAMPERE

Faculty of Social Sciences

TUOMINEN PIIA: The Agency and Its Opportunities and Constrains During Unemployment

Master's Thesis, 91 pages

Master's programme in Work, Welfare and Well-being

April 2017

The study examines what the agency of the Finnish unemployed consists of and further what are its opportunities and constraints. The study is qualitative and the method that has been used is content analysis. The research material consists of open answers collected from an Internet questionnaire by Public employment and business services. It was collected in 2009. In the answers the unemployed people described their everyday life and their daily living during unemployment. There were 491 replies to study.

I analyzed the human agency and its possibilities and limitations during unemployment with six modalities: ability, obligation, opportunity, feeling, desire and competence. The research showed that the agency of the unemployment consists of interaction and social relationships, financial condition, physical and mental well-being, everyday management, developing oneself and willingness to get a job. The research showed that opportunities appeared during the unemployment regarding health, relationships and developing and learning new things. The constraints were seen in financial surviving, emotional well-being and everyday management. The analysis showed that the retention of the daily rhythm, developing own skills and maintaining social relations were supporting agency. It was important that the unemployed did not identify themselves as unemployed. The agency was also strengthened when employers' recruitment policies gave constructive feedback for job seekers. Results of the study can be utilized in the guidance and counselling services with unemployed people.

KEYWORDS: Agency, unemployment, modalities of agency

Sisällys

1 JOHDANTO	6
2 TYÖTTÖMYYS JA SEN MITTAAMINEN	8
2.1 Työttömyystilanne Suomessa.....	9
2.2 Työttömien rajatut oikeudet ja velvollisuudet	11
3 TYÖVOIMAPOLITIikka JA TYÖVOIMAPALVELUT	14
3.1 Työllisyydenhoidon keinoja.....	14
3.2 Aktivointi.....	16
3.3 Aktivoinnin kriittistä tarkastelua	18
3.4 Aktivointi auttamistyössä	19
4 TOIMIJUUS.....	22
4.1 Näkökulmia toimijuuteen	22
4.2 Toimijuusnäkökulma auttamistyössä	24
4.3 Toimijuuden modaaliteettimalli	27
5 AIKAISEMPI TUTKIMUS TYÖTTÖMYYYDESTÄ JA TYÖTTÖMÄN TOIMIJUUDESTA	31
6 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA METODOLOGIA.....	36
6.1 Tutkimuskysymykset.....	36
6.2 Internet-kyselyn avovastaukset aineistona	37
6.3 Sisällönanalyysi tutkimusmenetelmänä	38
6.4 Analyysin eteneminen	39
7 TULOKSET	41
7.1 Työttömyysajan toimijuus modaaliteettien kautta tarkasteltuna.....	41
7.1.1 Kyetä.....	42
7.1.2 Täytyä	46
7.1.3 Voida.....	49
7.1.4 Tuntea	52
7.1.5 Haluta.....	59

7.1.6 Osata	63
7.2 Mahdollisuudet ja rajoitteet työttömyysajan toimijuudessa	66
8 TYÖTTÖMYYSAJAN TOIMIJUUDEN TARKASTELUA.....	72
9 TULOSTEN HYÖDYNTÄMISEN MAHDOLLISUUDET	80
10 TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUDEN ARVIOINTIA	81
11 TUTKIMUKSEN EETTISTÄ POHDINTAA.....	83
LÄHTEET.....	85

1 JOHDANTO

Työelämä, työtehtävät ja työn tekemisen tavat muuttuvat, kehittyvät ja monipuolistuvat. Muutoksen myötä ammatteja katoaa ja uudenlaisia työtehtäviä syntyy tilalle. Määräaikaaisuusien ja projektitöiden myötä elämässä saattavat vuorotella työn ja työttömyyden ajanjaksot koulutustasosta ja – alasta riippumatta. Tällä hetkellä yhteiskunnassa huolta aiheuttavat pitkittyvä, jopa sukupolvelta toiselle jatkuva työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen. Muutoksen ja kehityksen keskellä toimiminen ja pärjääminen vaativat ihmiseltä sopeutumiskykyä, aktiivista osallisuutta, kehittymishalua ja kykyä oppia uutta. Muutos tuo haasteita sekä ihmiselle että auttamistyötä tekeville asiantuntijalle; millaista on ihmisen arkielämä työttömänä ollessa, mitä mahdollisuuksia ja rajoitteita elämässä silloin ilmenee ja mitä tulisi huomioida autettaessa ja vahvistettaessa ihmistä kohti toimijuutta ja yksilöllistä hyvää elämää. On tarpeellista pohtia toimijuuden ilmiötä työttömyysaikana, sillä vahvan toimijuuden avulla ihmisen on mahdollista selviytyä muutoksista, sietää epävarmuutta ja elää mielekästä elämää yhteiskunnan osallisena.

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää mistä työttömyysajan toimijuus rakentuu ja mitä mahdollisuuksia ja rajoitteita työttömänä olevan toimijuuteen liittyy. Aineistona hyödynnän TE-palveluiden asiakkaille vuonna 2009 tehdyn Internet-kyselyn avovastausaineistoa. Vastauksissa työttömänä olevat ihmiset kuvaavat arkeaan, ajankäyttöään ja elämäänsä työttömänä. Työttömyysajan toimijuuden jäsentämiseen käytän viitekehystenä Jyrki Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia. Tässä tutkimuksessa toimijuus ymmärretään tilannesidonnaisena, muuttavana, vuorovaikutuksellisenä ja kokemuksellisenä käsitteenä ja ilmiönä, joka rakentuu kuudesta modaliteetista; kyetä, täytyä, voida, tuntea, haluta ja osata. Jyrkämän modaliteettimallin mukaan toimijuus rakentuu näiden kuuden modaliteetin yhteen kietoutuvana prosessina ja sen kokonaisdynamiikkana (Jyrkämä 2008, 195).

Tarkoitukseni on nostaa esiin kokemuksellisuuden ääni, jonka avulla on mahdollista tarkastella subjektiivista kokemusta työttömyysajan toimijuudesta toimintaympäristöjen ja rakenteiden vuorovaikutuksessa. Lähestyn työttömän toimijuutta ihmisten henkilökohtaisten kokemusten näkökulmasta, jotta saan heille vastaushetkellä todellisen esiin. Tutkimusaiheen valinnan taustalla vaikuttaa työkokemukseni pitkäaikaistyöttömien ura- ja työvalmennustyöstä. Kiinnostusta

aihealueeseen vahvasti Suomen työllisyystilanne, vilkas yhteiskunnallinen keskustelu ja poliittinen päätöksenteko työllisyydenhoitoon liittyvissä kysymyksissä. Työttömien aktivointitoimenpiteet, työhalu tai -haluttomuus ja työttömyysturvaan liittyvät kysymykset herättävät yhteiskunnassa vilkasta keskustelua. Hallituksen suunnitellut toimenpiteet näyttävät keskittyvän työttömien velvollisuuksien lisäämiseen ja työttömyysturvan heikentämiseen. Ne vahvistavat näin osaltaan mielikuvaa tarpeesta aktivoida ihmisiä hakemaan ja vastaanottamaan työtä. Yksilölle siirretty vastuu työllistymisestä ja pärjäämisestä jättää helposti huomiotta yhteiskunnallisen tilanteen, jossa työllistyminen voi olla vaikeaa myös hyvin koulutetulle, eteenpäin pyrkivälle ja aktiiviselle kansalaiselle (vrt. Koistinen 2014; Kotkas 2013; Silvasti, Lempiäinen & Kankainen 2014). Tavoitteenani on avata näkökulmia työttömyyteen kokemuksena ja elämäntilanteena, lisätä ymmärrystä työttömyysajan toimijuuden mahdollisuuksista ja rajoitteista, ja sitä kautta auttaa näkemään keinoja toimijuuden vahvistamiseen.

Arvolähtökohtana tutkimukseni taustalla vaikuttaa tavoite eettiseen, omanlaiseen hyvään elämään, jonka tulisi olla mahdollinen jokaiselle. Yksilöllisen hyvän näkeminen vaatii laajaa ymmärrystä ihmisen tilanteesta ja taustoista. Työttömyysajasta - varsinkin pitkäaikaistyöttömyydestä ja siihen liittyvistä yksilöllisistä kokemuksista, tunteista ja vaikutuksista elämään - voi kertoa parhaiten sen itse kokenut. Vain kuulemalla ja ottamalla vastaan toisen ihmisen kertoman ja kokeman voi kyetä ymmärtämään. Sitä kautta on mahdollista auttaa ja tukea ihmistä kohti yksilöllistä ja kestäväää hyvää elämää. (vrt. Björklund & Hallamaa 2013; Hokkanen 2013; Niemi 2011; Närhi, Kokkonen & Matthies 2013.)

2 TYÖTTÖMYYS JA SEN MITTAAMINEN

Ihminen, joka on ilman työtä tai ei osallistu tuottavaan työhön, määritellään työttömäksi. Työttömyydellä viitataan yleensä tilanteeseen, jossa ihminen on rekisteröitynyt työttömäksi työnhakijaksi työvoimatoimistoon. (Kokko 2005, 201.) Työttömyydestä saadaan Suomessa tietoa pääasiassa kahdella eri tavalla: tilastokeskuksen työvoimatutkimuksella ja työ- ja elinkeinoministeriön (TEM) laatimalla työnvälitystilastolla. Tilastojen työttömyysluvut poikkeavat hieman toisistaan, koska niiden käyttötarkoitukset ja lähtökohdat ovat erilaiset. (Tossavainen 2005, 17–18.) Myös tilastojen luotettavuudessa ja virhemarginaaleissa on eroja, koska työttömyyttä arvioidaan niissä erilaisin kriteerein ja niissä painotetaan eri asioita (Koistinen 2014, 163). Kansainvälisesti vertailukelpoisena huomioidaan Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen työttömyysluvut. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2016a).

TEM:n työnvälitystilastossa työtön työnhakija on henkilö, joka on ilman työtä ja on työhön käytettävissä (Tossavainen 2005, 23). Mikäli henkilöllä ei ole työsuhdetta, eikä hän työllisty yritystoiminnassa, hänet voidaan määritellä työttömäksi. Kokoaikaisesti lomautetut luetaan mukaan työttömiin, mutta esimerkiksi päätoimisia opiskelijoita ei tilastoida työttömiksi. Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen työttömyyden määritelmä on sen sijaan tiukempi. Se edellyttää työttömiltä valmiutta ottaa työtä vastaan seuraavien kahden viikon aikana sekä aktiivista työnhakua edeltävien neljän viikon aikana. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2016a.) EU-jäsenyyden myötä Suomi on alkanut noudattamaan tilastoinnissaan muissa jäsenmaissa sovellettavia tilastointikäytäntöjä. Aktiivisen työnhaun toteamisen kriteerit ovat kiristyneet eikä esimerkiksi työvoimatoimistossa kirjoilla olemista pidetä enää automaattisesti merkinä aktiivisesta työnhausta. (Koistinen 2014, 168–169.)

Työttömyyden lisäksi tilastokeskuksen työvoimatutkimuksessa kuvataan piilotyöttömyyttä. Piilotyötön on työvoiman ulkopuolella oleva henkilö, joka haluaisi tehdä ansiotyötä ja voisi aloittaa työn kahden viikon kuluessa, mutta ei ole etsinyt työtä viimeisten neljän viikon aikana. Tilastokeskuksen mukaan piilotyöttömyyden syitä ovat esimerkiksi luopuminen työnhausta, opiskelu, lasten hoito tai terveydelliset syyt. Kaikki piilotyöttömät eivät tilastokeskuksen mukaan ole TE-toimistoissa työttöminä työnhakijoina. (Suomen virallinen tilasto.)

Myös työttömyys- ja työllisyysasteella voidaan määrittää ja kuvata talous- ja työllisyystilannetta. Työttömyysasteella kuvataan työttömien prosentuaalista osuutta työvoimasta. Työttömyysasteeseen viitataan silloin, kun halutaan antaa kuva talouden tilasta, työvoimapolitiikan tehtävistä tai avoimista ja piilevistä sosiaalisista ongelmista. (Koistinen 2014, 161, 171.) Työllisyysasteella puolestaan kuvataan työllisten prosenttiosuutta väestöstä. Virallinen työllisyysaste lasketaan 15–64-vuotiaiden työllisten prosenttiosuutena saman ikäisestä väestöstä. (Findikaattori.) Työllisyysastetta pidetään työttömyysastetta parempana talouden tilanteen indikaattorina, sillä työllisyysasteella pystytään kuvaamaan paremmin esimerkiksi huoltosuhdetta sekä aktiivisten yhteiskuntapoliittisten toimien tarvetta. (Koistinen 2014, 184).

Työttömyysluku- ja työttömyysaste-käsitteisiin vaikuttavat mihin lukuun työttömien määrää verrataan ja ketkä luetaan työttömiksi. Tilastoja on pyritty yhdenmukaistamaan sekä kansallisesti että kansainvälisesti, mutta niissä on suuria eroja sen suhteen, keitä lasketaan työttömiksi. (Koistinen 2014, 162.) Eri maissa työnvälitystilastojen työttömien määrään vaikuttavat työttömyysturvan vaihtelevat säädökset ja erilaiset käytännöt työttömäksi ilmoittautumisesta. Tästä syystä rekisteröity työttömyys ei ole kansainvälisesti vertailukelpoinen. Sitä voidaan kuitenkin hyvin hyödyntää arvioitaessa työttömyyden kustannuksia ja kehiteltäessä erilaisia toimenpiteitä. (Heinonen, Hämäläinen, Räisänen, Sihto & Tuomala 2004, 15.)

Tilastoja tarkasteltaessa tulee huomioida niihin liittyvät rajoitteet. Keskeisin työnvälitystilaston rajoitus Koistisen (2014) mukaan on se, ettei opiskelijoita, jotka haluaisivat tehdä samanaikaisesti työtä esimerkiksi pidempien lomien aikana, lueta työttömiin työnhakijoihin. Myöskään pitkäaikaistyöttömyyttä tai toistuvaistyöttömyyttä ei rekisteröidä tarkasti työnvälitystilastoissa. Tällöin tilastot eivät anna todellista kuvaa pitkittyvästä työttömyydestä, joka saattaa leimata ihmisen koko elämänsä kulkua. (Koistinen 2014, 168.)

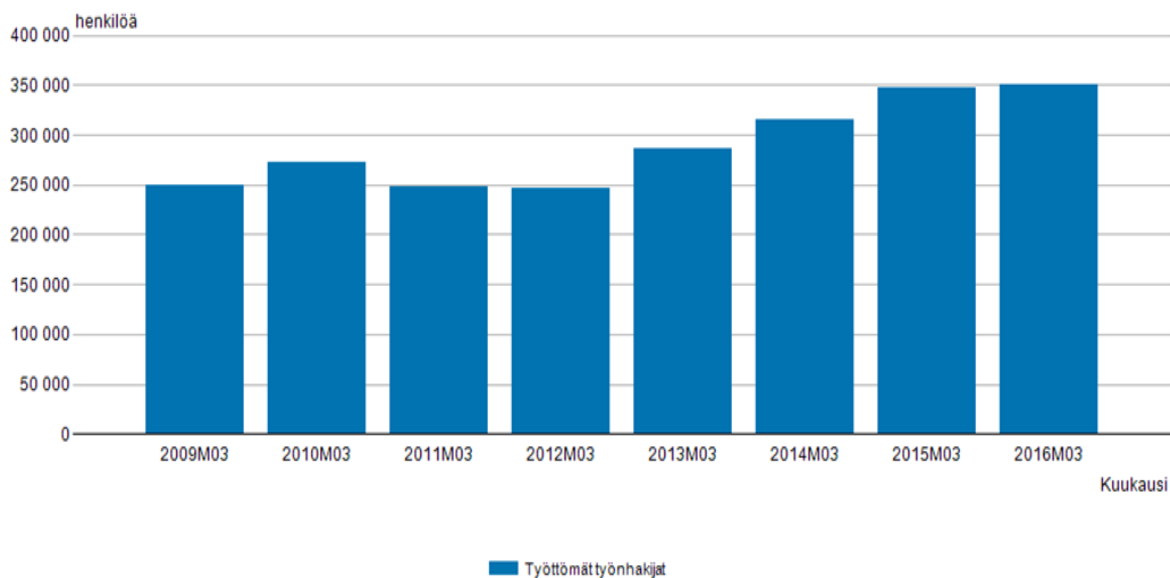
2.1 Työttömyystilanne Suomessa

Tutkimukseni aineistona käytetyt avovastaukset on kerätty Internet-kyselyllä vuonna 2009. Kysely oli kohdistettu työvoimavirastoon rekisteröityneille työttömille työnhakijoille. Työ- ja elinkeinoministeriön (2010) tekemän analyysin mukaan Suomen kansantaloudelle vuosi 2009 oli

poikkeuksellisen synkkä. Yhtä suuri bruttokansantuotteen pudotus oli koettu viimeksi yli 90 vuotta sitten. Työvoima supistui vuonna 2009 yhteensä 25 000 henkilöllä ja heistä valtaosa, noin 18 000 henkilöä, oli nuoria. Opiskelijoille sopivat tilapäistyöt olivat vähentyneet ja taantumassa koulutuksen päättäneiden pääsy työmarkkinoille oli vaikeutunut. Tästä syystä nuoria oli poistunut työmarkkinoilta takaisin koulutukseen, kotitaloustyöhön tai muuten työvoiman ulkopuolelle. (TEM-analyyseja, 2010.)

Syksyllä 2009 laaditun Työ- ja elinkeinoministeriön lyhyen aikavälin ennusteen mukaan työttömyysjaksojen kestoja arvioitiin pidentyvän, koska työttömiksi joutuneiden oli ollut entistä vaikeampaa löytää uusi työpaikka tai päästä työvoimapolitiikan aktiivitoimien piiriin. Työttömyyden nousu arvioitiin niin voimakkaaksi, ettei aktiivitoimia voitaisi enää jatkossa tarjota kuin harvalle. (TEM-analyyseja, 2009.)

TAULUKKO 1 Työttömät työnhakijat maaliskuussa 2009 – 2016 (TEM, 2016)

Lähde: Työ- ja elinkeinoministeriö, Työnvälitystilasto

TEM:n työllisyyskatsauksen mukaan työ- ja elinkeinotoimistoissa oli tammikuussa vuonna 2009 246 400 työtöntä työnhakijaa ja marraskuuhun mennessä työttömien työnhakijoiden määrä oli noussut

274 100 henkilöön (Työllisyyskatsaus 2009). Työvoimatutkimuksen mukaan työttömyys nousi vuonna 2009 keskimäärin 221 000 henkilöön, mikä vastasi 8,3 prosentin työttömyysastetta (TEM-analyyseja, 2010). Avoimet työpaikat olivat vähentyneet kaikissa muissa ammattiryhmissä paitsi kaupallisessa työssä. Eniten vähentymistä oli tapahtunut palvelutyössä, terveydenhuolto- ja sosiaali-alan työssä sekä korkeimmin koulutettujen ammattiryhmässä. Ammattiryhmittäin tarkasteltuna työttömyys nousi kaikissa ammattiryhmissä edellisen vuoden joulukuuhun verrattuna. (Työllisyyskatsaus 2009.)

Työnvälitystilaston työttömyyslukuja tarkasteltaessa on nähtävissä työttömien työnhakijoiden määrän lisääntyminen vuosien 2009 ja 2016 välisenä aikana. Vuonna 2016 työ- ja elinkeinotoimistossa oli työnhakijaksi ilmoittautuneita henkilöitä vuoteen 2009 verrattuna miltei 100 000 enemmän. Työ- ja elinkeinoministeriön työllisyyskatsauksen mukaan työnhakijoita oli vuoden 2016 maaliskuun lopussa yhteensä 351 000. Pitkäaikaistyöttömiä eli vähintään vuoden työttömänä olleita oli 122 600. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2016a.) Sen sijaan Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen laskutavan mukaan työttömiä oli vuoden 2016 maaliskuussa 273 000 henkilöä, työttömyysaste oli 10,1 ja työllisyysaste eli työllisten osuus 15–64-vuotiaista 68,0 prosenttia (Tilastokeskus).

2.2 Työttömien rajatut oikeudet ja velvollisuudet

Työttömänä olemista määrittävät ja rajaavat sekä oikeudet että velvollisuudet. Yhteiskunnan voidaan katsoa sääntelevän ja rajoittavan työttömien sosiaalisia oikeuksia ja velvollisuuksia poliittisin päätöksin. Työttömillä on esimerkiksi rajoitettu loma- ja opiskeluoikeus ja työttömyysturvan saamisen ehtoihin kuuluu, että työtön on työmarkkinoiden käytettävissä. Näiden ehtojen laiminlyöminen voi johtaa sanktioihin. (Koistinen 2014, 307.) Tätä kuvaa muun muassa Lähteenmaa (2010, 2011), joka on tutkinut nuorten työttömien toimijuutta. Hän nostaa esiin mahdottomalta tuntuvan tilanteen, jossa työtön haluaisi olla hakematta kolmeen opiskelupaikkaan, joista yksikään ei häntä oikeasti kiinnosta, mutta hän ei saa olla tekemättä niin. Samoin rajoitukset tulevat esiin matkustusrajoituksina, jotka on asetettu työttömälle työnhakijalle ja joita on noudatettava, mikäli hän haluaa saada työttömyyskorvausta. Lähteenmaa kuvaa, miten työtön ihminen elää monien hänen toimijuuttaan rajoittavien ja muokkaavien rakenteiden puristuksessa. (Lähteenmaa 2010, 2011.)

Myös Silvasti, Lempiäinen ja Kankainen (2014) tuovat esiin erityisesti nuorten työttömien asemaa. Heidän mukaansa nuorilta vaaditaan ja edellytetään asioita, sillä heitä halutaan kouluttaa ja sopeuttaa työmarkkinoita varten. Vielä hyvinvointivaltion rakentamisvaiheessa ajateltiin, että demokraattisen politiikan keinoin yhteiskunnasta voidaan tehdä parempi paikka elää. Silvastin ym. mukaan ajateltiin, että ihmisille voidaan tuottaa hyvinvointia muuttamalla yhteiskuntaa ja sen rakenteita. Nykyisin pyritään pikemminkin muuttamaan ihmisiä niin, että he sopivat paremmin markkinoiden ja yhteiskunnan tarpeisiin. (Silvasti, Lempiäinen & Kankainen 2014, 13.)

Työttömien demokratiaoikeudet perustuvat Koistisen (2014) mukaan pääosin kansalaisuuteen eivätkä työsuhteeseen tai työyhteisön jäsenyyteen. Täten työttömillä ei ole mahdollisuutta vaikuttaa talouden kehitykseen tai tulonjakoa koskevaan päätöksentekoon, sillä se tapahtuu pääosin ammattiliitoissa tai yrityksissä. Työttömillä on yleensä oikeus julkisiin palveluihin, ilmaisiin työvoimapalveluihin, työvoimakoulutuksiin ja omaehtoiseen ammatilliseen koulutukseen. Työttömiä myös tuetaan ilmaisupalveluilla ja alennuksilla, mutta heillä ei ole oikeutta työsuhdeperusteisiin palveluihin. (Koistinen 2014, 306.) Julkusen (2013) mukaan aktivointipolitiikkaan liittyy monia dilemmoja. Hän kuvaa kuinka esimerkiksi aktiivitoimiin osallistuminen voi parhaimmillaan antaa ihmisarvon ja tunnustetuksi tulemisen kokemuksia, pahimmillaan ne voivat nujertaa ihmistä entisestään (Julkunen 2013, 40). Lisäksi viime vuosina työttömien sosiaaliturvasta, työttömyysturvasta ja työvoimapalveluista on tehty yhä enemmän vastikkeellista ja ehdollista. Työttömiltä edellytetään työttömyysturvan vastikkeeksi alistumista viranomaisten päätöksiin, mutta viranomaiset sen sijaan voivat kohdella työttömiä valikoiden ja harjoittaa asiakasvalintaa. (Koistinen 2014, 235.)

Silvasti ym. (2014) kuvaavat poliittisten päätösten myötä vastuun siirtymistä yhteiskunnalta yksilölle, jonka tulee osoittaa vastuunottokykyään kilpailun keinoin. Kilpailu on väline, jolla pyritään erottamaan voittajat häviäjistä ja heikot vahvoista. Silvasti ym. tuovat esille miten nykytilanteessa olennaista on se, että heikoiksi tai kyvyttömiksi määritellyt saavat syyttää vain itseään. Heitä saatetaan pitää ongelmana ja aktivoinnin ja sanktioiden kohteena, eikä heitä kohtaan tunneta myötätuntoa tai solidaarisuutta. Yksilön katsotaan olevan vastuussa itse itsestään ja hänen tulee hankkia itse apua itselleen silloinkin, kun kyse on mielenterveys- ja päihdeongelmista. Ongelmia ei aseteta yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi vaikka haavoittuvassa ja hauraassa asemassa elävän ihmisen rakenteelliset mahdollisuudet tehdä valintoja ja vaikuttaa omaan elämänsä kulkuun olisivat heikot. (Silvasti ym. 2014, 18–19.)

Koska työttömien sosiaaliset oikeudet näyttävät eroavan normatiiviselta perustaltaan ja tasoltaan työssä olevien oikeuksista, voidaan Koistisen (2014, 307) mukaan perustellusti kysyä, ovatko työttömät kansalaisia, joiden oikeuksista päättävät toiset ja joiden aktiivinen osallistuminen yhteiskunnalliseen toimintaan on rajoitettua. Tätä asiaa käsittelee myös Kotkas (2013), jonka mukaan asiakkaalle luodaan vaikutelma siitä, että hänellä on mahdollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Viranomaisen ei siis sanele mitä palveluita asiakas saa, vaan tälle pyritään antamaan mahdollisuus vaikuttaa itseään koskevien palveluiden sisältöön. Esimerkiksi aktivointisuunnitelmissa sovitaan palveluista ja räätälöidään ne asiakkaalle sopiviksi, mutta tosiasiallisesti palvelut määräytyvät lain ja määrärahojen puitteissa. (Kotkas 2013, 81–82.)

3 TYÖVOIMAPOLITIikka JA TYÖVOIMAPALVELUT

Suomessa työvoimapolitiikan suunnitteluvastuu ja toimeenpano kuuluvat työ- ja elinkeinoministeriölle. Työvoimapolitiikka on pitkälle institutionalisoitunutta ja julkista toimintaa, jossa valtion hallinnolla ja kunnilla on keskeinen rooli. Työvoimapolitiikka koostuu talous-, koulu- ja asunto- ja sosiaalipoliittisista keinoista, työnvälitys- ja neuvontapalveluista sekä työllistymistä tukevista keinoista. Kapeammin tarkasteltuna työvoimapolitiikka koostuu työvoimapalveluista, työllistymistä tukevista neuvontapalveluista, työharjoittelusta ja tukityöllistämisestä. (Koistinen 2014, 372–376, 393.)

Suomessa laajaa julkista työvoimapalvelujärjestelmää ylläpitää valtio. Julkisia työvoimapalveluja ovat kaikki työvoimaviranomaisen järjestämät tai hankkimat palvelut. Työvoimapalvelut kattavat koko työmarkkinakentän ja ovat kaikkien kansalaisten saatavilla. Niiden ensisijainen tavoite on edistää työmarkkinoiden toimivuutta. Työvoimapalvelut kattavat sekä työnhakijalle että työnantajalle suunnattuja palveluja. Niillä pyritään edistämään työttömien työllistymistä ja varmistamaan työnantajien työvoiman saanti. (Heinonen ym. 2004, 71.) Työ- ja elinkeinokeskusten ja paikallisten työvoimatoimistojen lisäksi työvoimapalveluja tuottavat yksityiset organisaatiot ja yhteisöt, jotka tuottavat erityispalveluja tietyille työvoiman ryhmille. Näitä ilmaisia palveluja tuotetaan kaikille asuinalueesta, sosiaalisesta taustasta ja varallisuudesta riippumatta. (Koistinen 2014, 393.) OECD:n vuonna 1995 esittämän luokituksen mukaan työvoimapalveluihin kuuluvat julkiset työvoimapalvelut ja hallinto, työvoimakoulutus, nuoriin kohdistuvat toimet, tuettu työllistäminen, vajaakuntoisten työllistäminen ja työttömien taloudellinen tukeminen. Myöhemmin palvelujen kirjo on kasvanut erilaisilla räätälöidyillä julkisten ja yksityisten tarjoamilla työvoimapalveluilla. (Koistinen 2014, 375.) Tällä hetkellä kuntien vastuu pitkään työttömänä olleiden aktivoinnista ja työllistymisen edistämisestä on lisääntynyt ja vaikeasti työllistyvien ihmisten työvoimapalveluja ollaan siirtämässä kokonaan kuntien vastuulle (Saikku 2016, 93).

3.1 Työllisyydenhoidon keinoja

Työvoimapolitiikan avulla on mahdollista ennakoida työvoiman tulevaa kysyntää ja varautua vastaamaan uuden työvoiman tarpeeseen. Valtaosa työttömistä työllistyy nopeasti ja ongelmitta,

mutta osa työttömistä tarvitsee tukea työn etsinnässä tai työmarkkinavalmiuksiensa kohentamisessa. Erityisesti vaikeasti työllistyvien työmarkkinavalmiuksien parantamisessa on olennaista, että työnhakijoiden motivaatioon ja yksilöllisiin ominaisuuksiin kiinnitetään huomiota ja tehdään sensitiivisiä, räätälöityjä ratkaisuja. (Heinonen ym. 2004, 68.) Työvoimaviranomaisilla on käytössään työvoimapolitiikan keinoja, joita he voivat kohdistaa työttömiin. Näitä ovat esimerkiksi työnvälitys, ammatinvalinnanohjaus ja tukityöllistäminen. Lisäksi heidän on mahdollista sijoittaa työttömiä työharjoitteluun, ohjata työvoimakoulutukseen, työpajoihin tai työllistäviin projekteihin. (Koistinen 2014, 376.)

Työvoimapolitiikan kannalta on keskeistä tietää, keihin työvoimapolitiittiset toimet tulisi kohdistaa ja millaisin toimenpitein tavoitteet saavutetaan tehokkaimmin. Työvoimaviranomaiset ovat ryhmitelleet työttömiä sen mukaan, miten vaikeana viranomaiset pitävät heidän työllistymistään. Työvoimapolitiikan tehokkuusnäkökulman takia työvoimaviranomaiset haluaisivat siirtää toimeentulotuen hakijat, eläkepäästösten odottelijat ja sosiaalisen kuntoutuksen tarvitsijat sosiaalitoimen asiakkaiksi. Tällöin heidän olisi mahdollista keskittyä vain niihin työttömiin, jotka ovat työllistettävissä. (Koistinen 2014, 184.)

Suomessa käynnistyi yhteispalvelukokeilu vuonna 2002 osana silloisen työministeriön rakenteellisen työttömyyden vähentämistoimia. Tavoitteena oli kehittää työhallinnon, kunnan ja KELA:n yhteistyömalli vastaamaan pitkäaikaistyöttömyyden ja syrjäytymisen pulmiin. Vuoden 2003 yhteispalvelupisteet alkoivat muuttua työvoiman palvelukeskuksiksi ja työministeriö alkoi myöntää palvelukeskuksille erillisrahoitusta. (Karjalainen 2013, 103–104.) Vuosien 2004–2006 aikana perustettiin 38 työvoiman palvelukeskusta. Työvoiman palvelukeskukset ovat kunnan, työ- ja elinkeinotoimiston ja KELA:n ylläpitämiä palvelupisteitä. Niiden toimintaan liittyy muiden palveluntuottajien muodostama asiantuntija- ja palveluverkosto, joka tarjoaa aktivoivia toimenpiteitä erityisesti niille työttömille, joiden työmarkkinoille saamiseen muut palvelut ovat osoittautuneet riittämättömiksi. (Kunnat.net.) Asiakkuuskriteerinä on ollut moniammatillisen palvelun tarve eli työllistymistä ovat hankaloittaneet sopivan paikan löytämisen lisäksi myös muut tekijät (Alho 2014, 2). Asiakkaita ovat vaikeasti työllistyvät kuten pitkäaikaistyöttömät, toistuvaistyöttömät ja tukitoimenpiteiltä työttömäksi palautuvat henkilöt (Karjalainen 2013, 105).

Työvoimanpalvelukeskuksessa palvelu alkaa asiakkaan palvelutarpeen kartoituksella. Tavoitteena on edistää yhdessä asiakkaan kanssa hänen työllistymismahdollisuuksiansa. (Kunnat.net.) Pitkään työttömänä olleille ihmisille räätälöidään yksilöllinen palvelupolku. TE-hallinnon toimet, sosiaali- ja terveyspalvelut sekä kuntoutus sovitetaan yhteen niin, että muodostuu asiakkaan tarpeita vastaava kokonaisuus. (Alho 2014, 2.) Vuoden 2015 alusta lähtien työvoimanpalvelukeskusten työstä tuli lakisääteistä palvelua, joka ulottuu kaikkiin kuntiin (Alho 2014, 2). Tällä hetkellä työvoimapolitiikkaan on syntynyt niin sanottu welfare-mix, joka koostuu työhallinnon, kunnan, yksityisten ja yhteisöllisten palvelujen tuottajien lisäksi yhdistysten, koulutusorganisaatioiden ja järjestöjen yhteistyöstä. Useiden toimijoiden yhteistyö on merkinnyt työvoimapolitiikalle erilaista osaamista ja uudenlaisia näkemyksiä. (Koistinen 2014, 377.)

3.2 Aktivointi

Työvoimapolitiikassa on siirrytty aktiivisesta aktivoivaan suuntaan. Aktivoivan työvoimapolitiikan mukaan yksilöiden tulee kantaa vastuu omasta elämästään. Aktivointipolitiikassa pyritään luomaan instituutioita, jotka kannustavat ihmisiä. Tarkoituksena on myös siirtää tehtäviä yksilölle, jonka odotetaan tekevän omaa etuaan edistäviä valintoja. (Hänninen 2014, 188.) Aktiivipolitiikasta puhutaan silloin, kun aktivointiin kytkeytyy työllisyys- ja sosiaalipolitiikan lisäksi nuoriso- ja ikäpolitiikkaa sekä terveys- ja koulutuspolitiikkaa. Aktiivipolitiikka koostuu laaja-alaisesta toimintapolitiikasta, jolla tuetaan työikäisen väestön osallistumista työhön. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 8-9.) Aktivoinnissa voidaan katsoa olevan kyse laajemmasta kuin vain työllistymiseen liittyvästä ilmiöstä ja sillä saavutettava hyöty voi siten ulottua sosiaalipoliittisesti laajemmalle kuin vain työllisyydenhoidon alueelle.

Työllisyydenhoidon kentällä aktivoinnissa on kyse työllistymiseen tähtäävien ehtojen ja valmiuksien lisäämisestä tai niiden saattamisesta käytäntöön. Näitä ovat esimerkiksi motivaation ja ammattitaidon parantaminen sekä velvoitteiden lisääminen. (Sihto 2013, 193.) Työttömyyden vuoksi etuuksia saavan henkilön tulee edistää työllistymismahdollisuuksiaan ja työllistymistään osallistumalla aktiivitoimiin. Näitä ovat esimerkiksi koulutus, työharjoittelu ja palkkatuettu työ. Osallistuminen on säädösten mukaan sekä oikeus että velvollisuus. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 9.) Lokakuussa 2016 aktivointiasteeseen laskettavien palveluiden piirissä oli 128 800 henkilöä ja kaikkiaan palveluissa oli 4,8 % työvoimasta (Työllisyyskatsaus lokakuu, 2016).

Useimmiten aktivoinnista puhutaan syrjäytymisvaarassa olevien nuorten ja pitkäaikaistyöttömien yhteydessä. Aktivoinnissa työttömän kansalaisen vastuu ja velvollisuus määritellään uudelleen. Tällöin oikeus toimeentuloturvaan ja velvollisuus osallistua työhön tai koulutukseen kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa. Aktivointipolitiikassa on kyse siitä, että työttömäksi jäänyt, työttömyysturvaa tai toimeentulotukea saava henkilö tulisi saada mahdollisimman pian takaisin palkkatyöhön. Tavoitteena on, ettei työikäisen kansalaisen toimeentulo olisi pitkään sosiaaliturvan varassa. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7-8.)

Suomessa on tehty aktiivipolitiikan uudistuksia erityisesti 1990-luvun puolivälin jälkeen. Lainsäädäntöön on tehty pieniä muutoksia, joilla on lisätty työttömien velvollisuuksia. Uudistusten kohteena ovat olleet erityisesti työmarkkinatuen ja toimeentulotuen saantiehtot ja niitä on kiristetty. Uudistukset ovat siten kohdistuneet pitkäaikaistyöttömiin, joilla työllistymismahdollisuudet ovat jo lähtökohtaisesti heikommat. Eri palvelujärjestelmiä kehittämällä on pyritty aikaisempaa tehokkaampiin ja yksilöllisempiin työllistymistä ja syrjäytymistä ehkäiseviin palvelumalleihin. Esimerkkeinä palvelumalleista ovat työllistymissuunnitelma ja aktivointisuunnitelma, joissa sovitaan yhdessä työllistymistä edistävästä toimista ja niiden toteuttamisesta. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 9, 13–14). Aktivointisuunnitelman ei ole kuitenkaan todettu vaikuttavan lyhyellä aikavälillä työttömien työllistymiseen avoimille työmarkkinoille eikä se ole taannut henkilöille parempaa sosiaalista hyvinvointia (Ala-Kauhaluoma 2004, 208–209). Aktivointisuunnitelman on todettu lähinnä helpottavan pitkään työttömänä olleiden osallistumista aktivoiviin toimenpiteisiin (Piirainen 2010, 312).

Aluksi aktivoinnin taustalla vaikuttivat taloudelliset syyt ja tarve hillitä hyvinvointivaltion kustannuksia sekä huoli pitkäaikaistyöttömyydestä ja sosiaalisesta syrjäytymisestä. Aktivointipuhe on sittemmin laajentunut yleisemmäksi aktiivisen kansalaisuuden diskurssiksi yhteiskunnassa. Aktiivitoimia on alettu tarkastella tulonjakopolitiikan lisäksi sosiaalisena investointina ja uusien mahdollisuuksien tarjoamisena kansalaisille. Tavoitteena on panostaa inhimilliseen pääomaan, koulutukseen ja sosiaaliseen osallisuuteen. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 15.) Aktivoinnin näkökulmasta työttömän työkyky on hyvin keskeinen asia. Ensisijaisesti aktivoinnin tavoitteena on saada ihminen siirtymään työmarkkinoille, mikä edellyttää ainakin jonkinasteista työkykyä. (Saikku 2013, 120.) Vähitellen aktiivipolitiikassa on alettu ymmärtää työttömyyden, työkyvyn ja kuntoutuksen välisiä suhteita. Aktivointi työhön ei onnistu, jos ihminen on enemmänkin sairausloman

tarpeessa. (Karjalainen 2013, 212.) Työkyky vaikuttaa myös yksilön taloudellisiin etuuksiin ja palveluihin ja määrittelee sitä, onko hänellä mahdollisuus päästä kuntoutuspalveluihin (Saikku 2013, 121). Esimerkiksi työhallinnon, KELA:n ja sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasjärjestelmissä on yhteisiä työttömiä asiakkaita ja tämän takia työvoima- ja sosiaalipolitiikan resursseja on yhdistetty. Myös kuntien sosiaalityö on aktiivitoimien myötä uudistunut, kun uusia yhteispalvelun ja verkostotyön toimintamalleja on pystytty kehittämään. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 14.)

3.3 Aktivoinnin kriittistä tarkastelua

Aktivointia on tarpeen tarkastella kriittisesti. Julkusen (2013, 38) mukaan aktiiviparadigman tavoitteena on luoda työmarkkinoiden osapuolille kannustimia, kykyjä ja velvoitteita työllistää ja työllistyä. Keskitalo (2013) tuo esiin kuinka aktivointiparadigmassa painopiste on yksilössä, eikä työttömyyttä pidetä juurikaan rakenteellisena ongelmana. Aktivointi korostaa yksilön toimintaa ja roolia. Aktivoinnin yksilöllisyys näkyy myös siinä, että tavoitteena on yksilöllisten ratkaisujen räätälöinti ja työttömien aktiivinen mukanaolo prosessissa. (Keskitalo 2013, 55.) Myös Björklund ja Hallamaa (2013) pohtivat aktivoinnin problematiikkaa. He tuovat esiin aktivointitoimenpiteiden ongelmana sen, etteivät ihmiset tunnista omaa intressiään niiden kohteena olemisessa. Ongelmallisena he pitävät tilannetta, jossa ihmiselle ei ole kehittynyt pysyviä subjektiivisia intressirakenteita. Tällöin kannustaminen tai aktivointitoimenpiteet eivät onnistu ja kannustimien toimivuus on sattumanvaraista. Esimerkkinä he mainitsevat syrjäytyneen nuoren, jota on vaikea kannustaa, mikäli hänelle ei ole kehittynyt käsitystä hänelle hyvästä elämästä eikä siten mitään intressiä. Björklundin ja Hallamaan mukaan moni syrjäytyneeksi määritelty nuori on hukannut oman arvontuntonsa ja intressinsä edistää omaa tai kenenkään muunkaan hyvää elämää. Näin ollen ulkopäin tarjottu koulutus, työharjoittelu tai kuntoutus eivät aina näytä houkuttelevilta. Erilaisin sanktioin pakotettu toiminta joka vaikuttaa ihmisestä turhalta, ei saa ihmistä sitoutumaan ja edistämään toiminnan päämääriä. (Björklund & Hallamaa 2013, 166–167.) Tähän viittaa myös Lähteenmaa (2010), joka kuvaa aktivoinnin kokemusta ihmisen kyvykkyyttä kyseenalaistavana ja jopa pakottamisena. Nuoren on esimerkiksi pakko mennä TE-palveluiden osoittamaan työkokeiluun, johon hän ei itse tahdo, jottei hän menetä työmarkkinatukeaan. (Lähteenmaa 2010, 60.)

Aktivointipolitiikan avulla voidaan Hännisen (2014, 201–202) mukaan parantaa työttömän työnhakijan valmiuksia, mutta toisaalta sen nimissä voidaan pakottaa vaikeassa tilanteessa olevia

ihmisiä tilanteisiin, joihin he eivät halua tai kykene. Työvoimapolitiittisen aktivoinnin keinot vastaavat harvoin heikoimmassa asemassa olevien pitkäaikaistyöttömien todellisiin tarpeisiin. Hännisen (2014, 188) mukaan aktivointipolitiikan avulla yritetään pakottaa ihmisiä auttamaan itseään, kiinnittämättä huomiota elämäntilanteisiin, joissa ihmiset joutuvat tekemään valintojaan. Björklundin ja Hallamaan (2013) mukaan on kuitenkin myös tilanteita, joissa alkuun jopa vastenmieliseltä vaikuttanut toiminta muuttuu palkitsevaksi ja ihminen voi löytää intressinsä sen avulla. He pitävät merkittävänä sitä, että ihminen näkee tarjotun aktivointitoimenpiteen yhteyden omaan hyvinvointiinsa ja kokee valinneensa itse tavoitteensa ja toimintatapansa. (Björklund & Hallamaa 2013, 166.)

Myös Saikku (2013) kyseenalaistaa aktivoinnin mielekkyyttä työllistymisen tukemisessa. Saikun mukaan tulisi pohtia voisiko aktivoinnin perimmäisenä tavoitteena olla yksilön osallisuuden vahvistaminen yhteiskunnassa yleensä, tai voisiko heikon työkyvyn ja työllistyvyyden omaava ihminen toteuttaa itseään muilla tavoin, ja siten näyttäytyä yhteiskunnan kannalta kannattavana ja aktiivisena jäsenenä. Saikun mukaan aktivoinnin näkökulmasta keskeistä olisikin pohtia, miten luoda sellaiset työmarkkinat, joissa on kysyntää erilaisille työntekijöille eikä niinkään pyrkiä muuttamaan ihmisiä työllistyvyydeltään työmarkkinoille sopiviksi. (Saikku 2013, 144–145.)

3.4 Aktivointi auttamistyössä

Aktiiviseen kansalaisuuteen tukeminen ja osallisuuden vahvistaminen näyttävät tavoiteltavina seikkoina auttamistyössä. Närhen, Kokkosen ja Matthiesin (2013, 120–121) mukaan osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus ovat rinnakkaiskäsitteitä, joissa on kyse kansalaisen oikeuksien ja identiteetin tunnustamisesta tai siihen liittyvien velvollisuuksien, epävarmuuksien ja muutospaineiden tuottamien suorituskyky- ja toimintavaatimusten esiintuomisesta. Aktiivisessa kansalaisuudessa keskeistä on Keskitalon (2013) mukaan yksilöllinen palveluprosessi, jossa työntekijä ja tuen saaja kohtaavat. Suunnitelmien ja sopimusten yksilöllisyys ja henkilökohtaisuus mahdollistavat niiden tuloksellisuuden. Jotta ihminen motivoituu suunnitelmien toteuttamiseen, tulee niihin liittyvien valintojen perustua aidosti ihmisen omaan motivaatioon ja ratkaisuihin. Keskitalon mukaan asiakasnäkökulmasta tarkasteltuna on olennaista, että oikeudet ja velvollisuudet ovat selkeästi määriteltyjä. Lisäksi merkittävää on se, mitä työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamisessa tapahtuu eli onko asiakkaalla todellisuudessa vaikutusmahdollisuuksia. Ratkaisuna tavoitteiden saavuttamiseen on esitetty aktivoinnin henkilökohtaista ja yksilöllistä luonnetta. Keskitalo esittää,

että toimet tulisi räätälöidä yksilöllisten elämäntilanteiden mukaan, jotta niillä olisi toivottua vaikutusta. Huomio tulisi kiinnittää palveluprosessiin, yksilölliseen asiakastyöhön ja neuvottelun merkitykseen aktivoinnissa. Yksilöllisyydellä tulisi korostaa aidosti neuvottelevaa luonnetta saneltujen ehtojen asemasta. (Keskitalo 2013, 62–63.)

Mikäli halutaan vaikuttaa eettisesti kestäväällä tavalla toisen ihmisen valintoihin ja toimintaan, tulee Björklundin ja Hallamaan (2013) mukaan huomioida vaikutuksen kohteena olevan resurssit ja intressit. Tällöin vaikuttamisesta tulee vuorovaikutusta, jossa pystytään edistämään yhteistä intressiä. Björklundin ja Hallamaan mukaan oman arvontunto ja oman ihmisarvon tunnistaminen luovat pohjan sille, että ihminen voi muodostaa käsityksen omista intresseistään eli siitä millaista elämää haluaa elää. Olennaista heidän mielestään on se, että ihminen ymmärtää yhteiskunnan häneltä edellyttämän toiminnan olevan myös hänen oman hyvän elämänsä kannalta merkityksellistä. Vaikka aluksi ihmisen intressi saattaa olla heikko, voidaan konkreettisten toimien avulla saada ihminen uskomaan omiin mahdollisuuksiinsa. Björklundin ja Hallamaan mukaan tämä ei tapahdu tekemällä asioita ihmisen puolesta vaan luottamalla hänen kykyihinsä edistää omaa hyvinvointiaan. (Björklund & Hallamaa 2013, 164–166.)

Närhen ym. (2013, 145) mukaan osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden tukeminen vaatii palvelujärjestelmässä toimivilta asiakkaan kunnioitusta, vakavasti ottamista ja todellista vallan jakamista. Björklundin ja Hallamaan (2013) mukaan sellaisen aktivointipolitiikan harjoittaminen, jossa pidetään ihmistä kumppanina ja otetaan hänen lähtökohtansa, resurssinsa ja intressinsä aidosti huomioon, on usein kaikkein kestäväintä, eettisintä ja kustannustehokkainta. Eettisesti kestävä toiminnan voidaan katsoa perustuvan yhteisiin intresseihin. Yhteiskuntapoliittinen kannustaminen on eettisesti kestäväintä silloin, kun se perustuu sekä subjektiivisten eli ihmisten omien että objektiivisten eli yhteiskunnan intressien yhteyteen. Mitä kauempana ihmisten omat intressit ovat, sitä vaikeampi on saada ihmisiä osallistumaan ja sitoutumaan yhteisiin tavoitteisiin. Eettisesti kestävä aktivointi ja ihmisten intressien huomioiminen eivät Björklundin ja Hallamaan mukaan edellytä suuria resursseja tai toimenpiteitä. Luottamuksellinen kohtaaminen ja se, että ihmisen kanssa toimii aidosti välittävä ja sitoutunut työntekijä, voivat saada aikaan merkittäviä tuloksia. (Björklund & Hallamaa 2013, 169.) Kun ihminen kokee ja tuntee olevansa hyväksytyt osa yhteiskuntaa, on mahdollista luoda pohja aktiiviselle osallistumiselle yhteiskunnassa (Närhi ym. 2013, 145).

Intressin rakentaminen on Björklundin ja Hallamaan (2013) mukaan mahdollista sekä syrjäytyneiden että pitkäaikaistyöttömien kanssa. Heidän mukaansa se vaatii uudenlaista työtettä, hyvinvointipalvelujen eli sosiaali-, terveys-, työvoima- ja koulutuspalvelujen kokonaisvaltaista hyödyntämistä sekä luottamusta ihmisen haluun osallistua yhteiskunnan toimintaan omilla ehdoillaan ja kyvyillään. Aktivointipolitiikassa uudenlainen työote, joka ottaa asiakkaan inhimillisen kokemuksen todesta, edellyttää asiakkaiden elämäntilanteen kokonaisvaltaista kuulemistä. Kiinnittymisen sekä palveluun että vastuutyöntekijään tulee olla mahdollista. Björklund ja Hallamaa esittävät, että kaikki elämäntilanteeseen vaikuttavat tekijät, kuten asuminen ja terveydentila tulee huomioida. Heidän mukaansa näin toteutuu ihmisen kohtaaminen tavalla, jossa hän voi käydä läpi omia mahdollisuuksiaan ja kokea, että hän voi vaikuttaa omaan hyvinvointiinsa ilman ulkopuolisia pakkoja. (Björklund & Hallamaa 2013, 168.)

4 TOIMIJUUS

Osana aktivointiin ja auttamistyöhön liittyvää keskustelua, on huomioitava nähdäänkö asiakkaat avun ja palvelun kohteina vai kykenevinä toimijoina. Osallistumista syvempänä toiminnan muotona voidaan pitää osallisuutta. Osallisuus vaatii luottamusta, tiivistä vuorovaikutusta, avoimuutta ja näyttöä kuulluksi tulemisesta. (Laitinen & Niskala 2013, 12–13.) Aktivoitumisen ja osallisuuden mahdollisuuksia tarkasteltaessa nousee esiin toimijuuden yhteys aktivointikeskusteluun. Keskeinen aktivoitumisen edellytys Björklundin ja Hallamaan (2013) mukaan on aitojen mahdollisuuksien tarjoaminen. Tällöin ihminen voi kokea itsensä hyödylliseksi ja arvokkaaksi yhteiskunnan jäseneksi. Ihmisen tulee saada tunnistaa itsensä toimijaksi eikä kohteena olijaksi. Mikäli ihminen on koko ajan vain toimenpiteiden passiivinen kohde tai häntä pakotetaan niihin sanktioin, ei hänelle muodostu käsitystä itsestään omaehtoisena ja hyödyllisenä toimijana. Ihminen saattaa jättäytyä toimenpiteiden kohteeksi ja tukien varaan, koska hän ei usko mahdollisuuksiinsa osallistua yhteiskunnan toimintaan. (Björklund & Hallamaa 2013, 169.) Onnistuneen aktivoinnin ja osallisuuden voidaan siis todeta edellyttävän toimijuuden tunnistamista ja tunnustamista.

Toimijuudella voidaan tarkoittaa joko yksilön tai yhteisön toimijuutta. Toimijuutta tarkastellessa on keskeistä huomioida onko toimijalla mahdollisuus tehdä haluamansa ja saada aikaan jokin lopputulos. Tähän mahdollisuuteen vaikuttavat sekä toimija, konteksti että muut toimijat. (Hokkanen 2013, 60.) Toimijuuden käsite on mukana monissa ihmistieteellisissä keskusteluissa. Esimerkiksi sosiologiassa toimijuuden kautta on yritetty jäsentää ja ymmärtää yksilön toiminnan ja häntä ympäröivien rakenteiden välistä suhdetta. Toimijuuden ilmiötä ja käsitettä on pyritty tavoittamaan lukuisilla termeillä, kuten itsellisyys, motivaatio, tahto, tarkoituksellisuus, intentionaalisuus, valinnanvapaus, aloitteellisuus, vapaus ja luovuus. (Mäkinen 2015, 105.)

4.1 Näkökulmia toimijuuteen

Sosiologiassa toimijuuden käsite on liitetty paljolti brittiläiseen sosiologiaan Anthony Giddensiin. Toimijuudessa on Giddensin mukaan kyse aikomuksellisesta toiminnasta, jonka yksilö tekee tai jättää tekemättä. Hänen hahmotelmissaan rakenteet ja toiminta liittyvät kiinteästi yhteen. Keskeistä Giddensin ajatuksissa on näkemys rakenteiden kaksinaisuudesta. Rakenteet toisaalta rajoittavat ja

määräävät, mutta myös mahdollistavat ja ohjaavat sekä yksittäisten ihmisten että ihmisryhmien toimintaa. Giddensin ajatuksen mukaan ihminen toimijana on rakenteiden omaksuja, kantaja ja uusintaja, joka myös hyväksikäyttää niitä. Rakenteet luovat sekä rajoja että toimintamahdollisuuksia. Giddensin näkemyksen mukaan rakenteita ei kuitenkaan varsinaisesti ole olemassa, on vain toimintakäytännöistä koostuvien sosiaalisten järjestelmien rakenteellisia ominaisuuksia. Giddensin mukaan ihmiset ”kantavat” ja uusintavat rakenteita päivittäisillä toiminnoillaan ja toimivat kuten ne olisivat olemassa. (Jyrkämä 2008, 191–192.) Toimijuuskeskusteluissa muun muassa Jyrkämä (2008) on nostanut esiin, kuinka Giddensin määritelmä toimijuudesta korostaa sen tarkoituksellisuutta ja valtaa toimia toisin. Jyrkämän mukaan ihminen ei kuitenkaan elä yhteiskunnallisessa tyhjiössä vaan rakenteet ovat ihmisen elämänsä läsnä menneessä, nykyisessä ja tulevassa elämässä. Esteitä, pakkoja, rajoituksia ja mahdottomuuksia, joihin ihminen törmää jokapäiväisessä elämässään, ei hänen mukaansa huomioida Giddensin määritelmässä. Jyrkämä kehottaa pohtimaan, soveltuuko tämänkaltainen toimijuusnäkökulma sellaisenaan arkitodellisuuden tutkimukseen. (Jyrkämä 2008, 192–193.)

Toimijuuden käsitettä voidaan Jyrkämän (2014) mukaan lähestyä kolmesta, toisiinsa kietoutuvasta näkökulmasta. Ensimmäinen niistä liittyy elämänsä historiaan. Meillä kaikilla on elämänsä historiaamme, jonka kautta liitymme toisiin ihmisiin ja jonka myötä olemme siinä, missä nyt olemme. Toiseksi Jyrkämä nimeää paikantumisen erilaisiin rakenteisiin. Tällä hän viittaa ihmisen etniseen ja kulttuuriseen taustaan ja siihen, että elämme tiettyssä ympäristössä ja tiettyä aikaa. Jyrkämä kuvaa, kuinka kuulumme tiettyyn paikkaan esimerkiksi yhteiskunnallisessa ikäjärjestyksessä sekä sukupuoli- ja sukupolvi-järjestyksessä. Kaikki tämä määrittää sitä, miten ihminen toimii ja millaisiin asioihin ja valintoihin hän suuntautuu. Se määrittää myös millaisia ovat ihmisen mahdollisuudet ja vaihtoehdot. Kolmas keskeinen näkökulma toimijuuden rakentumisessa on Jyrkämän mukaan kulloinenkin tilanne ja se, mitä ihminen siinä kykenee, osaa ja haluaa. Sitä määrittää ihmisen kokemus, millaisiin esteisiin hän törmää ja millaisia vaihtoehtoja hän näkee. Olennaista Jyrkämän mukaan on myös se, miten ihminen reflektoi, pohtii ja millaisia tulkintoja hän tekee. (Jyrkämä 2014, 123.)

Myös Bandura (2001), jonka tulkinta toimijuudesta pohjautuu psykologiaan, määrittää toimijuuden suhteessa sosiaaliseen rakenteeseen. Banduran määritelmä toimijuudesta pitää sisällään tavoitteellisuuden, itseohjautuvuuden, ennakoitavuuden ja reflektoituuden. Tavoitteellisuudella

Bandura viittaa motivoituneeseen toimintaan ja mahdollisuuteen valita toiminnan tavoite. Itseohjautuvuudella hän tarkoittaa itsensä tarkkailua ja toiminnan muokkaamista omiin arvoihin sopivaksi. Rangaistuksen ja ulkoisten palkkioiden sijaan toiminnan motiivina ovat yksilön sisäiset arvot. Ennakoitavuudella toimintaa on mahdollista suunnitella mielekkääksi ja sellaiseksi, että toivotut tavoitteet on mahdollista saavuttaa. Oman toiminnan arvioiminen mahdollistuu reflektoituuden avulla. Sen perusteella toimijat voivat tarvittaessa muokata toimintatapojaan. Tähän arviointiin vaikuttavat Banduran mukaan usein myös aiemmat kokemukset sekä henkilökohtaiset ominaisuudet. (Bandura 2001, 6-11.)

Ronkaisen (2008) mukaan toimijuutta analysoidessa analysoidaan aina myös valtaa. Hänen mukaansa toimijuudella tarkoitetaan valtajakojen kautta tarkasteltua toiminnan mahdollisuuksien, resurssien ja ehtojen välistä suhdetta. Ronkainen esittää, että toimijuudesta on mielekästä puhua vain silloin, kun ihmisellä on olemassa mahdollisuus toimia, tehdä valintoja tai merkityksellistä tilannetta. Toimijuuden mahdollisuuksia heikentävät Ronkaisen mukaan pakko, alistaminen tai vaihtoehdottomuus. Toimijaksi nimeäminen on hänen mukaansa subjektiuden tunnistamista. Toimijuuden odotukset verrattuna henkilöiden, yhteiskuntien tai ryhmien mahdollisuuksiin, toimintatilaan ja resursseihin eivät kuitenkaan ole välttämättä suhteessa toisiinsa. Ronkainen tuo esiin, että toiminnan vaatimuksesta vapauttaminen voi joskus olla myös etuoikeus. Joissain tilanteissa toimijuuden kutistaminen voi olla strategisesti tärkeä teko. (Ronkainen, 2008.) Toisin toimimisen mahdollisuudesta puhuu myös Kuusela (2011), jonka mukaan toimijuuden käsitteellä viitataan siihen, että vaikka ihminen toimiikin rakenteellisten ja ulkoisten tekijöiden ehdollistamana, ne eivät täysin määrää hänen toimintaansa. Ihmisellä on Kuuselan mukaan kyky toimia toisin näistä ulkoisista ja rakenteellisista tekijöistä huolimatta. (Kuusela 2011, 65.) Myös Kotirannan ja Virkin (2011) mukaan toimijuuden kriteerinä voidaan pitää sitä, ettei subjektin toiminta ole jonkin tälle ulkoisen, kuten toisten ihmisten tai sisäisen voiman, kuten tunteiden aikaansaamaa. Heidän mukaansa toimijuuden tulee siis ilmentää subjektin tahdonvapautta. (Kotiranta & Virkki 2011, 113–114.)

4.2 Toimijuusnäkökulma auttamistyössä

Tänä päivänä asiakkaan toimijuus auttamistyössä ilmenee asiakkaan kuulemisena ja hänen sitoutumisenaan ja osallisuutenaan toimintaan (Hokkanen 2013, 56). Laitisen ja Niskalan (2013) mukaan sosiaalisella tehtävässä työssä asiakkaan toimijuutta rajaavat ja laajentavat

vuorovaikutuksen, kohtaamisen tai kohtaamattomuuden kysymykset. Heidän mukaansa tällöin määrittävät asiakkuuden lisäksi ihmisten käsitykset heidän oman elämänsä arvosta ja heistä itsestään. (Laitinen & Niskala 2013, 11.) Leiman (2013) on tarkastellut auttamistyötä toimijuuden ongelmien ja kehittymisen näkökulmista. Hän tuo esiin, ettei toimijuus ole ihmisen ominaispiirre, kyky tai ominaisuus, vaan se on kehittymisen tulosta. Leimanin mukaan voimme puhua hyvästä toimijuudesta ja hahmottaa se psyykkisen toiminnan kehittyneimpänä muotona. Auttamistyön tärkeä päämäärä on Leimanin mukaan hyvän toimijuuden saavuttaminen tavalla tai toisella. Hyvän toimijuuden lisäksi voimme puhua kehittyneestä toimijuudesta. Auttamistyössä pyrkimyksenä on päästä autettavan kanssa kohti jotakin, joka on hänen näkökulmastaan parempaa kuin se, missä hän on tällä hetkellä. (Leiman 2013, 32–35.)

Auttamistyöhön liittyvää problematiikkaa tuovat esiin muun muassa Närhi ym. (2013), joiden mukaan palvelujen käyttäjään saattaa kohdistua ristiriitaisia odotuksia. Toisaalta asiakkaan edellytetään mukautuvan viranomaiskäytäntöihin ja toimenpiteisiin, mutta toisaalta hänen odotetaan olevan aktiivinen toimija ja ottavan vastuuta tilanteestaan. Aktiivinen asiakas on subjekti ja oman elämänsä asiantuntija, mutta käytännössä hänet saatetaan kokea ”hankalaksi asiakkaaksi”. (Närhi ym. 2013, 119.) Asiakkuuteen liittyy usein seikkoja, joiden takia toimijuus on hiljaisempaa, passiivisempaa tai alistuneempaa. Osalla asiakkaista on taustalla kokemuksia, joiden takia he epäilevät työntekijöitä, instituutiota tai järjestelmää. Tällöin yhteisen toimijuuden edellyttämän luottamuksen synnyttäminen on vaikeaa. (Hokkanen 2013, 65.)

Ihmisen kokemus vaikutusmahdollisuudesta nousee esiin keskeisenä tekijänä sekä aktivointi- että toimijuuskeskustelussa. Vaikutusmahdollisuuden olemassaolon merkitystä tuo esiin esimerkiksi Vaattovaara (2015). Hänen mukaansa elämäkulun ja toimijuuden rakentumista määrittää se, kuinka paljon ihminen voi itse vaikuttaa omaan elämäänsä. (Vaattovaara 2015, 147.) Ihmisen vaikutusmahdollisuuksista puhuu myös Vanhalakka-Ruoho (2014), jonka mukaan paikan ja olemisen itsemääräämisoikeus ovat keskeisiä elämän peruskysymyksiä. Täten voidaan ajatella, että ihmisen tulee saada suuntautua myös työelämään liittyvissä valinnoissa omien taipumustensa mukaan, eikä vastoin omaa tahtoaan. (Vanhalakka-Ruoho 2014, 198–199.)

Auttamistyötä tehtäessä Jyrkämä (2008) kehottaa tarkastelemaan toimijuutta laajasti. Hänen mukaansa olennaista on pohtia mitä ihminen osaa, kykenee, haluaa, tuntee ja mitä hänen juuri tässä tilanteessa täytyy tehdä tai jättää tekemättä ja mitä kyseinen tilanne mahdollistaa. Jyrkämä kehottaa pohtimaan miten toimijuuden ennakoitaan muuttuvan ja miltä sen tulevaisuus näyttää. Auttamistyössä on huomioitava, miten toimijuutta tulkitsee ihminen itse ja miten puolestaan auttamistyötä tekevä ammattilainen, sillä eri tahojen arviot voivat olla ristiriitaisia. (Jyrkämä 2008, 197.)

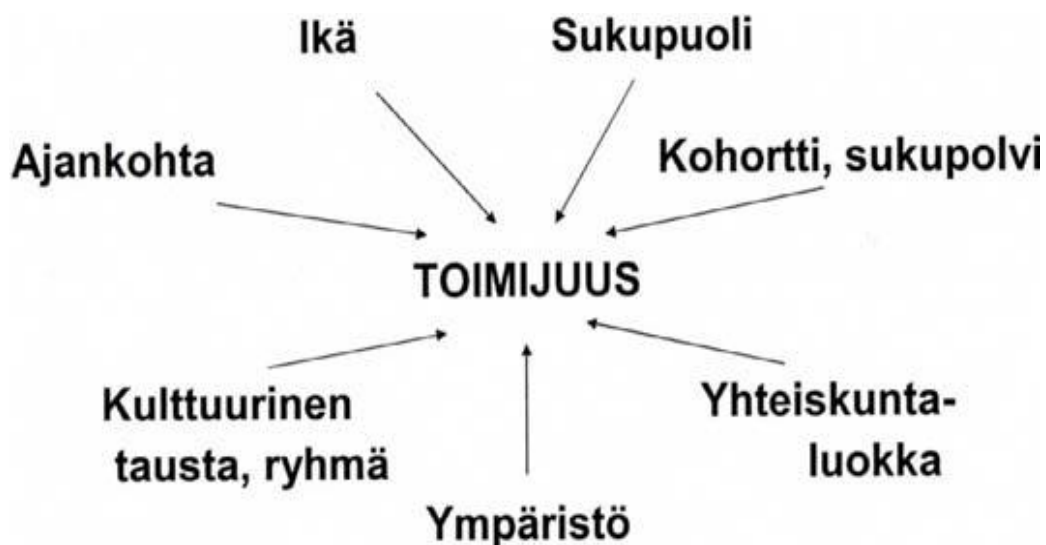
Vanhalakka-Ruoho (2014) tuo esiin, että toimijuus on liitetty usein aktiivisuuteen ja eteenpäin pyrkimiseen sekä näkyviä tuloksia tuottavaan toimintaan. Aktiivisuuteen kytkeytyvä näkemys toimijuudesta voi kaventaa ohjaustyötä. Hänen mukaansa voi jäädä huomiotta, että myös tekemättä jättäminen, vetäytyminen ja odottamaan jääminen ovat toimijuutta. Toimijuus ei näyttäydy aina suunnitelmallisina tavoitteina ja saavutuksina elämänkulussa. Tästä syystä ohjaustyössä ja tutkimuksessa toimijuutta on lähestyttävä myös eksistentiaalisena ja eettisenä kysymyksenä. (Vanhalakka-Ruoho 2014, 198.) Jyrkämän (2014) mukaan se, mitä toimijuudella tarkoitetaan, on vähintään yhtä tärkeää kuin se, mitä sillä ei tarkoiteta. Vanhalakka-Ruohon tapaan myös Jyrkämä näkee olennaisena erona toimijuuden ja aktiivisuuden suhteen. Ihmiskuvana toimijuuden käsitteellä ei tarkoiteta samaa kuin aktiivisuudella. Jyrkämän mukaan toimijuus voi joissakin tilanteissa ilmetä aktiivisuutena, toisissa taas ei. Ihmisellä on mahdollisuus valita tai hän voi joutua valitsemaan, onko hän tekemättä tai puhumatta. Tämä voi näyttäytyä ulkopuolisen silmissä passiivisuutena. (Jyrkämä 2014, 123.) Toimijuus voi ilmetä myös joutilaisuutena, laiskuutena, tilanteen vastustamisena tai sopeutumisena (Jyrkämä 2008, 196).

Vanhalakka-Ruohon (2014) mukaan ihmiset ovat herkkiä ihmisenä olemisen ja elämän peruskysymyksille varsinkin välitiloissa ja yllättävissä elämäntilanteissa, kuten työurien katkostilanteissa tai työttömänä. Hän kuvaa, miten työn loppuminen saatetaan muutoksineen ja luopumisineen kokea ikään kuin pienenä kuolemana. Pitkäkestoiseen työttömyyteen voi liittyä sosiaalisen ei-olemisen ja osattomuuden kokemuksia. Auttamistyössä ja ohjauksessa tulisi Vanhalakka-Ruohon mukaan olla herkkyyttä kohdata ja kuunnella sekä tarvittaessa purkaa tällaisia toimijuuden tunteja. Työura- ja elämänohjauksessa tulisi olla mahdollisuuksia luoda ihmiselle uusia merkityksellisiä näkymiä. (Vanhalakka-Ruoho 2014, 199.)

4.3 Toimijuuden modaliteettimalli

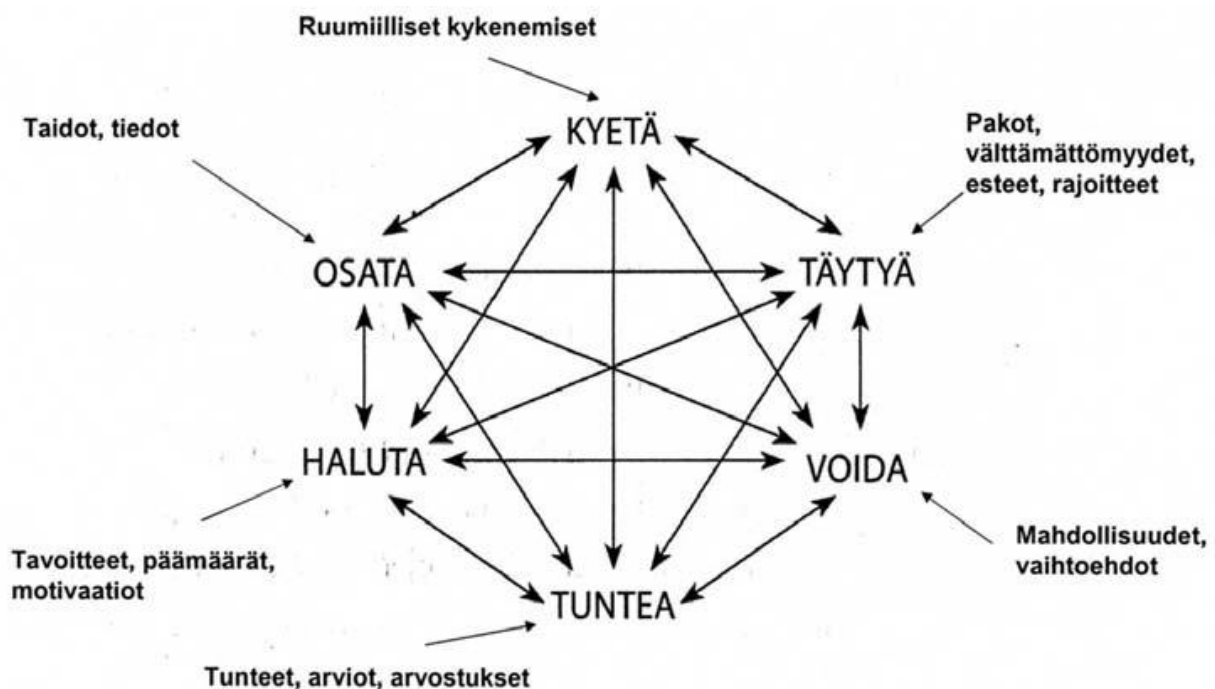
Tässä tutkimuksessa tarkastelen työttömyysajan toimijuutta Jyrki Jyrkämän muokkaaman toimijuuden modaliteettimallin avulla. Jyrkämä (2008) on analysoinut toimijuutta tutkiessaan ikääntymistä. Hän pohjaa toimijuusnäkökulmansa Anthony Giddensin strukturaatioteoriaan sekä semiotiikan ja semioottisen sosiologian piirissä käytyihin keskusteluihin. Jyrkämän mukaan toimijuuden kautta on mahdollista ymmärtää ja analysoida ihmisiä arkitilanteissa sekä heidän elämäntilannettaan ja vuorovaikutusta suhteessa erilaisiin palvelujärjestelmän instituutioihin. Lisäksi hän esittää, että toimijuuden kautta voi oppia ymmärtämään myös itse palvelujärjestelmää sekä sen sisältämiä ja tuottamia toimintakäytäntöjä. (Jyrkämä 2008, 190, 196.)

Toimijuutta ulkoapäin tarkasteltaessa Jyrkämä puhuu toimijuuden rakenteellisista koordinaateista. Koordinaatiston voi Jyrkämän mukaan ymmärtää sosiaalisena ja tutkimuksellisenä paikantimena, jossa keskeistä on koordinaattien keskinäinen vuorovaikutus ja niiden yhteisdynamiikka. (Jyrkämä 2008, 193–194.)

KUVIO 1 Toimijuuden koordinaatit (Jyrkämä 2008, 194.)

Ulkoapäin tarkastelemisen lisäksi toimijuuden rakentumista voidaan Jyrkämän (2008, 195) mukaan tutkia myös sisältäpäin. Jyrkämä on muokannut ranskalaisen semiootikon Algirdas Julien Greimasin (1917 – 1992) ympärille muodostuneen Pariisin semioottisen koulukunnan luomasta modaliteettiteoriasta uudelleenmuokatun viitekehyksen. Pariisin semioottisen koulukunnan puitteissa määriteltiin kuusi eri modaliteettia; tahtominen, tietäminen, oleminen, täytyminen, voiminen ja tekeminen. Tätä Greimasin luokittelua ovat Suomessa jalostaneet Jyrkämän lisäksi myös Sulkunen ja Törrönen (1997). Jyrkämä on muokannut modaliteettiteoreettista ajattelua uudelleen ja siirtänyt sen viitekehykseksi toiminnan, toimintatilanteiden, toimintakyvyn ja toimijuuden tutkimiseen ja analysointiin, jolloin toimijuuden modaliteetteina (ulottuvuuksina) voidaan pitää kuutta erillistä, mutta toisiinsa kytkeytyvää teemaa. (Jyrkämä 2008, 194–195.)

KUVIO 2 Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2008, 195.)

Toimijuuden modaliteettimallin mukaan *kyetä*-ulottuvuudessa on kyse fyysisistä ja psyykkisistä tilannekohtaisista kykenemisistä. Niiden yhteydessä voidaan puhua myös ruumiillisesta toimintakyvystä, joka vaihtelee tilanteesta riippuen. *Täytyä*-ulottuvuuteen kuuluvat sekä fyysiset että

sosiaaliset, pakot, esteet ja rajoitukset, jotka voivat olla normatiivisia tai moraalisia. *Voida*-ulottuvuudella viitataan mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne tai siinä ilmenevät rakenteet ja tekijät tuottavat, avaavat ja mahdollistavat. *Tuntea*-ulottuvuus liittyy ihmisen ominaisuuteen arvioida, arvottaa, kokea sekä liittyy koettuihin ja kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteitaan. Modaliteettimallissa *haluta*-ulottuvuus liittyy motivaatioon, tahtomiseen, ihmisen omiin päämääriin ja tavoitteisiin. Viimeiseksi *osata*-ulottuvuudella viitataan tietoihin ja taitoihin. Näitä ovat erilaiset pysyvät osaamiset, joita ihminen on elämänsä aikana hankkinut tai tulee hankkimaan. (Jyrkämä 2008, 195.)

Toimijuusnäkökulma antaa Jyrkämän mukaan välineitä tutkia yksilöä tai yksilöitä. Modaliteettimallin lähtökohtainen ajatus on, etteivät ihmiset toimi elämäkulullisessa ja elämäntilanteellisessa tyhjiössä. Toimijuutta tarkastellessa tulee huomioida toimijuuden kontekstuaalisuus, sen sidostuminen aikaan, paikkaan ja tilanteeseen sekä toimijuuden prosessuaalisuus. Jyrkämä kuvaa toimijuutta dynaamisena prosessina, jossa kyvyt, osaamiset, haluamiset, täytymiset, voimiset ja tuntemiset muuttuvat ja vaikuttavat toisiinsa. Toimijuus on vuorovaikutuksellista eli interaktionaalista, koska se toteutuu suhteessa toisiin ihmisiin. Jyrkämä kehottaa huomioimaan myös toimijuuden merkityksellisyyden, sen kokemuksellisuuden ja tulkinnallisuuden. (Jyrkämä 2008, 196–197.)

Jyrkämän mukaan toimijuus on jotakin, joka syntyy, muotoutuu ja uusiutuu näiden modaalisten ulottuvuuksien toisiinsa kytkeytyvänä prosessina (Jyrkämä 2007, 205–207). Modaliteetit liittyvät läheisesti toisiinsa ja rakentuvat tilanteisesti ja ehdollisina, kun ihminen punnitsee, valitsee ja tekee asioita arjessaan (Vaattovaara 2015, 83–84). Kaikki modaliteetit ovat eri tavoin suhteessa elämäkulun tilanteisiin sekä sosiaalisiin ja kulttuurisiin ehtoihin ja ovat mukana elämäkulun, kouluttautumisen ja työuran siirtymissä (Vanhalakka-Ruoho 2014, 197).

Toimijuusnäkökulmaa soveltamalla on Jyrkämän (2014) mukaan mahdollista huomioida kokonaisvaltaisesti millainen ihmisen elämähistoria on ollut: Millaisia ihmissuhteita hänellä on ollut, millaisia rajoja ja esteitä hänelle on muotoutunut ja millaisia mahdollisuuksia hänellä on. Olennaista on myös, miten ihminen ”paikantuu” eri koordinaattien suhteen eli miten hän on tottunut elämään ja toimimaan. (Jyrkämä 2014, 125.) Jyrkämän (2008) mukaan elämäntilanteet ja niiden muutokset voivat olla hyvin erilaisia ja eri tavoin dramaattisia. Lisäksi niiden voidaan katsoa olevan suhteessa siihen, minkä ikäisenä ne tapahtuvat. Elämäntilanteiden näkökulmasta olennaista toimijuudessa on Jyrkämän mukaan sen dynaamisuus. Muutoksissa herää kysymyksiä siitä, tuleeko arjen pakoista ylivoimaisia: Mitä minä haluan ja kuinka kauan? Millaisia vaihtoehtoja ja

mahdollisuuksia minulla elämässäni on tässä tilanteessa? Ovatko häpeä ja masennus luonnollista seurausta särkyvän toimijuuden ristiriidasta? (Jyrkämä 2008, 197.) Tämän kaltaisten kysymysten pohtiminen auttaa Jyrkämän mukaan selkiyttämään toimijuuden merkitystä ja muotoutumista kulloisessakin elämäntilanteessa.

Jyrkämä esittää, että modaaliteettimallia voidaan toimijuustutkimuksen lisäksi soveltaa esimerkiksi yksilökohtaisten hoito- ja palvelusuunnitelmien tekemiseen. Modaaliteettimallia hyödyntämällä voidaan tarkastella mitä ihminen osaa, kykenee ja haluaa, mitä hänen täytyy ja mitä hän voi. Sen avulla voidaan pohtia esimerkiksi miten ihmisen osaamista tulee lisätä ja miten hänen kykenemisensä säilyy. Toimijuusnäkökulmaa hyödyntäen voidaan esimerkiksi vanhustyössä selvittää mitä sellaista ihminen osaa, kykenee ja haluaa jota esimerkiksi ikääntyville tarkoitettu hoitolaitos ei pysty tarjoamaan. (Jyrkämä 2007, 214.) Vaikka Jyrkämä onkin nostanut edellä mainitut pohdinnat esiin ikääntyneiden arkielämään suuntautuneessa tutkimuksessa, ne sopivat mielestäni hyvin esitettäväksi myös muissa elämänvaiheissa ja muutostilanteissa. Koska modaaliteettimalli mahdollistaa kokonaisvaltaisen tilanteen tarkastelun, voidaan pohtia sen soveltuvuutta myös työttömien kanssa tehtävään työhön. Toimijuuden modaaliteettimallin avulla on mahdollista huomioida yhteiskunnallinen tilanne, ympäröivät rakenteet ja ihmisen elämäntilanne. Kuitenkin keskiössä säilyy ihminen itse sekä tulevaisuusorientoitunut näkökulma. Tätä tuo esiin myös Vanhalakka-Ruoho (2014, 198) jonka mukaan holistinen ote ohjaustyössä on tärkeää ja modaaliteettimallin mukaisella toimijuusymmärryksellä on mahdollista tavoittaa kokonaisvaltaisesti sisäisiä prosesseja.

5 AIKAISEMPI TUTKIMUS TYÖTTÖMYYDESTÄ JA TYÖTTÖMÄN TOIMIJUUDESTA

Työttömyyttä on tutkittu eri näkökulmista paljon, mutta työttömyysajan toimijuuden tutkimusta on tehty Suomessa vähän. Tässä kappaleessa esiin nostetut tutkimukset ovat valikoituneet käsiteltäviksi siten, että ne liittyvät joko työttömyysajan toimijuuteen, työttömien kanssa tehtävään auttamistyöhön tai ovat muuten aihepiirin kannalta merkityksellisiä.

Suomessa ensimmäinen tieteellinen tutkimus työttömyydestä, Eino Kuusen väitöskirja talvityöttömyydestä ja sen syistä, julkaistiin vuonna 1914. Työttömyyden syiden analysoinnin lisäksi Kuusi esitti näkemyksiä siitä, miten työttömyyttä voitaisiin ehkäistä huomioiden myös työttömyyden kasvun mahdolliset poliittiset seuraukset. (Melin, 2007, 18.) Kuusen tutkimuksen lisäksi esimerkiksi Koistinen (2014, 174) nimeää suomalaisen työttömyystutkimuksen klassikoksi Terho Pulkkinen vuonna 1956 tehdyn tutkimuksen työttömyyden levinneisyydestä. Varsinaisena työelämän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen käynnistymisen aikana voidaan pitää Suomessa 1970-lukua. Tällöin työelämän merkityksen kasvu näkyi myös valtion hallinnossa ja työministeriö käynnisti ensimmäisen laajan tutkimusohjelmansa, joka kohdistui työttömyyden vaikutuksiin. Työttömyyttä tutkittiin monista näkökulmista, esimerkiksi miten työttömyys vaikutti työttömiin ja yhteiskuntaan sekä analysoitiin työttömyyttä elämäntilanteena. (Melin, 2007, 20.) Koistisen (2014) mukaan 1970-luvun talouskriisit nostivat rakenteellisen työttömyyden yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Pitkittynyttä työttömyyttä alettiin pitää erillisenä elämänvaiheena ja työttömyyden yksilöllistä merkitystä alettiin arvioida sen mukaan, miten sen koettiin hankaloittavan työuraa ja mahdollisuuksia suunnitella omaa elämää. Esimerkkinä Koistinen mainitsee Jyrkämän (1981) tutkimuksen Työttömänä Suomessa. Tutkimuksessa työttömyyttä lähestyttiin katkoksenä ja uudelleenarvioimisen tilanteena, jossa pohdittiin työttömyyden vaikutusta yksilöön ja ryhmiin psyykkisesti ja sosiaalisesti. (Koistinen 2014, 228–229.)

Sosiologiset, sosiaalipoliittiset ja psykologiset tutkimukset ovat olleet keskeisiä silloin, kun on haluttu selvittää ketkä ovat työttömiä tai millä ryhmällä on suurin riski joutua työttömäksi. Sosiaalitieteissä on tutkittu prosesseja, jotka johtavat työttömiä takaisin työhön tai pitkittyvään työttömyyteen. Yksilöllisten ominaisuuksien tutkimuksella on ollut sosiaalitieteissä vahva tutkimusperinne.

Ominaisuuksia tutkiessaan sosiaalitieteilijät ovat arvioineet esimerkiksi määrittävätkö yksilölliset tekijät keistä tulee työttömiä ja millaisia valintoja ihmiset tekevät työttömäksi jäädessään. (Koistinen 2014, 225.) Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski ovat tutkineet pitkäaikaistyöttömien selviytymistä, huono-osaisuutta ja sopeutumista. Kortteisen ja Tuomikosken (1998) mukaan kohtuullinen selviytyminen työttömänä edellyttää, että löytää vastauksen ainakin kahteen perustavanlaatuisen elämänongelmaan: mikä on elämisen mieli ja merkitys tässä tilanteessa ja miten turvata elanto. Toimeentulon lisäksi työttömänä selviytyminen edellytti Kortteisen ja Tuomikosken mukaan yhteisöllisiä suhteita, joiden perusta on yhteisesti omaksutuissa arvoissa ja joissa ihmiset toimivat kuin kyseessä olisi lahjojen vaihdosta. He kuvaavat, miten arkielämää jäsentävät arvot luovat yhteisöllisyyttä, jonka kautta elämä saa merkityksen ja mielen. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 167.)

Keijo Piirainen (2010) toteaa syrjäytymisen vastaista toimintaa tarkastelevassa artikkelissaan, että keskustelu syrjäytymisestä on ollut varsin työllisyysperusteista ja keskittynyt pitkäaikaistyöttömien tilanteeseen. Piirainen nostaa esiin Ira Malmberg-Heimosen vuonna 2005 valmistuneen väitöskirjan, jossa tarkastellaan työvoimapolitiikan muutoksia ja muutosten vaikutuksia yksilötasolla. Väitöskirjassa tutkittiin työvoimapolitiikan vaikutuksia sellaisiin työttömiin, joiden työllistymismahdollisuudet olivat rajoittuneet. Tutkimuksen päätulos osoitti, että työvoimapolitiikan kovat toimenpiteet, kuten taloudelliset kannustimet tai sanktiot, lisäsivät työllistymistä jonkin verran vain niiden työttömien kohdalla, joilla oli todelliset edellytykset työllistyä. Huonompiosaisten mielenterveyteen pystyttiin sen sijaan vaikuttamaan myönteisesti toimenpiteillä, joiden tarkoituksena oli lisätä yksilöiden mahdollisuuksia sopeutua työttömyystilanteeseen. Työvoimapolitiikan kovien toimenpiteiden vaikutus näiden ihmisten työllistymiseen ja mielenterveyteen oli kielteinen. Tutkimuksen tulosten mukaan työttömien yksilökohtaisten erojen tarkempi huomioiminen tukee työvoimapolitiikan tuloksellista kehittymistä. (Piirainen 2010, 310.)

Nuorten toimijuuden rakentumisen ehtoja 2000-luvun kontekstissa on tuotu tutkimuksissa esiin nuorten omien näkemysten kautta. Jaana Lähteenmaa ja Marjaana Kojo ovat tutkineet nuorten kokemuksia ”Work-Preca” -tutkimusprojektissa vuosina 2008–2011. Lähteenmaan empiirinen aineisto, jota hyödynnetään myös tässä tutkimuksessa, koostui työttömille ja/tai työttömyyttä kokeneille alle 30-vuotiaille suunnatusta Internet-kyselystä. Aineisto sisälsi kuvauksia ja kokemuksia työvoimapoliittista toimenpiteistä ja työ- ja elinkeinotoimistossa käynneistä yhteensä 65 avovastauksessa. Marjaana Kojo puolestaan haastatteli työpajanuoria, joilla oli

työllistymisvaikeuksia jo ilman korkeaa nuorisotyöttömyyttäkin. Elämäkerrallisten haastatteluiden avulla Kojo kuvasi, miten työpajoille ja työllistämistoimintaan ohjautuneet nuoret jäsensivät omaa menneisyyttään ja tulevaisuudennäkymiään. Aineistojen pohjalta Lähteenmaa, Kojo ja Määttä (2012) kuvasivat TE-toimiston asiakkuuskokemuksia neljän toimijuutta kuvaavan tyyppin kautta. Näistä kaksi tyyppiä oli myönteisesti ja kaksi kielteisesti työvoimapolitiittiset toimenpiteet kokevaa. Jos nuoren työttömän omaksuma identiteetti ja toimijuuden suunta olivat ristiriidassa aktivointitoimenpiteiden kanssa, seurauksena oli kokemus oman tahdon murtamisesta tai sen ohittamisesta, sanktioilla uhaten. Jos taas nuoren omaksumat ammatilliset toiveet ja suuntautuminen eivät olleet vielä muotoutuneet, nuori saattoi kokea työvoimapolitiittiset aktivointitoimet omaa minää tukeviksi. Nämä kaksi ensimmäistä ”tyyppiä” piirtyivät selkeimmin Lähteenmaan ja Kojon aineistoista. Vähemmän selkeinä nousivat esiin toiset kaksi tyyppiä. Nuoret saattoivat kokea autonomiansa uhatuksi ja ”työkkärin” nöyryyttäväksi tai nuoren toimijuus oli jo tietyllä tavalla valmiiksi suuntautunut kohti tiettyä tavoitetta. Työvoimaviranomaiset olivat kysyneet tukemaan tämän suunnan vahvistamisessa. (Lähteenmaa, Kojo & Määttä 2012.)

Kati Närhi, Tuomo Kokkonen ja Aila-Leena Matthies (2013) ovat tutkineet nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehdoja sosiaali- ja työvoimapalveluissa. Tutkimus rajautui koskemaan palveluita, joita alle 30-vuotiaat miehet käyttävät eli sosiaalitoimisto, työvoiman palvelukeskus, KELA, TE-toimisto, etsivä nuorisotyö ja kolmannen sektorin palveluntuottajat. Närhen ym. tutkimustuloksissa oli nähtävissä hyvinvointipalveluiden tärkeä rooli kansalaisten yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistajana. Palvelujärjestelmän byrokratia koettiin kuitenkin usein vaikeaselkoiseksi ja palvelukulttuuri organisaatioissa vajavaiseksi. Aineiston perusteella tutkijat totesivat, että nuorten miesten osallisuutta palvelujärjestelmässä edisti palvelu, joka oli asiakkaan yksilöllisestä tarpeesta lähtevää ja heidän elämäntilannettaan kunnioittavaa kohtaamista. Kohtaaminen ei tapahdu hetkessä, vaan se vaatii pakotonta ajankäyttöä ja luottamuksen rakentamista tasavertaisessa suhteessa. Nämä kohtaamiset tukevat ihmisen tunnetta kuulumisesta yhteiskuntaan ja kokemuksesta siitä että hänet hyväksytään yhteiskunnan jäseneksi. (Närhi, Kokkonen & Matthies 2013, 124–125, 141.)

Tarja Juvonen (2015) on puolestaan tutkinut etsivän nuorisotyön piirissä olevien nuorten toimijuutta narratiivisen tutkimuksen ja feminististen toimijuuskäsitysten valossa. Hänen väitöskirjatutkimuksensa kohdistui etsivään työhön ja palveluverkoston, jossa nuoria pyritään

auttamaan. Tutkimuksessa lähestyttiin nuorten toimijuutta suhteiden näkökulmasta, jolloin yksilökeskeisen lähtökohdan sijaan korostuivat toimijuuden sosiaaliset lähtökohdat. Tutkimuksensa perusteella Juvonen toteaa toimijuuden rakentuvan ihmisten välisissä suhteissa ja keskinäisten riippuvuuksien vallitessa. Mikäli toimijuudessa painotettiin yksilöllisyyttä ja riippumattomuutta, olivat nuoret alttiita yksinäisyyden ja epävarmuuden kokemuksille. Tällöin elämää suoritettiin ilman todellista sisältöä. Hyvinvointi ja osallisuus olivat yhteydessä kykyyn liittyä toisiin ihmisiin. Myös Juvonen toteaa väitöskirjassaan auttamistyön kohtaamisten ja vuorovaikutuksen olevan merkityksellisiä. Hänen mukaansa etsivässä työssä kohdattavien nuorten toimijuuden vahvistamiseen tarvitaan pitkäaikaista kumppanuutta ja tukea. Nuoriin kohdistuvat pakot tai ilman heitä tehdyt ratkaisut eivät Juvosen tutkimuksen mukaan lisää nuorten itseymmärrystä tai autonomista toimijuutta, jotka kuitenkin kuuluvat mihin tahansa hyvän elämän määrittelyyn. (Juvonen 2015.)

Leena Åkerblad (2014) on tarkastellut väitöskirjatutkimuksessaan toimijuutta epävakaassa työmarkkinatilanteessa. Hän halusi ymmärtää, millaista toimijuutta syntyy olosuhteissa, joita leimaavat epävarmuus, ennakoimattomuus ja yksilön toimintatilan rajallisuus. Häntä kiinnosti erityisesti se, millaisissa yhteiskunnallisissa prosesseissa erilaiset toimijuudet tulevat mahdollisiksi tai mahdottomiksi. Åkerblad tarkasteli arkisten kokemusten ja sosiaalisten rakenteiden välisiä yhteyksiä käyttäen toimijuuden käsitettä metodisena välineenä. Åkerbladin aineisto koostui epävakaassa työmarkkina-asemassa elävän 58 henkilön haastatteluista. Tuloksissa toiminnan tavat rakentuivat suhteessa aikaan, liikkeeseen, hallintaan ja suhteisiin. Työmarkkina-aseman epävakaasuus voimisti tulevaisuuden ennakoinnin ja varmistelun vaatimuksia. Meneillään olevaan oli vaikea keskittyä, ja toiminnan tapaa kuvasi levottomuus. Åkerbladin tutkimuksen mukaan yksilön oli esitettävä sitoutumista ja intohimoa työhön, mutta jatkuvien muutosten ja työllistymistä koskevan huolen takia todellinen sitoutuminen ei ollut mahdollista. Työuran katkoksissa toistui Åkerbladin mukaan tarve pohtia omia haluja ja suhteuttaa niitä työelämän realiteetteihin. Tällöin toiminnan tavaksi määrittyi etsiminen. Mikäli toimintaa ohjaavat normit olivat ristiriitaisia, tai ne törmäsivät työelämän käytäntöihin, toimijuus estyi ja toiminnan tapa oli eksyminen. Åkerbladin tutkimuksessa toimijuutta toteutettiin yrittämällä, sietämällä ja kestävästi. Erilaisten hallinnan strategioiden avulla säädeltiin etäisyyttä työelämän pakkoihin ja tavoiteltiin autonomiaa. (Åkerblad 2014.)

Virpi Vaattovaara (2015) keskittyi väitöskirjatutkimuksessaan tarkastelemaan Lapin maaseudulta lähtöisin olevien nuorten elämäntapaa ja toimijuutta. Nuoret olivat työttöminä työnhakijoina tai

erilaisin tukitoimenpitein sijoitettuna töihin. Tutkimuksessaan Vaattovaara analysoi ja tulkitsi, millä tavoin ja millaista toimijuutta elämänvalinnat tuottavat modaliteettien eli haluamisen, osaamisen, kykenemisen, voimisen, täytymisen ja tuntemisen vuoropuhelun avulla tarkasteltuna. Vaattovaara esitti, että valinnat, niiden rajoitteet ja resurssit olivat sidoksissa yhteiskunnan rakenteisiin, määräyksiin ja normeihin sekä odotuksiin ja yleisiin mielipiteisiin siitä, miten tulisi elää ja olla. Toimijuutta muokkasivat olosuhteisiin sopeutuminen, sopeutumattomuus ja elämänmuutoksiin liittyvien ristiriitaisten tilanteiden ratkaiseminen. Vaattovaaran mukaan toimijuuden muotoutuminen tarkoitti prosessia, jossa yksilöt rakensivat elämäkulkuaan yhteiskunnallisissa, sosiaalisissa ja kulttuurisissa rakenteissa. (Vaattovaara 2015, 16.)

Tiivistetysti voidaan todeta, että aikaisempien tutkimusten valossa työttömyysaika on nähty uudelleenarvioimisen tilanteena. Tutkimuksissa nousivat esiin toimeentuloon liittyvät kysymykset ja yhteisöllisten suhteiden ja arvojen tärkeys. Auttamistyöhön liittyvissä tutkimuksissa hyvinvointipalveluiden asiakastyön kunnioittava kohtaaminen nousi esiin merkittävänä yhteiskunnallista osallisuutta vahvistavana tekijänä. Osassa aikaisempia tutkimuksia on tarkasteltu työttömiä koskevien sanktioiden kannustavuutta. Parhailleen julkisuudessa keskustellaan siitä, parantaako työttömyysturvan heikentäminen ja sen ehtojen tiukentaminen työllistymistä. Aikaisempien tutkimustulosten perusteella voidaan todeta, että huono-osaisia voidaan auttaa parhaiten yksilöllisellä auttamistyöllä, jossa sanktiot eivät ole keskeisessä roolissa. (vrt. Piirainen 2010; Lähteenmaa, Kojo & Määttä 2012; Närhi, Kokkonen & Matthies 2013; Juvonen 2015.)

6 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA METODOLOGIA

Tutkimuksen tehtävänä on tarkastella työttömyysajan toimijuutta ja sen rakentumista sekä kuvata toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitteita työttömyysaikana. Tutkimus on laadullinen ja se on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Laadullisen tutkimuksen yleisimmät aineistonkeruumenetelmät ovat kysely, havainnointi, haastattelu ja erilaisiin dokumentteihin pohjustuva tieto. Niitä voidaan käyttää joko vaihtoehtoisesti tai eri tavoin yhdisteltynä tutkittavan ongelman ja resurssien mukaan. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 73.) Tämän tutkimuksen aineisto koostuu Internet-kyselyllä kerätystä avovastausaineistosta. Aineiston jäsentämisessä olen hyödyntänyt viitekehyksenä toimijuuden modaliteettimallia.

6.1 Tutkimuskysymykset

Tutkimuksessa tarkastelen työttömänä olevien ihmisten kuvauksia arjesta ja päivittäisestä ajankäytöstä sekä heidän subjektiivisia kokemuksiaan työttömyysajasta. Toimijuus piirtyy esiin näistä kuvauksista ja työttömänä olevien ihmisten ilmaisemista kokemuksista. Työni keskeiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1. Mistä työttömyysajan toimijuus rakentuu?*
- 2. Mitä toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitteita työttömyysaikana esiintyy?*

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen avulla selvitän toimijuuden koostumista. Arjen kuvauksia ja kokemuksia tarkastelemalla on mahdollista muodostaa kokonaiskuva toimijuudesta ja sen ainesosista. Toisen tutkimuskysymyksen kautta selvitän mitä mahdollisuuksia työttömyysaikana avautuu ja mitä toimijuuden rajoitteita työttömänä olevien ihmisten kuvauksissa ja kokemuksissa ilmenee.

6.2 Internet-kyselyn avovastaukset aineistona

Tämän tutkimuksen aineisto koostuu Internet-kyselyn avovastauksista. Aineistona käytettävän Internet-kyselyn empiirisen aineiston on kerännyt Jaana Lähteenmaa vuonna 2009. Kysely oli kohdistettu alle 30-vuotiaille työvoimatoimistoon työnhakijoiksi ilmoittautuneille henkilöille. Linkki sähköiseen kyselyyn oli avoimena toukokuussa 2009 Työ- ja elinkeinoministeriön Internet-sivuilla. Lähteenmaa sisällytti kyselyn loppuun avokysymyksen, jonka vastaustila oli rajoittamaton. Kysymyskohta oli mahdollisimman avoin eikä johdatellut vastaajia:

”Voit lopuksi kirjoittaa kuvauksen arjestasi työttömänä. Kerro miten ja mihin aikasi kuluu/kului ja millaisena koet/koit elämäsi työttömänä.”

(Lähteenmaa 2011, 51–52.)

Internet-kyselyllä kerätyn tutkimusaineiston avovastausosio on siirretty Lähteenmaan toimesta omaksi Microsoft Word-tiedostokseen Internet-lomakkeen IBM SPSS Statistics-versiosta. Sain aineiston sähköpostilla Word Document-tiedostona Lähteenmaalta keväällä 2016. Kävin myös hänen kanssaan sähköpostikeskustelua gradutyöskentelyni alussa. Sähköpostitse käymämme keskustelu auttoi minua jäsentämään ajatteluni työttömyysajan toimijuudesta ja näkemään aineiston hyödyntämisen mahdollisuudet. Lähteenmaa hyödynsi koko keräämäänsä aineistoa tutkiessaan mitä tapahtuu nuorten toimijuuden kokemukselle ja toimintamahdollisuuksille työttömäksi jouduttaessa. Tutkimuksensa tuloksissa Lähteenmaa toi esiin, miten nuorten kuvauksissa korostui puhe yrittämisestä ja pyrkimyksistä pitää itsensä aktiivisena. (Lähteenmaa 2011.) Lisäksi Lähteenmaa (2010) on tarkastellut aineiston avulla mitkä tekijät tukevat ja mitkä lannistavat työttömien nuorten kokemuksia toimijuudesta. Vastauksista hän nosti esiin muun muassa yrittämiseen, häpeään, ei mahdolliseen ja mahdolliseen sekä vihaan liittyviä teemoja. (Lähteenmaa 2010, 53, 55–60.)

Tässä tutkimuksessa hyödynnettyä litteroitua aineistoa oli 106 liuskaa, kun fonttina oli Times New Roman, kirjainkokona 12 ja rivivälinä 1.5. Aluksi numeroin selkeyden vuoksi avovastaukset, jotta aineiston käsittely olisi helpompaa ja tämän jälkeen aloitin aineistoon tutustumisen. Vastaukset olivat hyvin vaihtelevia sekä sisällöltään että lähestymistavoiltaan. Niistä oli todettavissa Sulkusen (1997)

esiin nostama näkemys, jonka mukaan työttömät itse käsittävät työttömyyden monista eri näkökulmista. Tämän takia Sulkunen kehottaa tutkimaan ja tulkitsemaan työttömien puhetta, mikäli halutaan saada tietoa työttömyyden vaikutuksesta heidän elämäänsä. (Sulkunen 1997, 16.)

Vastauksia oli yhteensä 491 ja niiden pituus vaihteli yhdestä sanasta yli 700 sanan vastauksiin. En rajannut aineistosta pois mitään vastauksia. Myös yhden sanan vastaukset käsittelin osana aineistoa ja koin niillä olevan oma tarkoituksensa aineistokokonaisuuden muodostumisessa. Ne todensivat osaltaan vastaajien ja ilmaisutapojen erilaisuutta sekä kokemusten moninaisuutta, vaikkakin sisällöllisesti niiden anti ja hyödyntämismahdollisuudet jäivät pieniksi. Internet-kyselyssä työttömänä olevia oli pyydetty kuvaamaan arkeaan työttömänä, kertomaan päiviensä sisällöstä ja kuvailemaan kokemustaan elämästä työttömyysaikana. Vastauksissa lähestyttiin asiaa eri tavoin. Osassa vastauksista kuvailtiin päivien sisältöä tekemisen ja toimintojen kautta, toisissa myös tekemättömyyden lähtökohdista. Osa vastaajista lähestyi asiaa tunnekokemusten kautta, kuvaillen olotilaansa ja tunteitaan hyvin suoraan ja yksityiskohtaisesti. Päivien kulkua saatettiin kuvailla tarkasti tunti tunnilta tai sitten vain kertoa yhdellä sanalla, miten tilanteen koki. Vastauksissa sivuttiin arkikokemusten lisäksi yhteiskunnallista tilannetta, tuotiin esiin kokemuksia viranomaisyhteistyöstä, kuvailtiin oman elämän menneitä tapahtumia ja tämän hetkistä elämäntilannetta sekä ajatuksia tulevaisuudesta.

6.3 Sisällönanalyysi tutkimusmenetelmänä

Laadullisella aineiston analyysillä pyritään selkeyttämään aineistoa ja tuottamaan uutta tietoa tutkittavasta asiasta. Analyysin tarkoitus on tiivistää aineistoa kadottamatta sen sisältämää informaatiota ja luoda hajanaisesta aineistosta selkeää ja mielekästä. (Eskola & Suoranta 2008, 137.) Tutkimukseni aineisto on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Sisällönanalyysi on metodi, jolla pyritään saamaan tutkittavasta ilmiöstä kuvaus tiivistetyssä ja yleisessä muodossa. Sen avulla etsitään merkityssuhteita ja merkityskokonaisuuksia, joita koskeva tieto voidaan esittää sanallisina tulkintoina. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 93, 105–107.)

Kvalitatiivisia menetelmiä käytettäessä tutkimuskohteet näyttäytyvät Eskolan ja Suorannan (2008) mukaan lähes aina inhimillisessä kielessä. Vaikka kieli ja toiminta ovatkin yhteydessä toisiinsa, on

inhimillinen elämä heidän mukaansa pääosin kielellistä kommunikaatiota, joko kirjoitettua tai puhuttua kieltä. Eskolan ja Suorannan mukaan kieli on osa sosiaalisia moninaisia todellisuuksia eikä tutkimuksessa siksi voida tarttua kaikkeen yhdellä kertaa. Todellisuuden tematisoiminen tietyllä tavalla johtaa siihen, että tutkimuskohteesta osa rajautuu pois ja osasta tulee totta. (Eskola & Suoranta 2008, 142–143.) Laadullisella tutkimuksella on mahdollista tavoittaa myös ihmisen merkitykselliseksi koettua elämäntulkintaa tai ihmisen elämään pidemmällä jaksolla liittyviä asioita. (Vilka 2015, 118). Eskola ja Suoranta (2008, 144) ovat todenneet, että tekstien tutkimisen mielenkiinto on juuri niiden loputtomassa tulkinnallisuudessa ja paikallisuudessa. Sulkusen (1997) mukaan tulkittaessa ja selitettäessä ihmisen käyttäytymistä tai kokemusta asioista, merkityksen yksiselitteisyys on hankalasti määriteltävissä. Tulkinta perustuu tällöin kielelliseen esitykseen, joka on monitulkintaista. Näissä tapauksissa onkin parempi puhua todellisuuden ymmärrettävyydestä ja sen sosiaalisesta tuottamisesta todellisuuden merkitysten sijaan. (Sulkunen 1997, 17.) Osassa tutkimuksissa oleellista on näkymättömän ymmärtäminen ja ihmisen ajatellaan ymmärtävän parhaiten oman kokemuksena kautta. On kyse todellisuuden tajuamisesta inhimillisenä ajattelutapana eikä niinkään totuuden kysymyksistä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 106.)

6.4 Analyysin eteneminen

Laadullisen aineiston analyysi voidaan tehdä aineistolähtöisesti, teoriaohjaavasti tai teorialähtöisesti (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110). Tässä tutkimuksessa analyysi eteni teorialähtöisesti. Teorialähtöinen analyysi pohjautuu tiettyyn teoriaan, malliin tai auktoriteetin esittämään ajatteluun. Tällöin tutkittava ilmiö määritellään jonkin jo tunnetun mukaisesti ja aineiston analyysiä ohjaa valmis aikaisemman tiedon perusteella luotu kehys. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 116.) Tämän tutkimuksen aineiston analyysissä on käytetty viitekehyksenä Jyrki Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia. Mallin avulla aineistosta on pyritty tavoittamaan toimijuuden ilmiötä, sitä rakentavia tekijöitä sekä toimijuutta mahdollistavia ja rajoittavia seikkoja. Toimijuuden modaliteetit auttavat aineiston jäsentämisessä, mutta osoittavat samalla sekä vastausten sisällön ja ilmaisutavan, että niissä kuvattujen subjektiivisten kokemusten moninaisuuden ja yksilöllisyyden.

Aluksi luin tulostettua aineistoa läpi muutamia kertoja, jotta se tuli minulle tutuksi. Pyrin lukemaan vastauksia läpi keskittyen kokonaiskuvan muodostamiseen. Tarkastelin lähinnä yksittäisten vastausten pituutta ja laajuutta, sekä käsiteltyjä asioita ja käytettyä kieltä yleisellä tasolla. Aineistoa

tarkasteltaessa tulee Alasuutarin (1995) mukaan kiinnittää huomiota siihen, mikä on teoreettisen viitekehyksen ja kysymyksenasettelun kannalta olennaista. Näin aineisto saadaan pelkistettyä hallittavampaan muotoon. Pelkistämistä jatketaan niin, että havainnot yhdistetään joko yhdeksi havainnoksi tai havaintojen joukoksi. (Alasuutari 1995, 40.) Jatkoin työskentelyä perehtyen aineistoon uudestaan kuljettaen mukanaani toimijuuden käsitettä ja teoreettisena viitekehyksenä käyttämäni Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia. Kävin aineistoa läpi yhä uudelleen toimijuuden näkökulmasta. Tein lukiessani itselleni merkintöjä tulostettuihin vastausliuskoihin. Merkinnät sisälsivät huomioita ja kysymyksiä esiin nousevista asioista sekä lisäpohdinnan aiheita.

Seuraavassa vaiheessa kävin aineistoa läpi ottaen näkökulmaksi yhden modaliteetin kerrallaan ja perehdyin näin huolellisesti jokaiseen avovastaukseen. Hyödynsin tässä sekä paperille tulostamaani että sähköisessä muodossa olevaa versiota. Luin jokaisen avovastauksen läpi etsien modaliteettiin liittyviä ilmaisuja ja oleellisia lauseita ja kopioin ne kyseisen modaliteetin alle erilliseen, tietokoneelle luomaani Word-tiedostoon. Etenin näin modaliteetti kerrallaan. Tällä tavalla luokiteltua aineistoa syntyi 62 sivua. Tämän jälkeen jatkoin aineiston käsittelyä perehtyen vuorotellen jokaiseen modaliteettiin ja sen yhteyteen luokitteluun ilmaisuihin. Kiinnitin huomiota jokaisen modaliteetin kohdalla mahdollisesti toistuviin asioihin, havaittaviin yhtäläisyyksiin ja eriäviin seikkoihin ja tein näistä merkintöjä. Tämän jälkeen jatkoin luokittelua niin, että kokosin tekemiäni havainnot yhteen teemoiksi ja kirjoitin modaliteetista kokoavaa tekstiä. Näin toimin modaliteetti kerrallaan. Seuraavassa vaiheessa kokosin kaikki modaliteetteihin liittämäni havainnot, teemat ja ilmaisut yhteen ja luokittelin, pelkistin ja yhdistin niitä niin, että niistä rakentui ymmärrettävä kokonaisuus. Näin muodostin työttömyysajan toimijuuden koostumista kuvaavan kuuden teeman kokonaisuuden. Tämän jälkeen tarkastelin toimijuuden kokonaisuutta, toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitteita peilaten tekemiäni havainnot aikaisempiin tutkimustuloksiin.

7 TULOKSET

Kuvaan tutkimukseni tuloksissa työttömyysajan toimijuuden ainesosia. Esitän ne sekä modaliteettien avulla eriteltyinä että toimijuuden kokonaiskuvan kautta havainnollistettuna. Lisäksi kuvaan tuloksissa toimijuuteen liittyviä mahdollisuuksia ja rajoitteita, joita ilmenee ja avautuu työttömyyden aikana. Aluksi kuvaan modaliteettien kautta toimijuuden rakentumisen sisällöstä tehtyjä havaintoja. Havainnot koostuvat seikoista, jotka ovat toimijuuden ainesosia ja jotka kokonaisuutena muodostavat toimijuuden. Havaintojen tarkastelu etenee modaliteetti kerrallaan. Seuraavaksi kuvaan työttömyysajan toimijuutta kokonaisuutena. Kokonaisuus on muodostettu yhdistämällä ja pelkistämällä modaliteettien keskeisiä sisältöjä. Tuloksia tarkastellaan suhteessa aikaisempiin tutkimustuloksiin. Sen jälkeen kuvaan työttömyysajan toimijuuteen liittyviä mahdollisuuksia ja rajoitteita, jotka nousevat esiin modaliteettien kautta. Tuloksia tarkastelemalla on mahdollista pohtia niiden hyödyntämistä ohjaus- ja auttamistyössä.

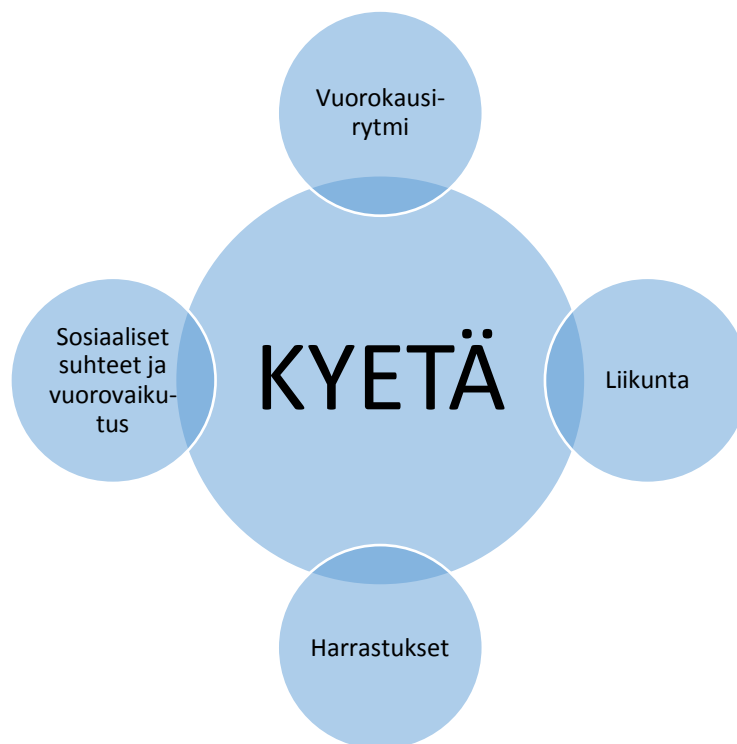
Olen nostanut sekä havaintojen että tulosten esittämisen yhteydessä esiin suoria lainauksia aineistosta. Näitä lainauksia ei ole muokattu sisällöllisesti, mutta joitakin niissä olleita pieniä lyöntivirheitä on korjattu. Ne ovat olleet luonteeltaan sellaisia, ettei niiden korjaaminen ole muuttanut ilmaisun sisältöä tai tarkoitusta, mutta siten on saatu tekstistä sujuvampaa.

7.1 Työttömyysajan toimijuus modaliteettien kautta tarkasteltuna

Aineistoa tarkasteltaessa oli nähtävissä toimijuuden prosessuaalisuus ja vuorovaikutuksellisuus. Kyvyt, osaamiset, haluamiset, täytymiset, voimiset ja tuntemiset vaikuttivat toisiinsa ja toimijuus toteutui suhteessa muihin ihmisiin (Jyrkämä 2008, 196). Modaliteettien prosessuaalisuus ja yhteen kietoutuneisuus näyttäytyivät vastaajien kertomuksissa tavoilla, joissa esimerkiksi kykeneminen ja täytyminen liittyivät tuntemiseen. Voiminen ja siten mahdollisuudet edelsivät haluamista ja johdattivat osaamiseen. Osaaminen puolestaan kasvatti mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, ja mahdollisuudet vastaavasti osaamista.

7.1.1 Kyetä

Toimijuuden modaliteettien kyetä-ulottuvuus koostuu toimijan fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistä ja kykenemisistä. Tämä voidaan ymmärtää myös ruumiillis-mielellisenä toimintakykynä, joka vaihtelee tilanteen mukaan. Esimerkiksi ikääntymisen myötä fyysisissä ja psyykkisissä kyvyissä ja kykenemisissä voidaan katsoa tapahtuvan muutoksia. (Jyrkämä 2008, 195.) Toimijuuden kyetä-modaliteetti rakentui vastauksissa erityisesti päivä- ja vuorokausirytmiiin, liikunnan merkitykseen, harrastamiseen ja yleiseen toimeliaisuuteen sekä sosiaalisiin suhteisiin liittyvistä ilmaisuista.

KUVIO 3 Kyetä-modaliteetin sisältö

Vuorokausi- ja päivärytmin säilyttäminen koettiin vastauksissa tärkeäksi. Varhain aamulla ylös nouseminen auttoi luomaan rytmiä. Jotkut vastaajista pyrkivät samanlaiseen päivärytmiin kuin työssä käydessään. Rutiinien ylläpitäminen mainittiin vastauksissa tavoiteltavana asiana, etenkin kun ajatuksissa oli saada pian työtä.

”Etsin joka päivä töitä, lähetän hakemuksia. Luen paljon ja käyn lenkillä, koska kuntosaliin ei ole rahaa. Autan vanhempia, käyn katsomassa ystäviä. Pidän rutiinia yllä. Yritän nousta aikaisin jotta rytmi en menisi sekaisin, jos vaikka työ löytyy kohta.”

Vuorokausirytmien katoaminen, tai muuttuminen aikaisemmasta esimerkiksi yöllä valvomiseksi, liittyivät kokemukseen päivien samankaltaisuudesta. Päivä ja yö olivat menettäneet merkityksensä tai koettiin, ettei ole syytä nousta ylös. Myös tekemisen puute yhdistettiin vuorokausirytmien sekoamiseen. Päivärytmien katoamisen takia koettiin hankalaksi saada asioita aikaiseksi. Vuorokausirytmien sekoaminen ja saamattomuuden tunne liitettiin useassa vastauksessa yhteen. Joissain vastauksissa mainittiin nukuttavan univelkaa pois työttömyysaikana. Unirytmistä saattoi mennä sekaisin ja uni saattoi tulla esimerkiksi vasta aamuyöstä ja yö kului valvoessa. Jotkut vastaajat kuvasivat nauttivansa kunnan yöunista ja nukkumisesta, vaikkakin myös unettomuudesta kerrottiin kärsittävänsä. Päivärytmien säilyttämisen tärkeydestä puhuu myös Siisiäinen (2014) jonka tutkimuksen mukaan ajankäyttö määrittää erityisesti nuorella ihmisellä arjen hahmottamista. Perinteisen aikarytmien noudattamatta jättäminen voi häiritä järjestelmän sääntöjen noudattamista. Poikkeava rytmi haittaa Siisiäisen mukaan esimerkiksi työn ja koulutuksen hakemista ja se saattaa vähentää nuoren itsehallinnan kokemusta. (Siisiäinen 2014, 107–108.)

Vuorokausirytmien liittyvien seikkojen lisäksi myös liikunnan, ulkoilun ja urheilun merkitys nousi esiin valtaosassa vastauksista. Liikuntaa kerrottiin monessa vastauksessa harrastettavan työttömänä ollessa enemmän kuin työssäkäyntiaikana. Lenkkeily mainittiin yleisimpänä liikuntamuotona sen ollessa ilmaista. Liikunnan merkitys liitettiin vuorokausirytmien säilyttämiseen ja kokemukseen paremmasta olost. Joissakin vastauksissa mainittiin kotieläinten tärkeys, sillä ne saivat vastaajan liikkumaan ja säilyttämään vuorokausirytmien. Tavoitteellinen liikunta, esimerkiksi puolimaratonille harjoittelu, mainittiin keinona välttää turhautumista ja tylsistymistä. Urheilun mainittiin auttavan kurinalaisuudessa ja toimeentuloon. Vastauksissa todettiin liikunnan pitävän pään kunnossa ja mielen virkeänä. Työttömyyden pitkittyessä oli kokemusta motivaation laskusta, jolloin lenkkeily ei enää huvittanut.

Yleinen toimeliaisuus nousi esiin vastauksissa. Paneutuminen kotiaskareisiin kuten pihatöihin tai keskittyminen siivoukseen, rytmitti vastaajien päivää tärkeällä tavalla. Kodista ja ympäristöstä

huolehtiminen oli osalle vastaajista helpompaa työttömyysaikana. Itsensä puuhakkaana ja toimeliaana pitäminen helpotti ahdistusta, masennusta ja tarpeettomuuden tunnetta.

”Kotona ollessa teen kotitöitä; siivousta, pihanhoitoa. Olen yhteydessä tuttaviiin puhelimitse tai sähköpostitse. Jos on hoidettavia asioita käyn kaupungilla ne hoitamassa. Kotona myös harrastan kuvataidetta, liikuntaa ja kokkailen ruokaa. Kaikin tavoin koetan kehittää itseäni ja välttää pelkkää sohvalla loikoilua.”

Samoin kuin liikunta, arkiaskareiden tekeminen yhdistyi useissa vastauksissa vuorokausirytmien säilyttämiseen. Terveystila mainittiin arkiaskareiden tekemistä rajoittavana muutamissa vastauksissa. Tämä nousi esiin varsinkin silloin, kun vastaaja oli sairauslomalla. Muu kuin liikunnan harrastaminen, esimerkiksi kuvataiteet ja kielten opiskelu, mainittiin merkittävänä itsensä kehittämisen tapoina. Käsityöt, lukeminen, järjestötoiminta, kuorolaulu, musiikin kuuntelu ja ruuanlaitto nousivat esiin tärkeinä harrasteina. Joissakin vastauksissa esiintyi kuitenkin kuvauksia siitä, etteivät entiset ilon lähteet ja harrasteet tuntuneet enää mitään.

Kyetä-modaliteetin merkittävänä osa-alueena nousivat esiin vuorovaikutus ja suhteet muihin ihmisiin. Psyykinen kykeneminen ja kyvyt tulivat vastauksissa esiin viittauksissa sosiaalisiin kanssakäymisiin. Tuttaviin, ystäviin ja sukulaisiin pidettiin yhteyttä puhelimitse, sähköpostitse tai tapaamalla heitä. Yksinäisyys saattoi vaivata silloin, kun koettiin, ettei päiväsaikaan ollut ketään kenelle jutella. Vastauksissa yksin jääminen ja ”sulkeutuminen” kuvattiin vaikeana. Työttömänä olemisen henkinen raskaus vaikutti hankaloittavasti toisten ihmisten kanssa olemiseen.

”Työttömyys kaventaa sosiaalista ympyrää. Varsinkin pienellä paikkakunnalla pitää mieluummin ns. matalaa profiilia kuin kertoa avoimesti työtilanteestaan. Toimeliaalle ihmiselle työtön arki on yhtä helvettiä. Joka päivä tulee ajateltua, että miksi minä?”

”Työttömänä olo sai minut tuntemaan suurta epäonnistumisen tunnetta. Häpesin tilannettani. Työttömyyteni jatkuessa aloin jopa hakeutua pois sosiaalisista tilanteista, koska tunsin että ihmiset 'katsoivat minua pitkään' ja että minusta näkyi läpi että olin työtön. Minua painosti kun lähipiirini alituisesti kysyivät joko olin löytänyt töitä, vaikka tiesin että he tekivät niin vain keskustellakseen.”

Työttömyyden koettiin tylsistyttävän henkisesti ja jähmettävän osittain paikalleen. Joissakin vastauksissa kuvattiin, kuinka työttömyyden myötä kiinnostus mihinkään tekemiseen väheni, alakulo lisääntyi ja tämä johti suurempaan ärtyneisyyteen. Psykkiseen kykenemiseen liittyivät vahvasti tunteet ja arvostukset. Vastajaat kokivat läheiset ihmiset usein tukena, mutta heidän ei koettu kykenevän samaistumaan tai ymmärtämään täysin työttömän tilannetta. Työttömyyden pitkittyessä sosiaalisia tilanteita myös kartettiin ja kyselyt työpaikkojen hakemisesta koettiin painostavina. Vertaistuen merkitys koettiin tärkeänä.

”Monesti jutteleminen muiden työttömien kanssa helpottaa oloa.”

”Onnekseni hyvä ystäväni on tällä hetkellä äitiyslomalla. Hänen kanssa meille on syntynyt kuin itsestään yhteinen aamurutiini. En löhöä sängyssä murehtien elämää vaan aamulla nousen reippahasti keittämään kahvia, koska ystäväni on pienen tyttärensä kanssa tulossa aamukahville. Aamupäivä, joka päivä, sujuu heidän kanssaan ja se on ollut tärkeä asia meille molemmille tänä aikana.”

”En halua puhua muiden ihmisten kanssa asiasta ja pahinta on se, kun muut kysyvät, onko sitä työtä löytynyt. Helpottavaa on kuitenkin se, että minulla on ystäviä, jotka ovat samassa tilanteessa.”

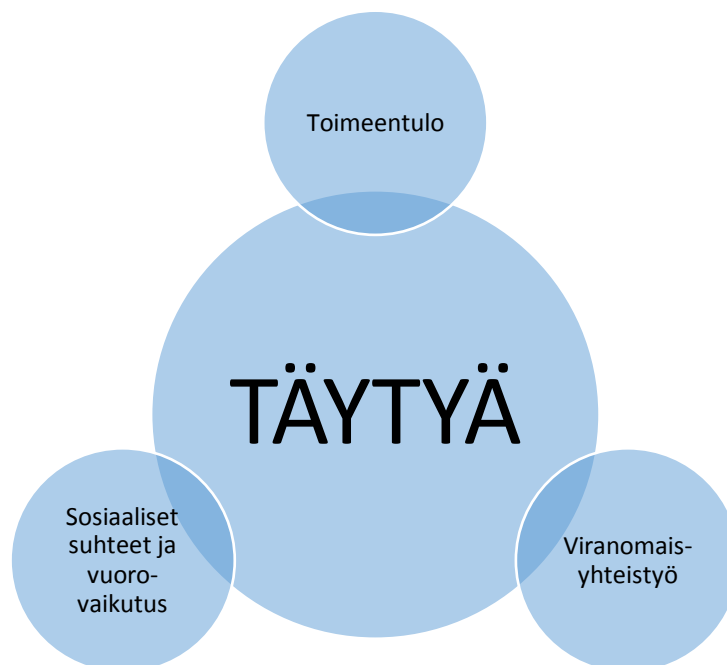
Mielenterveyden häiriöt ja itsemurha-ajatukset liittyivät tunteeseen itsestä turhana ja hyödyttömänä. Näissä tapauksissa nousivat vertaistuki, hyvä itsetuntemus, omien vahvuuksien ja päämäärien hahmottaminen tilannetta helpottaviksi tekijöiksi. Erään vastaajan mukaan oleellista oli ”pitää itsensä liikkeellä” eikä surkutteluun saanut sortua pitkäksi aikaa. Pienet lapset helpottivat työttömänä oloa, koska tällöin arkirutiinit ja vuorokausirytmä oli säilytettävä.

Aikaisemmassa tutkimuksessa esimerkiksi Siisiäinen (2014) on todennut, että vaikeuksien voittamisen ja itsensä voimaannuttamisen edellytys oli muutoksen halu ja voima laittaa se alulle. Monellakaan Siisiäisen tutkimukseen osallistuneella nuorella ei ollut sellaista sosiaalista pääomaa, jonka avulla olisi ollut mahdollista voittaa tulevat vaikeudet ja joka olisi saanut nuoren suhtautumaan tulevaisuuteen luottavaisesti. Siisiäinen toteaa, että ihmisellä oli oltava kyky havaita mahdollisuus ja tehdä muutokseen johtavia valintoja. Sosiaalisella pääomalla eli vertaisten välisellä vuorovaikutuksella oli ollut tärkeä merkitys nuorten elämänsä muutoksessa. Esimerkiksi

kuntoutuksessa saatu tunnustus ja itsetunnon kohentuminen saattoivat aktivoida ja herättää toimijan kiinnostuksen. (Siisiäinen 2014, 120-121.)

7.1.2 Täytyä

Jyrkämän (2008) mukaan fyysiset ja sosiaaliset esteet, välttämättömyydet, pakot ja rajoitukset kuuluvat täytyä-ulottuvuuden piiriin. Nämä voivat olla joko normatiivisia tai moraalisia. Täytymiset vaihtelevat esimerkiksi ajankohdan ja ympäristön suhteen. (Jyrkämä 2008, 195-196.) Vastauksissa täytyä-modaliteetin osalta painottuivat rahaan ja toimeentuloon liittyvät ilmaisut. Rahan puute aiheutti huolta ja esti tekemästä asioita ja osallistumasta. Se myös rajoitti sosiaalisia suhteita ja vaikutti rajoittavalla tavalla omaan käyttäytymiseen suhteessa muihin. Taloudellisten tekijöiden lisäksi vastauksissa kuvattiin myös, kuinka toimimattomaksi ja vajavaiseksi koettu yhteistyö viranomaisten kanssa vaikutti työttömyysaikana.

KUVIO 4 Täytyä-modaliteetin sisältö

Vastauksissa nousi esiin, että toimeentulo työttömyyसाikana koettiin ongelmalliseksi. Rahan riittämättömyys elämiseen ja turvautuminen pakon edessä esimerkiksi omien vanhempien tai suvun apuun, koettiin kielteisenä. Työttömyys vaikutti asumiseen niin, että vuokra-asunnon saamisessa koettiin hankaluuksia. Rahan puute rajoitti asioiden tekemistä, harrastamista ja menemisiä. Työttömyyसाikana köyhyysrajalla elämisen kuvattiin tuntuvan pahimmalta ja luovan sosiaalisia paineita, joihin ei ollut osannut varautua. Huoli laskujen maksamisesta saattoi johtaa unettomuuteen, koska laskuja oli rästissä. Eräs vastaaja koki, ettei voi sallia itselleen pieniä nautintoja esimerkiksi hyvää ruokaa, koska ei ollut mielestään ansainnut niitä. Vastaaja ilmaisi, ettei anna itsensä elää vapaasti työttömyydestä johtuen vaan kuvasi kokevansa syyllisyyttä tilanteestaan. Vapaa-aikaa ei koettu voitavan viettää, koska ei käyty töissäkään. Joissain vastauksissa kuvattiin miten elämänilo väheni, kun rahat eivät riittäneet edes pakollisiin menoihin. Toimeentulon merkitys on ollut esillä aikaisempienkin tutkimusten tuloksissa. Vuosina 1978-1979 tehtiin haastattelututkimus tamperelaisille työttömille tekstiili- ja metallityöläisille. Tällöin tutkimuskohteena oli työttömien ajankäyttö, toimeentulo ja kokemukset. Keskeinen tutkimustulos silloin oli, ettei sen aikainen työttömyysturva riittänyt arkielämän menoihin. Tämä näkyi esimerkiksi ravinnon ja vaatetuksen puutteellisuutena. (Melin 1981, 137- 139.)

Joissain vastauksissa nousi esiin kuinka lainarahalla eläminen koettiin ahdistavana. Erään vastaajan kohdalla rahapula esti omien lapsien tapaamisen ja toisen kohdalla opiskelupaikan vastaanottamisen. Lainarahalla elämisen problematiikkaa on tuotu esiin myös aikaisemmissa tutkimuksissa. Melin (1981) toteaa, että kaikkien tavoitteena on parantaa omaa ja perheensä toimeentuloa ja kulutusmahdollisuuksia. Työttömyys romuttaa tällaiset suunnitelmat ja työtön joutuu luopumaan tai ainakin lykkäämään haaveitaan. Tämä merkitsee Melinin mukaan osittaista tavoitteellisen toiminnan hajoamista. Melin kuvaa miten rahan lainaaminen elämästä varten, omaisuuden myyminen tai panttaaminen tai sosiaalietuuksiin turvautuminen koettiin ”häviön merkinä”. (Melin 1981, 142.) Myös tämän tutkimuksen vastauksissa kuvattiin, kuinka palkkatulojen puuttumisen takia elämän koettiin junnaavan paikoillaan. Ruuat piti pitää yksinkertaisina eikä uusiin hankintoihin kuten vaatteisiin ollut mahdollisuuksia. Rikkinäisissä vaatteissa kulkeminen koettiin olotilaa entisestään kurjistavana.

”Ei ole varaa ostaa itselleen mitään, pitää kulkea rikkinäisissä vaatteissa, hyvä jos uudet sukut on varaa ostaa. En haaveile talosta tai autosta, mutta kun saisi edes perustarpeet tyydytettyä.”

Viranomaisyhteistyön suhteen vastauksissa nousi esiin KELA:n, työvoimahallinnon ja sosiaalitoimen kanssa koetut hankaluudet. Käynnit ja kontaktit koettiin lannistavina ja voimavaroja vievinä. Työvoimatoimistoon meneminen saatettiin kokea jopa pelottavana ja masentavana, koska suhtautuminen koettiin asenteelliseksi ja syyllistäväksi.

”Työvoimatoimisto on yksi suurimmista lannistajista joihin olen työttömyysaikani törmännyt. Minulle on sanottu suoraan, että en tule töitä saamaan ja nykyisen tilanteen vuoksi ei ole mitään töitä. On myös epäilty töitä saatuaani, että miten olen ne saanut, on kysely onko työnantaja sukua tai muuten tuttu.”

”jos saisi valita työkkärin tai vaikka sotimisen irakissa tai afganistanissa, niin ottaisin sen sotimisen. en tietenkään ampuisi ketään kohti.”

Työvoimahallinnon säännöt esimerkiksi opiskelun suhteen koettiin hankaliksi, lausuntojen ja selvitysten tekeminen opiskeluista ja siten päivärahojen maksatuksen viivästyminen koettiin kielteisenä. Itsensä kehittämiseksi ei koettu saavan tukea työvoimahallinnolta. Ruuhkautuneet käsittelyajat ja toimimattomaksi koettu yhteistyö koettiin hankalaksi. Yhteistyötä KELA:n kanssa kuvailtiin vastauksissa ”järjettömäksi paperisodaksi”, johon kului kohtuuttomasti aikaa ja joka johti ajoittain työttömyyskorvausten viivästymiseen.

Työttömyys vaikutti vastaajien ihmissuhteisiin. Yhteydenpito ystäviin rajoittui, koska ei haluttu kertoa omasta tilanteesta ja kuulumisista. Tähän vaikutti tunne selittelyn tarpeesta oman tilanteen suhteen ja se koettiin hankalaksi. Toisten ihmisten painostavaksi ja masentavaksi koettu suhtautuminen koettiin myös työnhakua haittaavaksi tekijäksi. Toisaalta sosiaalisten piirien koettiin myös kaventuvan rahan vähyyden myötä. Ei ollut mahdollisuuksia osallistua menoihin ja tekemisiin. Aikaisempiin, vuosina 1978–1979 vuonna saatuihin tutkimustuloksiin pohjaten Melin (1981) kuvaa, kuinka kulutuksella on ihmisten sosiaalisessa kanssakäymisessä oma tärkeä merkityksensä. Kun ihminen työttömyyden takia joutuu muuttamaan kulutustottumuksiaan, se näkyy sekä arkielämässä että sosiaalisissa suhteissa. Ihminen joutuu mukauttamaan arkensa pieniin tuloihinsa ja tinkimään esimerkiksi ruuassa ja vaatteissa. Toisaalta se vaikeuttaa sosiaalisia suhteita hankaloittamalla tietyn materiaalsen kokemusmaailman ylläpitämistä. (Melin 1981, 143.)

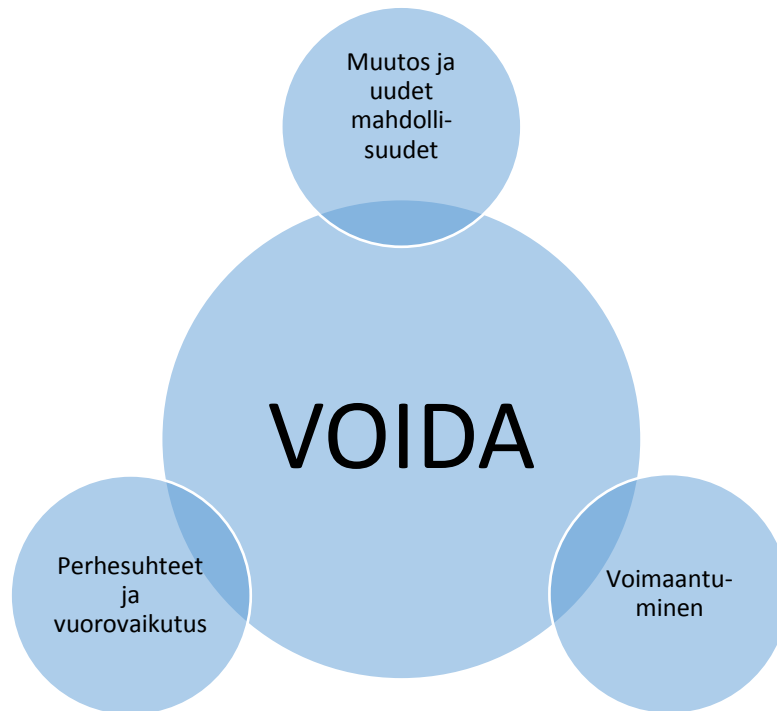
Vastauksissa kerrottiin, kuinka pelko tuttujen tapaamisesta ja sosiaalisiin tilanteisiin joutumisesta sai aikaan jatkuvassa hälytystilassa ja varautuneena olemista. Suuri epäonnistumisen tunne ja häpeä omasta tilanteesta oli johtanut joidenkin vastaajien kohdalla vetäytymiseen sosiaalisista kontakteista. Lähipiirin tiedustelut työtilanteesta koettiin painostavina, vaikka toisaalta ymmärrettiin niiden olevan useimmiten vain ystävällismielistä keskustelua. Työnhakutilanteessa torjutuksi tuleminen työkokemuksen puutteen takia koettiin ahdistavana ja ristiriitaisena. Vastauksissa pohdittiin, kuinka voi saada kokemusta, jos ei saa ensimmäistäkään työpaikkaa.

”Olen alkanut valehdella ja piilotella työttömyyttäni uusilta ihmisiltä. Lisäksi koen, että ihmiset (esim. työvoimatoimisto, kela...) kohtelevat ja puhuvat minulle, kuin en olisi tehnyt kaikkea mahdollista työnsaannin eteen. Itse tiedän, että olen tehnyt ja teen edelleen kaikkeni työpaikan eteen, mutta en enää itsekään usko tuohon. Olen alkanut ajatella, että työttömyys on ehkä sittenkin omaa syytäni, vaikka todellisuus on päinvastainen. Työhakemusten määrällä mitattuna minulla pitäisi olla jo töitä.”

Selitys- ja puolustuskannalla oleminen koettiin raskaana ja syyllistävänä ja se haittasi sosiaalisia kontakteja. Jotkut vastaajista kokivat jatkuvan selityskannalla olemisen ja työnhakemisen vievän voimia niin, etteivät he jaksaneet enää harrastaa tai opiskella. Ystävyys-suhteet kärsivät siitä, että työttömänä ollessa tunsivat itsensä jotenkin huonommaksi ja tämä saattoi johtaa ystävien välttelyyn.

7.1.3 Voida

Voida-modaliteetti viittaa mahdollisuuksiin ja vaihtoehtoihin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät rakenteet ja tekijät avaavat ja tuottavat. (Jyrkämä 2008, 195.) Vastauksista tuli esiin, että työttömyys mahdollisti ihmisille asioita, joihin ei ollut aikaisemmin aikaa tai voimavaroja. Keskittyminen erilaiseen tekemiseen ja altistuminen uudentilaisiin asioihin nousi tärkeänä esiin vastauksissa. Uudenlainen ajankäyttö mahdollisti arvomaailman selkeytymisen ja omien intressien näkemisen uudella tavalla.

KUVIO 5 Voida-modaliteetin sisältö

Joillekin vastaajista työttömyysaika mahdollisti suuntautumisen uudelle työuralle. Työttömyystilanne altisti näkemään vaihtoehtoja oman uran suhteen. Osa vastaajista kuvasi kuinka omien unelmien toteuttamisen suunnittelu oli mahdollistunut, kun oli ollut aikaa miettiä mitä oikeasti haluaa tehdä. Työttömyysjakson aikana oli saatettu pohtia ja kyseenalaistaa omaa alavalintaa ja siten uutta alaa koskevat opiskeluhaaveet olivat voineet herätä. Vastauksissa nousi esiin kuinka pääsykokeisiin keskittyminen ja lukeminen mahdollistuivat työttömyysaikana. Oman osaamisen kehittäminen tuli mahdolliseksi esimerkiksi avoimessa yliopistossa. Kielten opiskeluun ja oman alan kirjallisuuteen oli aikaa perehtyä. Lukemiselle ja kirjoittamiselle jäi aikaa.

”Lueskelin myös oman koulutusalani tuoretta tutkimuskirjallisuutta ja kirjoittelin mahdollista väitöskirjan tutkimussuunnitelmaa. Tulevaisuuden edistämistä sekin, ilman suunnitelmaa ei voi hakea jatko-opiskelijaksi.”

Vastauksissa kuvattiin kuinka työttömyyden takia aloitettu uuden ammatin opiskelu loi toiveikkautta ja myönteisyyttä. Yhdistystoiminnassa mukana olo ja vanhojen harrastusten löytäminen uudelleen nousivat esiin joissakin vastauksissa. Vapaaehtoistyön tekeminen ja muiden auttaminen oli vahvistanut kokemusta omasta ihmisarvosta. Erään vastaajan oli ollut työttömyysaikana mahdollista panostaa kuvataiteisiin ja maalaamiseen, jotka olivat hänen ominta alaansa, mutta eivät ole työllistäneet häntä tarpeeksi toimeentulon näkökulmasta. Vastaaja oli opetellut uusia tekniikoita tai työtapoja, joita hän toivoi voivansa hyödyntää tulevaisuudessa. Osa vastaajista koki luovuuden ja ideoinnin lisääntyneen työttömyysaikana. Mahdollisuus toteuttaa omia projekteja lisääntyi. Uusien harrastusten aloittamiseen oli aikaa ja voimia.

Työttömyyden takia jotkut vastaajista kertoivat harkitsevansa muuttoa toiselle paikkakunnalle tai toiseen maahan paremman työllistymisen toivossa. Ulkomaille muuttamiseen liittyi joillakin kokemus siitä, ettei ole Suomelle mitään velkaa. Jotkut vastaajista myös harkitsivat muuttoa takaisin vanhempiensa luo. Sitä punnittiin vaihtoehtona selvittää työttömyyden takia vaikeutuneesta taloudellisesta tilanteesta.

”Olen toiveikas saamaan pidemmän sijaisuuden elokuusta alkaen ja päättänyt muuttaa työn perässä sinne minne pääsen. Otan ensimmäisen paikan vastaan, jonka saan ja alan järjestellä muuttoa.”

”Olemme molemmat akateemisesti koulutettuja ja olemme hakeneet töitä ulkomaita myöten. Mikäli tilaisuus lähteä tulee, emme todennäköisesti palaa Suomeen pitkään aikaan. Tämä maa ei ole nuoria työhalukkaita akateemisia varten. Arvostusta ei ole, syyllistämistä sitäkin enemmän.”

Joistakin vastauksista nousi esiin kuinka mahdollisuus kiireettömään arkeen lasten kanssa oli mielekästä. Lasten kasvamisen seuraaminen ja yhdessä touhuaminen näyttäytyi myönteisenä ja sen koettiin helpottavan työttömyysaikaa. Useissa vastauksissa kuvattiin, kuinka työttömyysaikana sosiaalisten suhteiden hoitoon oli enemmän aikaa, yhteydenpito ja läheisten auttaminen tarvittaessa tuli mahdolliseksi. Jotkut vastaajat kokivat sukulaisten tapaamiseen, pienten remonttitöiden tekemiseen ja puutarhanhoitotöihin olevan enemmän aikaa työttömänä ollessa. Vastauksissa ilmeni, että omaan itseen keskittyminen ja harrastaminen mahdollistuivat ja liikunnan määrä oli suurempi kuin työssäoloaikana paremman jaksamisen ja ehtimisen takia. Työttömänä ollessa saattoi levätä ja

ladata akkuja, tehdä kotitöitä ja tavata perheenjäseniä ja ystäviä. Taustalla saattoi olla uupuminen, jolloin työttömyysajan koettiin mahdollistavan kaivatun levon ja palautumisen. Työstressistä oli työttömyysaikana mahdollista toipua.

”Minulla ei määräaikaisten työsopimusten vuoksi ole ollut lomaa useaan vuoteen, joten aluksi työttömyys (ensimmäiset 2 viikkoa) tuntui jopa ansaitulta lomalta.”

Eräs vastaaja kertoi päässeensä työttömyysaikana ylitehokkaasta suoriutujan roolista eroon ja hän koki löytäneensä uudenlaisen rauhallisuuden elämästä. Liikunnan lisääminen, mahdollisuus riittävään uneen ja lepoon nousivat esiin vastauksissa. Omaan terveyteen ja kunnosta huolehtimiseen jäi aikaa. Tällöin ihmisellä oli mahdollisuus tehdä niitä asioita, joita hän ei aikaisemmin ollut voinut.

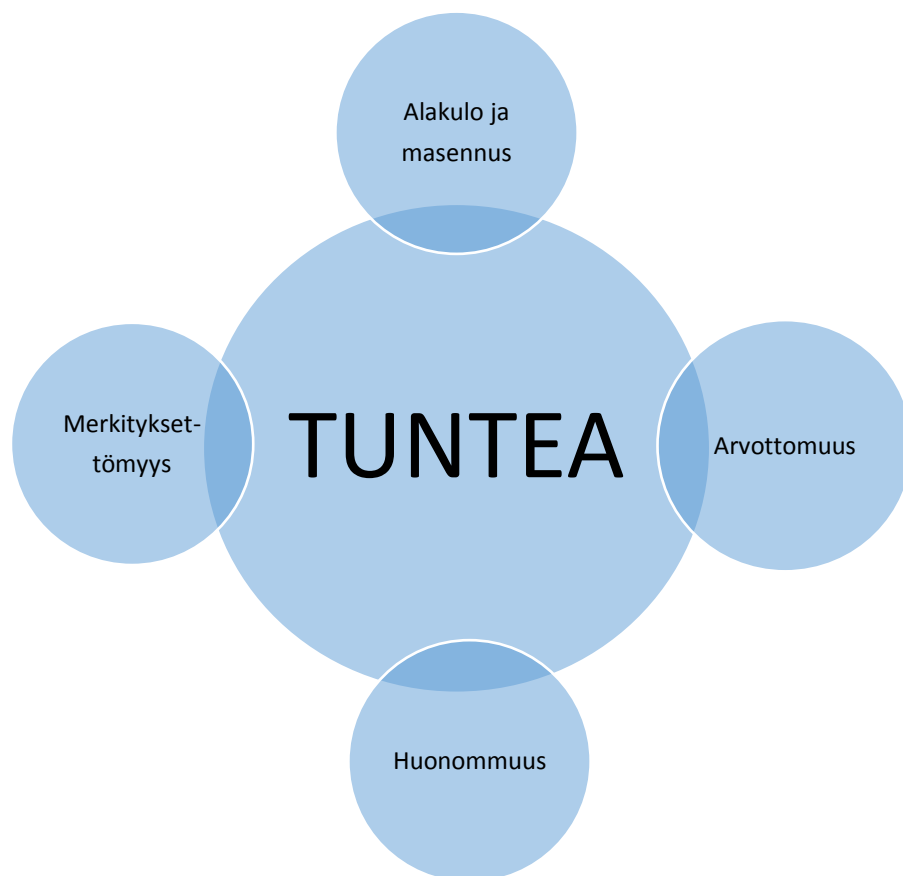
”Kuitenkin opin nopeasti nauttimaan hiihtämisestä keskellä päivää, valokuvaamisesta ja ulkoilusta - kerrankin näki päivänvaloa talvisaikaan muutenkin kuin työhuoneen ikkunasta. Kuntoilinkin aika paljon, mihin ei pätkätyökiireessä juuri tunnu olevan aikaa päivien venyessä.”

Toisaalta joissain vastauksissa kuvattiin, miten liika ylimääräinen aika sai ihmisen murehtimaan pieniäkin asioita, joidenkin kohdalla kyseenalaistamaan oman alavalinnan järkevyyttä tai sai aikaan aikaisempaa rankempaa päihteiden käyttöä. Vastauksista ilmeni myös, että työttömyyden koettiin saavan aikaan lamaantumista ja tylsistymistä. Vuorokausirytmä saattoi sekoittua varsinkin, kun ihminen koki yhdentekeväksi oliko päivä vai yö.

7.1.4 Tuntee

Toimijuuden modaaliteettimallin mukaan tuntee-ulottuvuus liittyy ihmisen perusominaisuuteen arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteitaan. (Jyrkämä 2008, 195.) Tuntee-modaliteetin kohdalla kuvaukset työttömyysaikaan liittyvistä tunteista ja arvostuksista näyttäytyivät pääosin negatiivisina. Tuntee-modaliteetti sisälsi ahdistuksen, masennuksen, turhautuneisuuden ja syyllisyyden tuntemuksia. Vastauksissa ilmaistiin elämän työttömänä tuntevan ”epätodelliselta, tarkoituksettomalta ja hyödyttömältä”. 491:stä vastauksesta 21 sisälsi ilmaisuja,

joissa työttömyysaika ei kuvattu tai koettu kielteisenä. Ne liittyivät pääosin myönteiseen kokemukseen uudelta ajankäytön mahdollisuudesta erityisesti työttömyyden alussa. Kolmessa vastauksessa työttömyysaikaan liitettiin selkeästi myönteisiä tunteita. Myönteisten tunteiden ja ilmaisujen vähyden vuoksi ne on rajattu pois tuntea-modaliteetin sisältöä kuvaavasta kuviosta. Ne on kuitenkin huomioitu havaintojen tarkastelussa.

KUVIO 6 Tuntea-modaliteetin sisältö

Masennus ja ahdistus liittyivät vastaajilla muun muassa työnhakutilanteeseen kun työhakemuksiin ei vastattu tai reagoitu mitenkään. Arvottomuuden tunnetta koettiin myös silloin, kun työpaikoista saatiin kielteisiä vastauksia. Tällöin koettiin myös motivaation heikkenemistä. Jotkut vastaajat kertoivat työhaastatteluiden pelottavan, koska työnantajien toistuvia torjuntia oli vaikea kestää.

Toistuva torjutuksi tuleminen työnhakutilanteessa lisäsi itsekritiikkiä ja kiukkua työnantajia kohtaan, joiden koettiin hakevan vastaajan kuvaamia ”täydellisiä yli-ihmisiä” palkattavakseen.

”Työhakemusten tekeminen on kerta kerralta vaikeampaa. Miksi nähdä vaivaa, ei minua kuitenkaan kukaan halua. Haastatteluihin meno pelottaa, ja vaikka kuinka yrittää olla pirteä ja reipas, ei tällainen ujo ihminen jolta torjunnat syö itsetuntoa kerta kerralta, oikein pärjää siinä maailmassa.”

Alakuloisuuden ja ärtyisyyden kuvattiin lisääntyvän työttömyyden pitkittyessä ja arjen haasteettomuus koettiin stressaavana. Tulevaisuutta leimasi ahdistava huoli. Masentuneeseen olotilaan liittyi kokemuksia yksinäisyydestä, surullisuudesta, turhautuneesta olost ja tylsyydestä. Eräs vastaajista kuvaili olotilaansa lamautuneeksi. Itsetunto oli kovilla ja oman tekemisen kunnioitus katosi työttömyyden pitkittyessä. Hän koki, että asioilta katosi merkitys. Eräs vastaaja tunsi olonsa niin huonoksi, ettei löytänyt sanoja kuvaamaan kuinka raskaaksi tilanteen koki. Yksi vastaaja kuvaili työttömyyden olevan ”yhtä helvettiä”. Toinen taas ilmaisi työttömyysajan pidentyessä toivottomuuden lisääntyvän ja vastaaja saattoi ilmaista halunsa kuolla. Ristiriitaisesti saatettiin kuitenkin samalla ilmaista uskoa työllistymiseen.

”Isäni kuoleman jälkeen työttömyys on kamalinta mitä minulle on tapahtunut. Olen satsannut koko aikuisiän energiani työntekoon ja uran hankkimiseen, ja jäin täysin tyhjin käsin. Ei ole perhettä, poikaystävää tai harrastuksia. Luulen että olen hieman masentunut. Mutta en tarpeeksi ettenkö jaksaisi uskoa jokaisesta avoimena olevasta kiinnostavasta paikasta (lapsellisesti) 'jos tämä olisi nyt SE'.”

”Koen elämäni työttömänä olevan yhtä helvettiä, mihinkään ei rahat riitä, mistään ei saa töitä lapissa vaan olisi 'pakko' muuttaa etelään jonne en ikinä halua.”

Itsesyytös nousi esiin vastauksista. Eräs vastaajista kertoi olleensa työttömyysajan alussa energinen, koska hän uskoi työllistyvänsä pian. Hän pystyi aluksi nauttimaan vapaa-ajasta perheen kanssa, mutta työttömyyden jatkuessa hän alkoi masentua ja kokea suuttumusta siitä, ettei saanut työtä eikä hakemuksiin vastattu. Vastaaja kertoi kokeneensa syyllisyyttä siitä, ettei ole tarpeeksi hyvä työmarkkinoille ammattitaidostaan huolimatta ja syytti itseään perheen taloudellisesta tilanteesta. Hän koki itsensä arvottomaksi ja tarpeettomaksi ja pohti syitä, miksi hän ei saa töitä. Riittämättömyyden tunnetta ja jatkuvaa ”yrittämistä” kuvaa myös toimijuutta epävakassa

työtilanteessa tutkinut Åkerblad (2015). Hänen mukaansa epävarma työtilanne saa ihmisen kartoittamaan osaamisalueitaan, harjoittelemaan työhaastatteluita ja pohtimaan syitä sille miksi työnhaku ei ole tuottanut tulosta. Kun työelämässä ei näistä huolimatta pääse eteenpäin, syntyy riittämättömyyden tunteita ja epäily siitä, ettei sittenkään ole tarpeeksi yritteliäs. Åkerblad kuvaa, kuinka riittämättömyys horjuttaa toimijuuden tunnetta ja heikentää kokemusta itsestä päätöksiin ja niiden toteuttamiseen kykenevänä yksilönä. (Åkerblad 2015, 138.) Useissa vastauksissa kuvailtiin arvottomuuden tunteita ja kokemuksia huonommuudesta. Arvostuksen puute johti turhautuneisuuteen ja oman potentiaalin koettiin menevän hukkaan. Eräs vastaaja kuvasi kaiken olemassa olevan hyvän energian hiipuvan pikku hiljaa pois.

”Itsetunto ja oman tekemisen kunnioitus häviää sitä mukaan mitä kauemmin on työttömänä. Taistelutahto ja itsensä voittaminen hiipuvat myös. Itse pidän ainakin itseäni epäonnistuneena yksilönä koska en ole vielä 30-vuoden ikään saanut vakituista työpaikkaa. Ympäriä tulevat paineet eivät myöskään helpota asiaa yhtään. Toistuvista työnantajien torjunnoista tulee mieleen ajatus, että mikä minussa on vikana? ”

”Ei ole normaalia, että 27-vuotiaana, älykkäänä ja osaavana ihmisenä vietän päiviäni kuin eläkeläinen. Koko arsenaalini menee hukkaan ja kaikki se hyvä energia jota minulla on työtä kohtaan hiipuu pikkuhiljaa. Ihminen lamaantuu ja päivät tuntuvat hyvin pitkiltä, tekemättä yhtään mitään. ”

Vastauksista ilmeni, että arvostuksen ja haasteiden puute vaivasi ja häytti myös ihmissuhteita. Koetut epäpätevyiden ja huonommuuden tunteet heijastuivat koti- ja perhe-elämään ja aiheuttivat nolouden tunteita myös virastoissa asioidessa. Nolouden kokemus liittyi uskomukseen ja mielikuvaan, että työtön on laiska ja kelvoton ihminen ja muiden nöyryytettävissä. Työvoimatoimistossa saatua palvelua kuvattiin osassa vastauksista lannistavana ja halveksivana. TE-toimisto oli koettu paikkana, jossa tunsivat olevansa epäonnistunut ihminen.

”Yhteen seikkaan olen todella pettynyt kun pitää käyä työkkärissä kuuntelemassa kuinka huono ihminen oon kun en oo löytänny töitä masennun aina kun olen käynny työkkärissä.”

Nolous ja ärsyyntyminen nousivat esiin sosiaalisissa tilanteissa, kun joutui kertomaan työttömyydestään. Mielialojen vaihteluiden ja huonommuuden kokemusten kerrottiin vaikuttavan sosiaalisiin suhteisiin.

”kurjaa on rutiiniton elämä ja huonontuvat sosiaaliset kontaktit. Mieliä menee vähän ylä- ja alamäkeä, on myös päiviä, jolloin ei halua tavata ketään kun tuntee olonsa huonommaksi kuin muut.”

Eräs vastaaja koki olevansa merkityksetön ja arvoton. Hän koki muuttuneensa aggressiivisemmaksi eikä välittänyt enää ympärillä olevista ihmisistä niin kuin aikaisemmin. Välillä hän jopa toivoi muille kärsimystä, jotta oma olo helpottuisi hetkeksi. Toinen vastaaja kuvasi kuinka työttömyys tuntui kestäättömältä ja tästä turhautumisesta saattoi seurata ylireagointia ja raivostumista sosiaalisissa tilanteissa. Arvottomuuden kokemusta lisäsi vastaajien mukaan taloudellinen niukkuus. Muiden, esimerkiksi sukulaisten taloudellisen tuen varassa eläminen koettiin nöyryyttäväksi. Tämä toi vastaajalle kokemuksen, ettei hän ollut päässyt elämässään eteenpäin. Tätä kuvaa myös Melin (1981) jonka mukaan työttömyyttä voidaan pitää kokonaisvaltaisena elämäntilanteena. Hän kuvaa, kuinka eristäytymisen syynä on todennäköisesti yhtä paljon se, että työttömällä ei ole varaa lähteä kotoaan kuin se, että hän pelkää kohdata työssäkävien maailman. Monet työttömyyteen liittyvät ongelmat johtuvat Melinin mukaan siitä, ettei työttömällä ole taloudellisia mahdollisuuksia irtautua kehästään. (Melin 1981, 144.)

Vastauksissa kuvailtiin, kuinka ihminen koki itsensä häviäjäksi, kun ei saanut työtä. Eräs vastaaja koki suvun keskuudessa häpeää siitä, että oli korkeasti koulutettu eikä silti työllistynyt. Vastaaja koki olevansa huono, väsynyt ja voimaton. Opiskeluvuodet ja esimerkiksi akatemisen tutkinnon suorittamiseen käytetty aika saattoivat tuntua hukkaan heitetyiltä. Vastauksista nousi esiin, että ilon aiheita oli vaikea löytää eikä työtön saanut osakseen ymmärrystä tai myötätuntoa ja tällöin ulkopuolisuuden tunne saattoi lisääntyä. Työttömyysaika koettiin henkisesti raskaana, koska elämää oli mahdoton suunnitella eteenpäin eikä arvostusta saanut. Ystäviä saatettiin vältellä, koska omia kuulumisia ei haluttu kertoa.

”Tunteet vaihtelevat vuoristorataa. Uskon, että työelämässä olevana en tuntisi huonommuutta, koska huonommuudentunteeni perustuu työttömyyteen. Aiemmin työssä

olleena en kokenut samanlaisia tuntemuksia. Tästä tuli enemmän tällainen tunnepitoinen kuvaus kuin konkreettinen kertomus työttömän arjesta. Ihan itketti tätä kirjoittaessa ja tuli sellainen olo, etten pysty kirjoittamaan tätä tekstiä loppuun asti millään. Nytkin on todella vaikeaa kirjoittaa.”

Eräs vastaaja toi esiin, että jos työttömyyden sisäistää osaksi omaa identiteettiään, siihen jää helposti jumiin eikä osaa nähdä itseään enää niin helposti työelämässä. Tästä syystä hän koki pakolliset käynnit KELA:ssa ja TE-toimistossa masentavina, koska ne vahvistivat ja virallistivat työttömän roolia.

”sana työtön on armoton, eikä siihen saa samaistua lainkaan. muuten itsetunto romahtaa.”

Omien vahvuuksien esille tuominen saattoi olla vaikeaa ja itseluottamus heikkeni työttömyyden jatkuessa. Vastauksissa kuvailtiin kuinka identiteettinsä puolesta joutui taistelemaan ja toivon ylläpitäminen koettiin raskaaksi. Eräs vastaaja koki vahvasti, että jos hän keskittyi ajatukseen ”olen työtön”, hän tunsu energiansa vähenevän ja toivottomuuden ja itsesäälin valtaavan hänet. Tästä syystä hän vältteli itsensä nimeämistä ja kokemista työttömäksi.

Eräs vastaajista kertoi kokeneensa työttömyyden alussa koko tunnekirjon vihasta katkeruuteen kunnes pikkuhiljaa alkoi hyväksyä tilanteen. Työttömyyden kautta oli tullut nöyryyttä. Vastauksissa ilmeni, että pitkittyvä työttömyys vähensi joidenkin kohdalla innostusta hakea töitä ja uskoa työllistymiseen. Katkeruuden tunne liittyi pettymykseen siitä, että vaikka oli suorittanut opinnot tunnollisesti ja hyvin, ei siltikään saanut mitään työtä. Vastauksissa kuvailtiin myös syyllistä oloa, jota ei osattu selittää tai kuvailla tarkemmin. Mielialat vaihtelivat rentoudesta ahdistukseen ja epävarmuuden keskellä elämisen kuvattiin vievän paljon energiaa ja elämänhalua. Ristiriitaiset tunnetilat vaihtelivat surun ja vihan välillä. Eräs vastaaja pohti, mitä hän on tehnyt väärin. Menneisyyden miettimisen kautta hän oli päättynyt siihen, että on valinnut väärän koulutusalan. Useissa vastauksissa murehdittiin tulevaisuutta ja sitä, miten saisi omat kyvyt käyttöön. Murhetta aiheuttivat myös huolet taloudellisesta pärjäämisestä, esimerkiksi rahan riittämisestä lapsen ruokaan.

Myös ahdistus nousi vastauksissa esiin. Ahdistusta aiheutti taloudellinen tilanne ja kokemus yleisestä asennoitumisesta työttömiä kohtaan. Vaikka vastaaja ei itse kokenut ihmisarvonsa riippuvan siitä, oliko hän työssä vai ei, niin yhteiskunnan suhtautuinen koettiin ahdistavaksi, eikä työtön kokenut olevansa ”kunnon ihminen”. Vastauksissa ilmeni, että syyllistäväksi koetut puheet työvoimatoimistossa olivat johtaneet ajattelemaan, että ihminen olisi sittenkin itse syyllinen työttömyyteensä vaikka sisimmässään tiesi tehneensä kaikkensa työllistymisensä eteen. Eräs vastaaja kertoi kokevansa syyllisyyttä ja ristiriitaisuutta, mikäli oli hetkittäin nauttinut olotilastaan työttömyysaikana. Toinen vastaaja pyrki pitämään yllä positiivisuutta ja luottamusta työllistymiseen, mutta silti ollessaan muiden ihmisten kanssa hän koki olevansa huonompi ja selitysvelvollinen tilanteestaan. Tunneilmaisuiden lisäksi joissain vastauksissa kerrottiin tunteiden ja merkityksellisyyden kokemusten puuttumisesta.

”Mikään ei maistu miltään. Edes vanhat ilon lähteet ja harrasteet eivät tuo mitään tunnetta. Menen nukkumaan kiroten olemassa oloani.”

”Kaikki on samanlaista harmaata ja tasaista taaperrusta. Elämä ei enää tunnu miltään..se ei maistu, eikä tuoksu miltään.. ylipäättään mikään ei tunnu miltään!”

Aineisto sisälsi 21 vastausta, joissa työttömyysaikaan ei liitetty kielteisiä tunteita tai ilmaisuja. Työttömyysaika on kuvattu esimerkiksi ”miellyttäväksi” vastauksissa, joissa luetellaan myönteiseksi koettuja arkitoimintoja, joiden avulla päivät rakentuivat mielekkäiksi. Kolmessa vastauksessa työttömyysaika kuvattiin myönteisesti.

”Työttömän arki on ihanaa, saa nukkua aamuisin pitkään, ja hoitaa asioita. Työssäolo riuduttaa elämäniloni.”

”Tällä hetkellä luen pääsykokeisiin ja ’nautin’ siitä, että kerrankin voin rakentaa itse päiväni. Saa tosin nähdä, jos työttömyys jatkuu, miten mieli muuttuu.”

”Elämä on mukavaa, jos vaan rahat riittää..”

Mikäli työttömyysaika ei kuvattu kielteisenä, se liittyi pääasiassa vastaajan kokemukseen ajankäytön vapaudesta. Tällöin vastaajien oli joko mahdollista keskittyä mieluisiin toimintoihin tai he suhtautuivat työttömyysaikaan kaivattuna lepona esimerkiksi määräaikaisten työsuhteiden välissä.

”Toisaalta uskon voivani olla myös esimerkki jollekin siitä, että työttömänä olo ei tarkoita välitöntä syrjäytymistä ja toivottomuutta, vaan olen voinut mennä elämässäni eteenpäin ja tehdä haluamiani asioita, esim. matkustella ja ostaa omistusasunnon, siitä huolimatta, että olen välillä työtön.”

Työttömyysaika kuvattiin myös siedettävänä aikana joissakin vastauksissa. Eräs vastaaja koki, että huonomminkin voisi olla.

”En kuitenkaan ole ajautunut masennuksen tai itsemurhan partaalle.”

Vaikka kokemus arvottomuudesta ja huonomuudesta nousi esiin useissa vastauksissa, eivät kaikki kokeneet arvottomuutta työttömyysaikana. Joidenkin perheellisen vastaajien kohdalla pieni lapsi, josta piti huolehtia, auttoi kestämään työttömyysaika paremmin.

”Työttömänä on ollut ihan hyvä olla, kun on se lapsi, joka on antanut arkeen merkityksen ja muodon. Minulla on tärkeä tehtävä vaikka en olekaan töissä.”

Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimuksen mukaan vanhemmuus voi toimia kiinnekohtana tilanteessa, jossa ihminen pelkää menettävänsä ihmisarvonsa. He nostavat esimerkiksi tilanteen, jossa työttömäksi jäänyt, ja siksi häpeää kokeva isä, pystyy vanhemmuuden roolinsa avulla ylläpitämään itsekunnioitustaan ja omanarvontuntoaan. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 69.)

7.1.5 Haluta

Haluta-modaliteetti liittyy motivaatioon ja motivoituneisuuteen. Tähän kuuluu myös tahtominen, päämäärät ja tavoitteet. Eri-ikäisinä haluamme erilaisia asioita. Kuuluminen tiettyyn ikäryhmään tai sukupolveen voi vaikuttaa siihen mitä haluamme tai emme halua. (Jyrkämä 2008, 195-196.) Haluta-

modaliteetti koostui vastauksissa työhön liittyvistä ilmauksista. Työn saaminen, tekeminen ja työllistyminen nousivat esiin, kun vastaajat ilmaisivat tahtomista ja päämääriä. Tavoitteeksi vastauksista nousi nykyhetkeä parempi tulevaisuus, johon kuului työn tekeminen, riittävä toimeentulo ja arjen mielekkyys.

KUVIO 7 Haluta-modaliteetin sisältö

Valtaosassa vastauksista haluamisen kohteena ja tavoitteena nousi esiin halu saada töitä. Vastaajien motivaatio ilmeni tavoitteellisena tekemisenä, jotta päämäärä saavutetaan. Vastaajat kuvasivat työnhakumenetelmiään, työnhakunsa aktiivisuutta ja ilmaisivat tahtotilaansa työnhaun suhteen. Eräs vastaaja kertoi tavoittelevansa pysyvää työtä, jonka saamisen eteen hän näkee vaivaa ja tekee joka päivä työtä. Vastaaja kuvasikin omalla kohdallaan työttömyysaikaisen työnhakunsa olevan kuin

työtä. Työttömänä olevia 20–32-vuotiaita nuoria tutkinut Siisiäinen (2014) toteaa, että nuoret liittävät työhön jonkin verran varauksia. Hänen tutkimuksessaan nuoret olettivat, että työ olisi kiinnostavaa ja palkka olisi tukia suurempi niin, että sillä tulisi toimeen. Haastatellut nuoret arvostivat Siisiäisen mukaan työtä ja koulutusta paljon tai jonkin verran. (Siisiäisen 2014, 106.) Vastauksissa nousi esiin toive työstä, johon olisi mukava mennä ja työnkuva olisi itselle sopiva. Joku vastaajista taas toivoi työtä, josta saatava korvaus olisi työttömyyskorvausta suurempi. Vastaajien tavoitteena oli esimerkiksi saada tulevaisuudessa tyydytettyä perustarpeet tai saavuttaa tavallinen työssäkäyvän arki.

”Haluan muuttaa jonnekin, missä olisi olemassa myös tavallista elämää, normaalituloisia ihmisiä ja miellyttäviä ihmissuhteita. Tavallinen työssäkäyvä arki olisi suurin toiveeni. En kaipaa ulkomaanmatkoja tai merkkilaukkuja, ökyautoista tai -taloista puhumattakaan. Vain jotain normaalia, jotta voisin tuntea itseni ihmiseksi jälleen.”

Vastaajista osalla oli suunnitelmissa muuttaa toiselle paikkakunnalle paremman työllistymisen toivossa. Toiselle paikkakunnalle muutto ei kuitenkaan tuntunut helpolta ratkaisulta. Muuttokustannukset ja järjestelyt erityisesti yksin asuvan kohdalla tuntuivat hankalilta. Vastaajat toivat esiin kuinka vuokratakuun maksaminen ja muuttokustannukset vaikeuttivat muuttoaikaita. Joidenkin vastaajien kohdalla työttömänä olo oli saanut pohtimaan elämän suuntaa ja sitä, haluaako jäädä jatkossa Suomeen asumaan. Lähtö ulkomaille tuntui houkuttelevalta ja ajatuksissa oli oma yritys tai kansainvälinen ura.

Työttömyyden takia osa vastaajista oli hakenut oman koulutuksensa ulkopuolelle asettuvia työtehtäviä. Ne olivat tehtäviä, joihin vastaajalla oli vaadittua korkeampi koulutus tai kokemustausta. Jotkut vastaajista ilmaisivat olevansa valmiita myös epämieluisiin tehtäviin. Omista työpaikka- ja alavaatimuksista luopumista harkittiin, jotta työpaikan saaminen mahdollistuisi.

”Vielä ei ole kaikkein 'alimpia' töitä haettu, kuten siivous ja pikaruokapaikat, mutta ehkä niihinkin joutuu CV:n pistämään, vaikka insinööripaperit on kädessä.”

”Koen elämäni työttömänä turhauttavaksi ja usein kadun, että hankin akateemisen loppututkimuksen. Tekisin mielelläni myös koulutustasoani alempaa työtä, mutta tuntuu ettei entisiin kesätyöpaikkoihinkaan pääse FM-paperit hankittuani. Toivon, että pääsen

opiskelemaan alemman tutkinnon ja siten saamaan paremmat työmahdollisuudet uudella tutkinnolla.”

Vastauksissa tuli esiin toiveita ja ajatuksia tulevaisuudesta. Eräs vastaaja vertasi itseään muihin ikätovereihin ja koki oman elämänsä junnaavan paikoillaan ja täten unelmien häipyvän kauemmas. Toinen vastaaja kertoi haluavansa suunnitella elämäänsä, asunnon ostoa ja perheen perustamista. Kuitenkin työttömyys ja keikkatöiden epävarmuus tekivät tulevaisuuden suunnittelusta vaikeaa ja elämästä raskasta. Vastauksissa kuvattiin kuinka elämän suunnittelu ja haaveet lapsista ja lomasta tuntuivat mahdottomilta työttömänä ollessa. Yksi vastaajista kuvasi, kuinka usko työpaikan saamiseen ja into hakea töitä väheni, mitä kauemmin työttömyys kesti. Vaikka työnhakumotivaation kuvattiinkin työttömyyden pitkittyessä heikkenevän, nousi työllistymisusko kuitenkin vielä vahvana esiin joissain vastauksissa.

”jos vain pääsen haastatteluun, paikka on minun”

Toive paremmasta tulevaisuudesta ja kova yrittämisen halu koettiin lohduttavaksi ja vahvistavaksi. Halu saada töitä nousi esiin eri tavoin ilmaistuna valtaosassa vastauksia. Jotkut vastaajista kertoivat kuinka tärkeätä työ on heille, toiset kuvasivat työn hakemiseen liittyvää yritteliäisyyttä ja jotkut ilmaisivat olotilansa tukaluutta ollessaan ilman työtä. Muutamissa vastauksissa työn saaminen ei esiintynyt keskeisimpänä päämääränä. Tällöin vastaaja kuvasi perhetilannettaan, jossa keskiössä olivat pienet, vastaajan hoitovastuulla olevat lapset.

”Arki on siis sujunut pienen lapsen ehdoilla. Olemme ulkoilleet, käyneet perhekahviloissa ja -kerhoissa sekä joissakin harrastuksissa. Lapsen kanssa on sikäli hyvä olla, että on pakostakin rytmi. Aamulla on noustava ylös ja ruokaa on laitettava.”

”Viimeisin työttömyyspätkä oli helpompi, koska kotona oli myös pieni lapsi, joten tekemistä kyllä riitti.”

Näin ei kuitenkaan ollut kaikkien pienten lasten vanhempien kohdalla, vaan jotkut heistäkin toivoivat saavansa töitä mahdollisimman pian.

”Päivät kotona menivät pienen lapsen kanssa, eikä elämässä oikein ollut sisältöä, vaikka toisin olisi voinut luulla (vrt. lapsi). Työ rytmittää elämää ja antaa hyvän aikataulun elämään.”

”Meillä on pieni lapsi ja toinen syntyy syksyllä, joten minua tarvitaan paljon myös kotona, mutta toki toivon löytäväni uuden työpaikan mahdollisimman pian.”

Kaikissa vastauksissa ei ilmaistu halua työllistyä. Vastaukset, joissa työllistymishalua ei ilmaistu lainkaan, olivat synkän sävyisiä. Työhaluttoman asenteen sijaan ne kuvastivat lähinnä toivottomuutta.

”Minulla ei ole tulevaisuutta”

”Monesti haluaisin vain laittaa hanskat tiskiinkin ja päättää päiväni.”

Suomalaisen työttömyystutkimuksen valossa ei ainakaan pitkäaikaistyöttömiä voida Jyrkämän (1981) mukaan leimata työhaluttomiksi. Pitkäaikaistyöttömyyden syynä eivät ole työttömien henkilökohtaiset ominaisuudet vaan vallitsevat työmarkkinat, työpaikkojen puuttuminen ja ammattitaidon soveltumattomuus. (Jyrkämä 1981, 91.) Samansuuntaisia tuloksia esittää myös Ylistö (2015) jonka tutkimuksessa nuorten työnhakuhaluttomuus liittyi ensisijaisesti työnhakuprosessin ongelmiin. Ylistön mukaan vaikea työmarkkinatilanne oli keskeinen työnhakuhaluttomuuteen johtava taustatekijä. Tutkimuksessa haastatellut nuoret nimesivät yksilöllisiin elämäntilanteisiin liittyviä työnhakuhaluttomuuden syitä, mutta Ylistö toteaa niistä tulevan usein varsinaisia työnhaun esteitä vasta silloin, kun huomioidaan myös vallitseva työmarkkinatilanne. (Ylistö 2015, 124.)

7.1.6 Osata

Osata-ulottuvuudella viitataan laajasti tietoihin ja taitoihin, erilaisiin pysyviin osaamisiin, joita ihminen on elämänsä aikana hankkinut tai tulee hankkimaan. (Jyrkämä 2008, 195.) Vastauksissa osata-modaliteetti koostui opiskeluun, uuden oppimiseen ja ammattitaidon kehittämiseen ja osaamisen ylläpitoon liittyvistä teemoista.

Kuvio 8 Osata-modaliteetin sisältö

Kyvyn ja osaamisen eroa ovat selkeyttäneet Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (1997) Algirdas Greimasin ajatusten mukaisesti. Osaaminen on subjektin pysyvä, yleensä hankittu ominaisuus, esimerkiksi ”osaan uida”. Kyky sen sijaan viittaa tilannekohtaisiin tekijöihin, ”pystyn uimaan joen poikki”. Subjektilla voi olla hankittuna täydellinen uintitekniikka, mutta esimerkiksi sen hetkinen sairaus estää häntä uimasta joen poikki, eli tekee hänet kyvyttömäksi. (Jyrkämä 2008, 194; Sulkunen & Törrönen 1997, 88–89.) Vastauksissa nousi esiin hankitun osaamisen säilyttäminen, sen kehittäminen tai lisääminen. Niissä ei kuvailtu eriteltyjä ammattitaidon osa-alueita vaan ilmaisut olivat pääasiassa yleisempiä osaamiseen ja kehittymiseen liittyviä. Useissa vastauksissa kuvattiin halua kehittää itseä ja osaamista työttömyysaikana. Tätä toteutettiin esimerkiksi lukemalla oman alan kirjallisuutta ja opiskelemalla kieliä. Tavoitteena oli ylläpitää ja kehittää taitoja.

Opiskelua ja uuden oppimista kuvattiin merkitykselliseksi. Eräs vastaaja kertoi, kuinka työttömyysaikainen omatoiminen opiskelu piti hänet mukana yhteiskunnassa. Toinen vastaaja toi

esiin kuinka vapaaehtoistyötä ja järjestötyötä tekemällä sai kokea olevansa tarpeellinen. Se oli myös auttanut häntä uuteen paikkakuntaan sopeutumisessa ja ihmisiin tutustumisessa.

Uudelleen työllistymisen vaikeus oli yllättänyt joitakin vastaajista. Omaa aikaisempaa opiskelualaa kyseenalaistettiin ja koettiin että olisi pitänyt valita jokin muu, paremmin työllistävä koulutusala. Varsinkin akateemisen tutkinnon suorittaneet saattoivat kokea että he olivat heittäneet hukkaan kaikki opiskeluvuodet ja että korkeakoulutus jopa esti heitä työllistymästä joihinkin tehtäviin. Koulutustasoa alempiin sekä muihin kuin oman alan töihin olisi ollut halukkuutta, mutta niihin pääsy koettiin vaikeaksi. Tästä syystä suunnitelmissa saattoi olla alemman tason koulutuksen suorittaminen tulevaisuudessa. Aikaisemmissa työttömyystutkimuksissa esimerkiksi Rostila (1981) on kuvannut kuinka työttömyys ja sen piteneminen saivat työttömät laskemaan tavoitetasoaan työpaikan suhteen. Jo 1970-luvun lopulla tehdyn tutkimuksen mukaan enemmistö haastatteluun osallistuneista työttömistä olisi ollut valmis ottamaan vastaan muuta kuin oman alansa työtä ja heillä oli halukkuutta muuttaa jopa ulkomaille. (Rostila 1981, 110.)

Pitkittyvän työttömyyden katsottiin vaikeuttavan merkittävästi oman ammattitaidon ja osaamisen vakuuttamista työnantajalle työnhakutilanteessa. Jotkut vastaajista olivat itsekin huolissaan oman ammattitaitonsa säilymisestä työttömyyden aikana.

”Oma ammattitaito ja itsevarmuus tuntuu vähenevän päivä päivältä.”

”Ammattitaitoa on vaikea pitää yllä, koska en ammattiani ei voi harrastaa järjestöissä. Voin ainoastaan lukea netistä alan tutkimuksia, mutta se ei ole pätevä nimike CV:ssä. Mitä kauemmin olen työttömänä, sitä vaikeampi minun on osoittaa työnantajalle, että olen edelleen ammattilainen ja ajan hermoilla.”

Jyrkämän (2008, 196) mukaan ihmiselle voi iän myötä karttua erilaista osaamista, mutta ikääntyminen voi myös saada aikaan tilanteita, joissa ei enää kyetä. (Jyrkämä 2008, 196). Tämä ilmeni vastauksissa, joissa pohdittiin työhön pystymistä esimerkiksi sairauden takia. Osaamiseen kietoutui näin kyetä- ja voida-ulottuvuudet.

”Olin sairausloma-aikojen väliset ajat työttömänä. Lääkäri ei kirjoittanut sairauseläkkeeseen jatkoa. Nyt olen taas sairauslomalla vuoden loppuun. Syksyllä työ kuntokartoitus. Ensi vuonna joko opiskelemaan soveliaampi ammatti tai työkyvyttömyys eläkkeelle.”

Useissa vastauksissa kuvattiin uuden ammatin opiskelun ja uuden oppimisen lisäävän uskoa omiin kykyihin ja parantavan työnsaantimahdollisuuksia. Koulutuksen koettiin myös vaikuttavan itsearvostukseen myönteisesti ja vahvistavasti, erityisesti kun se oli lähtöisin itsestä ja omista toiveista.

”tulinkin tulokseen että vasta nyt opiskelen oikeaa alaa, työttömänä olo varmisti sen että olen ollut väärällä alalla, ja uskalsin vaihtaa alaa mielekkäämmäksi”

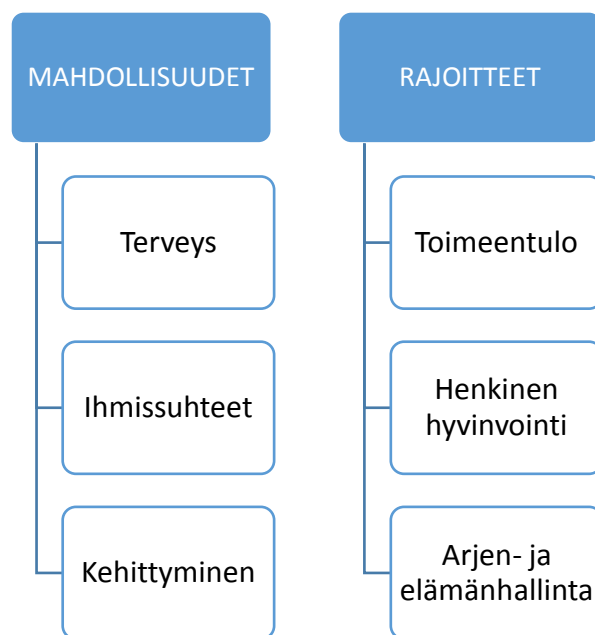
”Päätinkin kouluttautua uudelleen, koska sen jälkeen työnsaantimahdollisuudet on rutkasti paremmat”

”Luen paljon oman alan kirjallisuutta ja opiskelen kieliä. Yritän koko ajan ylläpitää omaa osaamistani, sekä laajentaa tietämystäni omasta tieteenalastani”

Opiskelua ei koettu aina hyväksi ratkaisuksi työttömyysaikana. Eräs vastaaja oli kieltäytynyt jatkokoulutuspaikasta, koska koki, ettei se nopeuttaisi hänen työnsaantiaan. Hän koki ammattitaitonsa riittäväksi ja halusi panostaa työnhakuun. Joidenkin kohdalla opiskelusuunnitelmia haittasivat taloudelliset huolet. Opintotuella opiskelemista ei koettu realistiseksi vaihtoehdoksi varsinkaan perheellisten tai velallisten kohdalla. Opiskelu ei myöskään kiinnostanut, mikäli menneisyydessä oli kokemuksia työttömäksi jäämisestä myös kurssien ja opintojen jälkeen.

7.2 Mahdollisuudet ja rajoitteet työttömyysajan toimijuudessa

Toimijuuden kuuden modaliteetin kautta tarkasteltuna työttömyysaikana toimijuudessa oli nähtävissä sekä mahdollisuuksia että rajoitteita. Vastauksista oli havaittavissa, että tällöin avautui terveyteen, ihmissuhteisiin ja kehittymiseen liittyviä mahdollisuuksia ja työttömyysaika rajoitti taloudellista selviytymistä, henkistä hyvinvointia ja kokemuksia arjen hallinnasta.

KUVIO 9 Työttömyysajan toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoitteita

Modaliteettien kautta tarkasteltuna työttömyysaika avasi terveyteen liittyviä mahdollisuuksia, jotka näyttäytyivät myönteisinä liikuntaan ja lepoon liittyvinä ilmaisuina. Liikkumiseen oli aikaa ja voimia enemmän kuin töissä käydessä. Liikunnan kuvattiin lisäävän jaksamista, se paransi oloa ja auttoi rytmittämään päivää.

”Työttömänä ollessa on enemmän aikaa keskittyä itseensä ja on paljon enemmän aikaa ja energiaa harrastuksille. Työttömänä ehdin paljon enemmän harrastaa liikuntaa kun ei ole niin väsynyt kuin esim. työpäivän jälkeen.”

”Onneksi harrastan paljon liikuntaa se pitää mielen virkeänä! Aamulla käyn ensimmäisenä urheilemassa ja päivällä aukaisen tietokoneen ja alan katsomaan uudet työpaikat sekä selaamaan päivän lehdet. Iltapäivällä ystävien kans kahvitteleen ja kyläileen, uudestaan liikuntaa ja töiden etsintää.”

”Olen liikkunut enemmän kuin töissä ollessani, nukkunut univelkani pois ja yrittänyt nauttia tästä yllättävästä vapaa-ajastani. Liikunta on minun keinoni pitää pää kunnossa.”

Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen mukaan työttömät käyttivät vuosina 2009–2010 liikuntaan ja lukemiseen päivässä noin 20 minuuttia enemmän aikaa kuin työlliset. Myös tuttavien kanssa seurusteluun ja puhelinkeskusteluihin työttömät käyttivät työllisiä enemmän aikaa. (Pääkkönen 2012.) Seurustelun ja sosiaaliseen kanssakäymisen lisääntynyt mahdollisuus työttömyysaikana näkyi myös tässä tutkimuksessa. Työttömyysaikana sosiaalisten suhteiden hoitamiseen oli enemmän aikaa ja mahdollisuuksia kuin työssä ollessa. Sukulaisten kanssa saatettiin olla enemmän tekemisissä ja heitä autettiin tarvittaessa. Ystävien tapaamiseen oli enemmän aikaa. Työttömänä ollessa vahvistavan ja ymmärtävän vertaistuen merkitys nousi tärkeäksi.

”Voimia on antanut ystävät ja muut sosiaaliset tukiverkostot. Liikunta sekä opiskelu ovat auttaneet jaksamaan eteenpäin henkisesti kuin fyysisesti.”

”Monet ystäväni ovat samantyyppisessä työmarkkinatilanteessa, mikä on tarjonnut vertaistukea. Oleellista on pitää 'itsensä liikkeessä', eikä ainakaan kannata ruveta surkuttelemaan 'kohtalooan.' Toisinaan siihenkin sortui, mutta etenkin poikaystävä kannusti kovasti ja pääsin epätoivon kokemuksista nopeasti yli.”

”Arjet menee samalla tavalla, on tullut ulkoiltaa enemmän, on saanut omaa aikaa itselleen, jota ei työolo aikaan ollut. Käyty kyläilemässä ystävien luona, jota ei hirveästi työelämässä tullut tehtyä.”

Kehittymisen mahdollisuuksia ilmaistiin useilla eri tavoilla. Vastauksissa kerrottiin harrastamisesta, opiskelusta, itsensä kehittämisestä sekä uusien asioiden ja näkökulmien omaksumisesta. Lisäksi uusien urasuunnitelmien ja -polkujen löytyminen näyttäytyi työttömyysaikana avautuneina kehittymisen mahdollisuuksina. Harrastamiseen oli aikaa ja voimia enemmän kuin työssäoloaikana ja ajankäytön vapaus mahdollisti uusien näkökulmien huomioimisen. Työttömänä ollessa oli esimerkiksi aikaa pohtia, mistä on kiinnostunut ja mitä haluaa tehdä tai oppia.

”Olen viettänyt aikaa enemmän kavereiden kanssa ja keskittynyt enemmän itseni hoitamiseen varsinkin liikkumiseen. Lisäksi on ollut enemmän aikaa miettiä mitä haluan tehdä. En ole myöskään kertaakaan työttömyyteni aikana ollut läheskään niin stressaantunut, kuin työelämässä.”

”Työttömänä olon arjen harvoja positiivisia puolia on se, että on aikaa harrastaa enemmän ja viettää aikaa ystävien kanssa.”

Tilastokeskuksen vuosien 2009-2010 ajankäyttötutkimuksen mukaan työttömillä oli käytettävissä enemmän aikaa vapaa-ajan toimintoihin kuin työllisillä. Päivärytmi oli mahdollista rakentaa mielekkääksi työttömyydestä huolimatta. Työttömät harrastivat työssäkäyviä enemmän kuvataiteita, television katselua, metsästystä, sienestystä ja kalastusta. Sen sijaan kulttuuritilaisuuksissa, kirjastoissa ja urheilukilpailuissa työlliset olivat käyneet työttömiä enemmän. Ajankäyttötutkimuksen mukaan myös soittamista ja laulamista työttömät harrastivat työllisiä vähemmän. (Pääkkönen 2012.)

Työttömyysajan toimijuutta rajoittavia tekijöitä olivat taloudelliseen tilanteeseen, henkiseen hyvinvointiin ja arjen- ja elämänhallintaan liittyvät seikat. Nämä tekijät kietoutuivat vastauksissa toisiinsa. Taloudellinen ahdinko, velat ja rahan riittämättömyys jopa arjen perushankintoihin, hankaloittivat tekemisiä ja osallistumismahdollisuuksia. Taloudellinen pärjäämättömyys kavensi mahdollisuuksia osallistua esimerkiksi sosiaalisesti tärkeiksi koettuihin toimintoihin ja lisäsi näin huonommuuden tunnetta ja ulkopuolelle jäämisen kokemusta.

”Koen työttömänä olemisen alentavana. En koe olevani samalla viivalla työssäkäyvien kanssa. Lisäksi olen kokenut syrjintää työttömyyden takia. Olen myös menettänyt suurimman osan ystäväistäni työttömyyden takia, koska viimeiset rahani kuluvat vuokraan ja laskuihin, kun ystäväni taas haluavat ja voivat käydä juhlimassa, elokuvissa ja laivalla.”

”Päiväni menee paperi asioiden hoitoon, kaikkien mahdollisten tukien hakuun ja menojen laskemiseen, miten pärjään rahojen kanssa. unettomuutta esiintyy usein, koska laskuja on rästissä, eikä työtä jaksaisi hakea kun on tullut niin monta kertaa torjutuksi.”

”Mitään ei voi tehdä kun ei ole rahaa. Mihinkään ei pääse ja sosiaaliset piirit kutistuu kun ei koskaan pääse minnekkään. Joutuu tuijottamaan neljää seinää tai jos pääsee liikkumaan ulos niin ei ole ketään jonka kanssa olla. On niin kuin mulla olis joku tarttuva tauti.”

Henkistä hyvinvointia heikensi unirytmien sekoaminen ja erilaiset psyykkiset oireet kuten masennus ja ahdistus. Näihin tunteisiin liittyi esimerkiksi huoli toimeentulosta ja pärjäämisestä.

”Välillä ahdistaa kun pitäis jollain eläekkin, millä maksaa normaalit laskut. työttömyys tuli vähän niin ku yllätyksenä, niin on sellaisia maksuja että jos ois tiennyt et työt loppuu

niin ei ostanut. Selviytyminen, miten selvitä etiä päin ja miten saada ruokaa. Ahdistaa, itkettää, mutta ne menee aika nopeasti ohi, toinen päivä on parempi ku toinen.”

”Koen työttömänä olon erittäin raskaaksi, jokaisesta eurosta saa taistella kynsin ja hampain että pärjää. työhön otetaan enää nykyään suhteilla eikä näin nuorella kauheasti sellaisia suhteita vielä ole. terveyteen tämä on myös vaikuttanut, unirytmikään ei ole enää normaali, stressitaso pysyy korkealla jatkuvasti ja olen kärtyinen ja äkäinen jatkuvasti.”

Henkistä hyvinvointia sekä arjen- ja elämänhallintaa vaikeuttivat arvottomuuden tunteet ja kokemukset huonommuudesta. Ne vaikuttivat kielteisesti itsetuntoon, aiheuttivat eristäytymistä ja hankaloittivat vuorovaikutusta sosiaalisissa tilanteissa, esimerkiksi ystävyysuhteissa ja viranomaiskontakteissa.

”Ystävyysuhteetkin kärsivät, kun tuntee olonsa jotenkin huonommaksi, ja pelkää, että ystävätkin jo ihmettelevät, miksi en saa työtä. Mieluummin sitten jää kotiin eikä tapaa edes ystäviään. Vain ne ystävät, jotka ovat kokeneet saman, tuntuvat todella ymmärtävän.”

”Hetkittäin työttömyys on todella ahdistavaa ja turhauttavaa. Tunnen olevani huonompi kuin muut työssäkäyvät ihmiset ja välillä pidän itseäni myös huonompana kuin kaverini juuri työttömyyden takia.”

Tulokset osoittivat sosiaalisiin suhteisiin olevan toisaalta enemmän aikaa ja mahdollisuuksia työttömänä ollessa, mutta toisaalta jotkut vastaajista ilmaisivat tarvetta vältellä sosiaalisia kontakteja, sillä ne saattoivat lisätä kielteisiä tunteita. Myös esimerkiksi Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimuksen mukaan pitkittyvällä työttömyydellä oli yhteys ihmissuhteisiin. He totesivat tutkimuksessaan, että toisaalta hyvät ja monipuoliset ihmissuhteet ovat voimavara, joiden avulla kestää työttömyyden ja voi löytää elämälleen tarkoituksen työttömyyden kestäessä kauan. Kuitenkin pitkittyvä työttömyys voi myös johtaa ihmissuhteiden katkeamiseen, lisätä sisäänpäin kääntyneisyyttä tai nostaa esiin lapsuudenaikaisia henkilökohtaisia traumoja. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 61–63.)

Arjessa toimimista, osallistumisen mahdollisuuksia ja osallisuuden kokemuksia heikensi myös vuorokausirytmien katoaminen. Siihen yhdistettiin vastauksissa kokemus tekemisen puutteesta,

yksinäisyyden tunteesta, päivien samankaltaisuudesta ja saamattomuuden tunteesta. Saamattomuutta ilmeni erityisesti silloin, kun työttömyys pitkittyi ja vastaaja koki alakuloisuutta, hyödyttömyyden tunteita ja päämäärättömyyttä.

8 TYÖTTÖMYYSAJAN TOIMIJUUDEN TARKASTELOUA

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut työttömyysajan toimijuuden rakentumista ja siihen liittyviä mahdollisuuksia ja rajoitteita toimijuuden modaliteettien kautta. Olen hahmottanut modaliteetti kerrallaan toimijuutta rakentavia seikkoja ja avannut niiden sisältöjä ja merkityksiä. Modaliteettien sisältöä tarkastelemalla on ollut mahdollista hahmottaa mistä toimijuus koostuu. Kokoamalla yhteen ja pelkistämällä modaliteettien sisältöjä olen voinut muodostaa ymmärrettävän kokonaiskuvan työttömyysajan toimijuudesta (Kuvio 10). Modaliteettimallin kautta tarkasteltuna työttömyysajan toimijuus koostuu tässä tutkimuksessa vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin suhteisiin, taloudelliseen tilanteeseen, fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin, arjen hallintaan, kehittymiseen ja työllistymishaluun liittyvistä tekijöistä.

KUVIO 10 Työttömyysajan toimijuuden ainesosat

Tämän tutkimuksen tuloksia tarkasteltaessa voidaan todeta, että Jyrkämän (2008) näkemys toimijuuden modaalisten ulottuvuuksien muotoutumisesta ja uusiutumisesta yhteen kietoutuvana prosessina, näyttää perustellulta. Tuloksia tarkasteltaessa on havaittavissa miten esimerkiksi taloudellinen pärjääminen vaikuttaa sosiaalisiin suhteisiin, psyykkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin sekä arjen hallinnan ja mielekkyyden kokemuksiin. Tällöin voidaan nähdä yhteys täytyä-, kyetä-, voida- ja tuntee-modaliteettien välillä. Yhteys haluta-modaliteettiin näkyy sekä ihmisen tahtona saada työtä että paremman elämän ja tulevaisuuden tavoittelemisena. Osata-modaliteetin kautta esiin nouseva itsensä kehittäminen liittyy puolestaan kyetä- ja haluta-modaliteetteihin ja näin senkin voidaan todeta kietoutuvan toimijuuden prosessiin.

Työn tekemisellä ja työttömyydellä on molemmilla suuri merkitys ihmiselle. Koettu työttömyys ei ole Koistisen (2014) mukaan vain ohimenevä ilmiö ihmisen elämässä. Hänen mukaansa on perusteltua väittää, että se varjostaa ihmisen elämää vielä pitkään sen jälkeenkin, kun akuutti ilmiö on ohitettu. Koistinen perustelee väitettään Jahodan, Lazarsfeldin ja Zeiselin 1930-luvulla Itävallassa tehdyllä Marienthal-tutkimuksella. Koistinen toteaa, että vielä tänä päivänäkin voidaan samaistua tuolloin osoitettuihin tutkimustuloksiin. Tulosten mukaan työ muovasi päivittäisen ajankäytön rakenteen, piti yllä arkipäivän järjestystä, takasi sosiaaliset kontaktit, mahdollisti kollektiiviset kokemukset ja määritteli yksilön statusta ja identiteettiä. Marienthal-tutkimus paljasti työttömyyden vaikutukset ajankäyttöön, aktiivisuuteen, terveyteen ja hyvinvoinnin kokemuksiin. (Koistinen 2014, 228.) Nämä Marienthal-tutkimuksessa paljastuneet kokemukset työttömyyden vaikutusalueista ja merkityksen laajuudesta ovat keskeisiä myös työttömyysajan toimijuutta tarkasteltaessa. Toimijuuden modaliteetit sisältävät vuorokausirytmien, sosiaalisten suhteiden, vertaistuen, arvostuksen ja olemassaolon kuvauksia. Näiden lisäksi modaliteettien kautta on mahdollista huomioida esimerkiksi motivaatiot ja päämäärät sekä tiedot ja taidot osana toimijuuden rakentumista. Myös Parvikko (1981) kuvaa kuinka työttömäksi joutumisesta seuraa päivärytmien menetys, taloudellisen turvallisuuden heikkeneminen, työuran näköalattomuutta, sosiaalisten kontaktien vähenemistä ja oman yhteiskunnallisen merkityskokemuksen muutosta. Hän tuo työttömyystutkimuksensa pohjalta esiin myös myönteisiä tapahtumia; itselle jää enemmän aikaa, työn liikakuormituksesta voi irrottautua, on enemmän aikaa perheelle ja ystäville ja on mahdollisuus orientoitua uudelleen oman uran suhteen. (Parvikko 1981, 149.)

Toimintakykyä voidaan pitää osana toimijuutta, mutta Jyrkämän (2008) mukaan toimijuus ei ole sama kuin toimintakyky. Toimintakyky ilmenee kyetä-, osata- ja tuntea-modaliteeteissa, mutta toimijuus muotoutuu modaalitettien kokonaisuudesta. Toimintakyky näyttäytyy yksilön kykyjen ja osaamisen tavoitteellisessa käytössä sosiaalisissa arkitilanteissa, jotka tuottavat tunteita ja luovat rajoitteita ja mahdollisuuksia. (Jyrkämä 2008, 199.) Tämä on todettavissa vastauksissa esimerkiksi siinä, miten itsensä kehittäminen ja harrastusten kautta osaamisen lisääminen koettiin mielialaa parantavana ja työllistymismahdollisuuksia lisäävänä. Jyrkämän mukaan olennaista on, millaiset fyysiset ja sosiaaliset puitteet tilanne luo ja millaisia pakkoja siihen sisältyy. Toisaalta se kehottaa myös tarkastelemaan millaisia mahdollisuuksia kulloinenkin tilanne avaa tai sulkee ja mitä tilanteessa tavoitellaan ja millaisena se koetaan. (Jyrkämä 2008, 199.)

Toimijuuden kokonaiskuva leimaa vuorovaikutuksellisuus ja toimijuuden voidaan sanoa ilmenevän suhteessa toisiin ihmisiin (Jyrkämä 2008, 196). Sosiaalisten suhteiden ja vuorovaikutuksen tärkeys korostuu vastauksissa. Vertaistuen ja kollektiivisuuden merkitys nousi vastauksissa esiin, kun tavoiteltiin ymmärretyksi ja hyväksytyksi tulemistä. Työttömyyden yleisyys ja uutisointi muun muassa työttömien suuresta määrästä koettiin syyllisyyden tunnetta vähentävinä tekijöinä. Tieto esimerkiksi monien korkeakoulutettujen samankaltaisesta tilanteesta helpotti omaa oloa. Sosiaalisten suhteiden merkityksellisyydestä ja sosiaalisesta kannattelusta työttömyysaikana puhuvat myös Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 167–168), joiden tutkimustuloksissa ne nousivat ensiarvoisen tärkeiksi selviämisen mahdollistajiksi. Tämä sama oli todettavissa tarkastelun kohteena olleesta aineistosta. Mikäli ihminen koki lähipiirin kyselyt ja kommentit työttömyydestä painostavina ja syyllistävinä, hän saattoi vetäytyä sosiaalisista tilanteista. Toisaalta kannustavina koetut vuorovaikutustilanteet esimerkiksi muiden työttömien kanssa sekä ymmärrystä ja tukea sisältävät kohtaamiset ystävien ja läheisten kanssa koettiin vahvistavina.

Kortteisen ja Tuomikosken (1998) mukaan olennaista on se, että ihmisellä on sellaisia sosiaalisesti ylläpidettyjä arvoja, jotka antavat mieltä ja merkitystä elämään (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 170). Tässä tutkimuksessa työttömyysaikaan liitetyt tunteet ja arvostukset eivät näyttäytyneet pelkästään negatiivisena, mikäli vastaajalla oli lapsia huollettavana. Vastaajilla oli tällöin mahdollisuus kokea tarpeellisuuden tunnetta, kun he hoitivat ja huolehtivat lapsistaan. Tämä tulos on samansuuntainen Kortteisen ja Tuomikosken (1998) johtopäätösten kanssa. Pitkäaikaistyöttömien selviytymistä tutkiessaan he totesivat kohtuullisen selviytymisen edellyttävän sitä, että ihmisellä on

elämässä mieli ja merkitys. Kortteisen ja Tuomikosken mukaan työttömien selviytymistä edellyttävät yhteisölliset suhteet ja arkielämän arvot kuten lasten hyvinvointi. Lapsesta huolehtiminen antoi merkityksellisyyden tunteen arkeen ja kokemuksen siitä, että on tärkeä. Kortteinen ja Tuomikoski kuvaavat ongelmia syntyvän mikäli työttömällä ei ole perhettä, josta pitää huolta. Heidän tutkimuksensa mukaan lasten merkitys aikuisen elämässä korostuu erityisesti silloin, kun muut elämän osa-alueet heikkenevät työttömyyden myötä. Lapset antoivat sisältöä aikuisen elämään, syyn jaksaa ja palkitsevaa onnistumisenkokemusta. Kortteinen ja Tuomikoski toteavat kuitenkin, että jotta jaksaa vanhempänä, tulee ihmisen olla kohtalaisessa kunnossa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 66–70.)

Sosiaalinen kanssakäyminen näyttäytyi tuloksissa yhtäältä voimia antavana ja vahvistavana tekijänä, toisaalta huonommuuden tunteita ja ei-toivottavaa käytöstä aiheuttavana. Myös Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimuksessa kävi ilmi, että osa aikaisemmista sosiaalista suhteista kävi työttömyyden myötä hankaliksi tai kiusallisiksi. Työtön valitsi mieluummin olla näyttämättä haavoittuneisuuttaan, jolloin syntyi tilanne, jossa työtön koki tarpeelliseksi pitää yllä erityistä julkisivua. Myös heidän tutkimuksensa mukaan tilanne saattoi käydä niin rasittavaksi, että työtön alkaa mieluummin vältellä tällaisia tilanteita. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 63.) Myös Siisiäinen (2014) tuo tutkimuksessaan esiin sosiaalisten suhteiden merkitystä. Hänen mukaansa työttömien nuorten mahdollisuuksien kannalta olennaista on nuorten sosiaalisten piirien ja osallistumisväylien kokonaisuus. Mielikuva tällaisesta verkostosta auttaa toimijaa pohtimaan erilaisia vaihtoehtoja ja pääsyä erilaisiin yhteiskunnallisiin asemiin. (Siisiäinen 2014, 114.)

Toimijuutta tarkasteltaessa vuorovaikutuksen kenttään liittyy myös työttömyysajan viranomaisyhteistyö, joka koettiin vastauksissa ajoittain hankalaksi. Viranomaistahon ei koettu ymmärtävän ihmistä eikä sen piirissä toimivien henkilöiden mielletty puoltavan ihmisen oikeuksia. Viranomaisten luo meneminen koettiin jopa vastenmielisenä ja nöyryyttävänä. Samankaltaista tulosta ovat esittäneet myös muun muassa Närhi, Kokkonen ja Matthies (2013) joiden mukaan pettymys palveluissa käytettävän vallankäytön suhteen oli suurta, vaikka heidän tutkimuksessaan haastatellut olivatkin suhtautuneet byrokraatiaan ja kasvottomuuteen osittain odotettavana kohteluna. Hyväksi palveluksi koettiin asiallinen ja hyvällä mielellä hoidettu palvelu, johon uskaltautui toisenkin kerran. Huonona palveluna koettiin tyly käytös. Hyvän palvelun kriteerit edistivät tunnetta kuulumisesta yhteiskuntaan, kun taas nöyryyttävät kokemukset syrjäyttävät ihmisen aktiivisen toimijan

identiteetistä. Närhi ym. nimeävät osattomuuden ilmentymäksi itsemääräämisoikeuden puutteen ja vaikeuden hallita omaa elämäänsä. (Närhi, Kokkonen & Matthies 2013, 130.)

Työvoimaviranomaisten käyttäytymistä kuvattiin vastauksissa pääasiassa tylynä, syyllistävänä ja arvostelevana. Kannustusta ja tarvittavaa tietoa ei koettu saatavan. Vastaajat olivat kokeneet kielteiseksi esimerkiksi erilaisten todistusten ja lomakkeiden toimittamisen ja siihen liittyvän selvitysvelvollisuuden. Myös epäluuloisuus työnhakutaitojen ja työnhakuaktiivisuuden suhteen koettiin viranomaisen taholta kielteiseksi. Samantyyllisestä vallan käyttämisestä puhuu myös muun muassa Niemi (2011). Hänen mukaansa vallan ja vapauden välillä vuorottelevat mahdollisuudet ja uhat. Niemi esittää, miten identiteettikeskustelun ja sosiaalipoliittisten uudistusten myötä on nostettu esiin siihen liittyviä teemoja kuten aktivointi, kuntoutus, vastuuttaminen, voimaannuttaminen, asiakaslähtöisyys, kumppanuus ja dialogisuus. Hän toteaa, että jos työpaikkoja ei yksinkertaisesti ole, ei esimerkiksi haja-asutusalueella asuva työtön työllisty pelkästään omien tekojensa myötä vaikka olisi kuinka taitava ja kykenevä. Yhteiskunnalliset rakenteet vaikuttavat jokaisen ihmisen elämään, eikä Niemen mukaan mikään määrä aktivointia, kannustamista tai voimaannuttamista voi sitä muuttaa. (Niemi 2011, 183–184.)

Kokemusta yhteiskunnallisten rakenteiden huomioimisesta viranomaistapaamisissa, johon Niemikin viittaa, ei tullut esiin niissä aineiston vastauksissa, joissa kuvattiin viranomaisten suhtautumista työttömänä olevaan ihmiseen. Viranomaisyhteistyön toimivuuden tärkeyttä tuo esiin myös Hokkanen (2013), jonka mukaan hyvinvointipalveluissa on keskeistä juurikin asiakkaan ja työntekijän kanssakäymisessä toteutuva asiakkaan toimijuus. Toimijuuden rajoja ja mahdollisuuksia tarkastellaan, kun keskustellaan asiakkaan kuulluksi tulemisesta, subjektina olosta, mahdollisuudesta valita ja oikeudesta päättää, elää ja toimia haluamallaan tavalla. (Hokkanen 2013, 63–64.) Vastauksissa ongelmallisena nousivat esiin tilanteet, joissa työvoimaviranomaisen ei koettu tuntevan asiakasta, hänen osaamistaan ja tavoitteitaan. Viranomainen saattoi tällöin ohjata asiakkaan koulutukseen, kokeiluun tai työhön, joka ei vastannut asiakkaan omia tavoitteita ja intressejä.

Taloudellisen pärjäämisen ja toimeentulon problematiikkaa käsitellään useissa vastauksissa. Rahatilanteen vaikutus ja sen merkitys ulottuu monen modaliteetin alueelle. Teoksessa Työ leipälajina Kokko (2005) tuo esiin Fryerin (1986) näkemyksen, jossa toiminnan rajoittamisen teorian

mukaan ihmiset ovat pohjimmiltaan aktiivisia toimijoita. Hänen 1980-luvulla tehdyn työttömyystutkimuksen mukaan työttömyys rajoittaa toiminnan mahdollisuuksia. Fryer esittää, että työttömyyden kielteiset seuraamukset johtuvat siitä, että taloudellisten vaikeuksien takia työttömänä olevat ihmiset eivät voi suunnitella tai toteuttaa itseään tyydyttävää elämäntyyliä. (Kokko 2005, 205.) Tämän kyselyn vastauksissa oli nähtävissä yhtäläisyyttä Fryerin esittämän näkemyksen kanssa. Vastaajat kuvasivat, miten he kokivat mahdottomaksi suunnitella asunnon ostoa tai perheen perustamista työttömyysaikana. Rahan puute rajoitti sosiaalisia suhteita, koska ihmiset kokivat, etteivät he voineet osallistua tapahtumiin ja tekemisiin kuten muut. Taloudellinen ahdinko vaikutti toimijuuteen sekä normatiivisesti että moraalisesti. Vastaajat kokivat, ettei heillä ollut oikeutta kuluttaa, koska olivat työttömiä.

Kokemus eriarvoisuudesta, omasta huonommuudesta ja epäonnistumisesta tuli esiin vastauksissa, joissa työttömät kuvasivat vuorovaikutustilanteita ja suhteitaan muihin ihmisiin. Tätä kuvattiin ilmenevän sekä tunnetasolla, ajatuksissa että käytännön toiminnoissa. Sosiaalisten erojen kasvamisen vaikutusta yhteiskunnallisiin asemiin on tuonut esiin muun muassa Koistinen (2014). Hänen mukaansa jo pelkästään työttömien läsnäolo ja työttömyyden uhka saavat aikaan sen, että työlliset tarkastelevat asemaansa ja puhuvat siitä uudella tavalla. Koistinen on esittänyt, että työlliset käyttävät työttömiä sekä tietoisesti että tiedostamatta oman yhteiskunnallisen ja sosiaalisen asemansa pönkittämiseen. Ylitöitä tekevät, tilapäisiä töitä tai epäsäännöllistä työaikaan noudattavat työlliset kokevat olevansa onnekkaampia ja jopa parempia kuin työttömät. (Koistinen 2014, 235.) Myös Kortteinen & Tuomikoski (1998) viittaavat tuloksissaan eriarvoisuuteen. Heidän tutkimuksensa mukaan huonoon toimeentuloon liittyvien kokemusten ja köyhtymisen yhteinen nimittäjä on niiden alentavuus. On alentavaa tulla torjutuksi työmarkkinoilla, on alentavaa olla riippuvaisessa asemassa ja valvonnan kohteena ja huomata, ettei pysty turvaamaan edes ruokaansa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 110.)

Kokemusta eriarvoisuudesta ja kelpaamattomuudesta kuvattiin vastauksissa, joissa ahdistusta ja huonommuuden tunnetta aiheutti esimerkiksi pelko siitä, ettei pysty hankkimaan lapselleen ruokaa tai itselleen ehjiä vaatteita. Kelpaamattomuuden kokemus tuli esiin myös työnhakuun liittyvissä kuvauksissa. Vastaajat kokivat turhauttavaksi ja lannistavaksi, ettei heidän työhakemuksiinsa reagoitu tai he tulivat toistuvasti torjutuiksi työhaastatteluissa. Tämän kuvattiin heikentävän itseluottamusta, motivaatiota ja työllistymisuskoa. Viranomaistoimintaan ja muuhun sosiaaliseen

kanssakäymiseen liittyvä selitysvolvollisuus omasta tilanteesta, tukien hakeminen ja taloudellinen niukkuus aiheuttivat alemmuuden tunteita.

Vastaajia oli yllättänyt uudelleen työllistymisen vaikeus. Korkeakoulutuksesta huolimatta töitä oli ollut vaikea saada. Osa vastaajista kertoi olevansa halukas hakemaan muitakin kuin omaa koulutustaan vastaavia työtehtäviä, erityisesti työttömyyden pitkittyessä. Tällä he tarkoittivat myös vähemmän osaamista edellyttäviä tehtäviä. Kortteisen ja Tuomikosken (1998) mukaan tavoitetason laskeminen on vaikeaa, mikäli omanarvontunto on voimakkaasti kiinni työssä ja siinä, millaista työtä tekee. Heidän tulkintansa mukaan tämä johtuu joko henkilökohtaisesta taustasta tai siitä, ettei elämässä ole muita kiinnekohtia. Tällöin hyvinvoinnin kannalta keskeistä olisi päästä mahdollisimman pian takaisin töihin. Kortteinen ja Tuomikoski (1998) esittävät, että varsinkin työmarkkinatilanteen ollessa tiukka, voi olla tarpeen laskea tavoitetasoa, tyytyä heikompaan asemaan, alempaan palkkaan tai lyhytaikaisiin pesteihin. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 114–115.) Muun kuin oman alan työn saaminen ei kuitenkaan ollut kyselyyn vastanneiden mukaan helppoa. Oma koulutustasoa alemman tehtävän työhaastatteluihin oli vaikea päästä. Vastaajat kuvasivat, kuinka työnantaja saattoi epäillä työskentelymotivaatiota ja sitoutumista, mikäli henkilö oli korkeasti koulutettu ja haki vähemmän koulutusta vaativaan tehtävään.

Työllistymishalu nousi vahvana esiin valtaosassa vastauksista. Ne vastaukset, joissa halua päästä töihin ei tuotu esiin, eivät kuitenkaan sisältäneet työttömyysaikaa ihannoivia ilmaisuja. Työttömyys ei näyttäytynyt tavoiteltavana asemana, johon olisi haluttu päästä. Kuvaukset työttömyydestä sisälsivät lähinnä ilmauksia ja kuvauksia pahasta ja epämurkavasta olost, kielteisistä kokemuksista ja tunteista. Mikäli vastauksissa työttömyyteen ei liitetty negatiivisia ilmaisuja, oli vastaajalla pieniä lapsia huollettavana, jotka toivat tarpeellisuuden tunnetta ja merkityksellisyyttä elämään. Suomessa työnhakuaktiivisuutta on Ylistön (2015) mukaan tutkittu vähän. Hänen tutkimuksensa mukaan syitä nuorten työnhakuhaluttomuuteen ovat pääasiassa vaikeaan työmarkkinatilanteeseen ja työnhakuprosessin ongelmiin liittyvät tekijät. Nuoret eivät koe työnhakua kannustavaksi, jos työtä ei ole tarpeeksi tarjolla. Työllistyminen saatetaan kokea jopa mahdottomaksi vaikean työmarkkinatilanteen takia. Tällöin nuori saattaa etsiä elämälleen sisältöä muualta kuin työelämästä, sillä työnhaku saatetaan kokea henkisesti rasittavaksi ja siihen liitetään kielteisiä tunteita. Ylistö toteaa, ettei työnhakuhaluttomuuden voida katsoa olevan puhtaasti yksilökeskeinen valinta. Nuorten päätöksiin vaikuttavat elämänhistoria ja toimintaympäristö, jolloin on nähtävissä rakenteellisten ja

yksilöllisten tekijöiden kietoutuminen toisiinsa. Työmarkkinatilanne ja yksilölliset elämäntilanteelliset tekijät liittyvät toisiinsa ja saattavat yhdessä aiheuttaa työnhaun esteitä. (Ylistö 2015, 112–113, 124.)

9 TULOSTEN HYÖDYNTÄMISEN MAHDOLLISUUDET

Tämän tutkimuksen tulosten perusteella on mahdollista pohtia, miten työttömyysajan toimijuutta voitaisiin tukea ja vahvistaa sekä työttömänä olevan itsensä että heidän kanssaan työskentelevien tahojen toimesta. Päivärytmin säilyttäminen työttömyysaikana on keskeinen perusta, jonka lisäksi itselle mieluisa liikunta ja muu harrastaminen vahvistavat toimijuutta ja toimintakyvyn säilymistä. Harrastuneisuuden kuten esimerkiksi vapaaehtoistyön tai omaehtoisen opiskelun kautta mahdollistuu oman osaaminen kehittäminen ja itsearvostuksen lisääminen. Sosiaaliset suhteet, joissa kanssakäyminen on vahvistavaa ja vuorovaikutus arvostavaa, tukevat toimijuutta. Tällä on merkitystä perhe-, ystävyys- ja viranomais-suhteissa. Tulosten perusteella on merkityksellistä, ettei ihminen identifioitu työttömäksi vaan harjaantuu näkemään itsensä vahvuksiensa kautta arvokkaana. Myös työnantajatahojen rekrytointikäytännöillä on vaikutusta työttömänä olevan toimijuuteen. Vastaamalla työnhakijoiden yhteydenottoihin ja hakemuksiin työnantajien on mahdollista vahvistaa toimijuutta.

Jyrkämän (2014) mukaan toimijuusnäkökulma korostaa refleksiivisyyttä eli pohdinnallisuutta. Jotta ihminen kykenee näkemään vaihtoehtoja ja pystyy tekemään valintoja on hänen kyettävä refleктоimaan. Refleksiivisyyden voidaan ajatella olevan eräänlainen perustava lähtökohta. Ihmiset toki refleктоivat elämäänsä eri tavoin: ihmisten kyvyt, tiedot ja taidot vaikuttavat siihen, miten hän kykenee arvioimaan tilanteitaan ja tulevaisuuttaan. (Jyrkämä 2014, 125.) Työttömänä oleva ihminen tarvitsee tähän tukea ja ohjausta, johon on mahdollista vastata yksilöllisen auttamistyön keinoin ja yhteisöllisillä vertaisryhmillä. Hyödyntämällä modaaliteettimallia ohjaustyössä olisi mahdollista selkeyttää ihmisen kokonaisvaltaista tilannetta. Modaaliteettimalli voisi toimia keskusteluiden tukena, ajatusten selkeyttäjä, ymmärrystä lisäävänä ja omaa elämäntulkintaa valottavana karttana. Oman toimijuuden hahmottamisen avulla ihmisen itsetuntemus voisi lisääntyä ja itsevarmuus ja kokemus omasta osallisuudesta vahvistua. Toimijuuden tarkastelun myötä olisi mahdollista tehdä näkyväksi rajoitteita ja mahdollisuuksia ja peilata niitä suhteessa tavoitteisiin. Toisin kuin tässä tutkimuksessa ja aineiston analyysissä, ohjaustilanteessa on mahdollista kysyä kohdennettuja kysymyksiä, saada tarkempia vastauksia ja viedä keskustelua pidemmälle toimijuuden mahdollisuuksia kartoitettaessa. Kuitenkin myös silloin vastaajalla säilyy valta kertoa se, minkä haluaa tuoda esiin ja jonka kokee merkitykselliseksi. Yksilöllisen kohtaamisen ja kokonaisvaltaisen huomioimisen kautta on mahdollista löytää yhteinen ymmärrys ohjaustyössä.

10 TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUDEN ARVIOINTIA

Aineiston luotettavuutta lisää mielestäni se, että toimijuudesta ei kysytty suoraan vaan vastaajia on pyydetty kertomaan arjesta työttömänä, mihin heidän aikansa kuluu ja millaisena he kokivat elämänsä työttömyysaikana. Vastaajat ovat kertoneet sen mitä ovat halunneet tuoda esiin ja kokeneet omassa tilanteessaan merkitykselliseksi ja huomionarvoiseksi. Heitä ei ole voinut johdatella vastauksissa tutkijan intressien mukaisesti eikä hyödyntää eleiden ja ilmeiden tulkintaa tai tehdä lisäkysymyksiä. Tämä toisaalta myös rajaa ja kapeuttaa aineistoa, mutta toisaalta tuo esiin juuri sen mitä tavoiteltiin eli subjektiivista kokemusta arjesta ja kokemuksellisuuden ääntä. Vastaaja on saanut sanoa vain sen mitä on halunnut. Vaikka vastaajan taustasta, elämäntilasta tai historiasta ei ollut tietoa eikä niitä ollut analyysissä käytettävissä, pidän kuitenkin oleellisena huomioida toimijuuden sidostumisen aikaan, paikkaan ja tilanteeseen, sen muutoksen ja toteutumisen suhteessa muihin. Aineiston keräämiskohdan ja sen hetkisen yhteiskunnallisen tilanteen huomioiminen on luontevaa. Tämä aineisto on kattava, sillä se avaa miltei 500:n vuonna 2009 työttömänä olleen ihmisen kokemusta toimijuudesta. Vastaajien toimesta esiin tuotua ja tärkeänä koettua, on käyty läpi toimijuuden modaliteettien avulla selvittäen millaista työttömyysajan toimijuus on ja mistä se koostuu. Esiin nousee toimijuutta mahdollistavia ja rajoittavia tekijöitä sekä tunteita, tavoitteita ja osaamista jotka yhdessä synnyttävät toimijuuden.

Aineistona käytetyssä Internet-kyselyssä ei kysytty vastaajien työhalukkuudesta ja työnhakemisesta mitään, mutta silti halu tehdä työtä ja työllistyä nousee vahvasti esiin vastuksista. Vastaajat ovat tuoneet tätä esiin siitakin huolimatta, että vastaaminen Internet-kyselyyn on ollut vapaaehtoista ja tehty nimettömänä eli vastaajan henkilöllisyyttä ei ole voitu TE-hallinnossa tai tutkijan toimesta tunnistaa. Viranomaisten vakuuttamisella esimerkiksi oman työnhaun aktiivisuudesta, ei siis ole ollut vastaajille henkilökohtaista hyötyä. Voidaan olettaa, että kyselyllä olisi saatu erilaista tietoa, jos olisi kysytty vastaajien työhalukkuudesta suoraan, kuten tiedusteltu työnhakuaktiivisuutta, erityisesti kun sitä tiedusteltiin TE-palveluiden Internet-sivustolla. Nyt käytettävissä oleva aineisto sisältää tietoa, joka on haluttu antaa ja täten koettu tärkeäksi. Tämä nostaa mielestäni vastausten arvoa ja luotettavuutta erityisesti työhalukkuuden ilmentymistä pohdittaessa.

Kyselyyn vastaajia yhdistävä tekijä oli alle 30-vuoden ikä ja kokemus työttömyydestä. Osalla heistä oli puoliso ja huollettavia lapsia, osa oli yksin asuvia. Nämä ilmenivät joistakin vastauksista, mutta

niitä ei ollut mahdollista huomioida aineiston analyysissä, koska tietoa ei ollut käytettävissä kaikkien vastaajien osalta. Jotta työttömyysajan toimijuuden syvempi tarkastelu olisi mahdollista, tulisi analyysissä huomioida myös toimijuuden koordinaattien, esimerkiksi iän, sukupuolen tai kulttuurisen taustan kietoutuminen elämäntilanteisiin. Elämäntilanteet ja niiden muutokset voivat Jyrkämän (2008) mukaan olla hyvin erilaisia ja eri tavoin dramaattisia niiden tapahtuessa eri-ikäisinä ja kytkeytyessä paikkoihin ja tiloihin. (Jyrkämä 2008, 197.) Toimijuuden koordinaattien osalta vain ajankohta, vastausvuosi sekä vastaajien ikähaarukka voitiin huomioida tässä tutkielmassa, muita tietoja ei vastaajista ollut saatavilla. Tältä osin toimijuuden analysointi jäi vajavaiseksi. Vastausajankohdan eli vuoden 2009 työttömyystilanne ja vastaajien ikä, alle 30-vuotiaat, on tiedostettu tutkimusta tehtäessä, mutta niitä ei ole varsinaisesti otettu analysoinnin kohteeksi.

Vastauksista ilmenee, että osalla työttömyyttä oli jatkunut pitkään, jollain takana oli vasta yksi päivä työttömänä. Vanhalakka-Ruohon (2014, 192) mukaan myös elämänkulun näkökulma on oleellinen ohjaus- ja auttamistyötä tarkastellessa, jottei eristäytyä tarkastelemaan ja ymmärtämään ihmistä vain nykyisyydessä ja ympäristöstään irrallaan elävänä. Tässä tutkimuksessa ei ollut mahdollista tarkastella toimijuutta suhteessa vastaajien yksilölliseen elämänsuuntaan tai -historiaan, koska sen kaltaista tietoa ei ollut heistä käytettävissä. Osassa avovastauksia tuli kuitenkin esiin ihmisen elämänsuuntaan, taustaan ja tapahtumiin liittyviä asioita, jotka syvensivät ymmärrystä tutkimusta tehdessä. Sen sijaan käytännössä toteutettavassa yksilöllisessä auttamistyössä tällaista tietoa on mahdollista saada kyselemällä, jolloin ymmärrys ja mahdollisuus kokonaisvaltaiseen auttamiseen lisääntyvät.

Tuloksia tarkasteltaessa tulee huomioida, että kysely on ollut auki TE-palveluiden Internet-sivustoilla. On oletettavaa, että siihen vastanneilla henkilöillä on ollut kiinnostusta työnhakuun ja työllistymiseen, koska he ovat vierailleet sivustolla ja halunneet käyttää aikaansa vastaamiseen. Henkilöt, jotka ovat olleet tällöin erityisen huonossa asemassa, eivät todennäköisesti ole vierailleet TE-palveluiden sivustoilla säännöllisesti tai kokeneet merkitykselliseksi vastata kyselyyn. Olisi kiinnostavaa tavoittaa myös nämä ihmiset ja kartoittaa heidän toimijuuttansa.

11 TUTKIMUKSEN EETTISTÄ POHDINTAA

Tämän tutkimuksen teossa on pyritty noudattamaan hyvää tieteellistä käytäntöä ja tutkimusetiikkaa. Tutkimusetiikalla tarkoitetaan yleisesti sovittuja sääntöjä suhteessa esimerkiksi tutkimuskohteeseen, suureen yleisöön ja toimeksiantajiin. Hyvällä tieteellisellä käytännöllä tarkoitetaan, että tutkija noudattaa eettisesti kestäviä ja tiedeyhteisön hyväksymiä tutkimus- ja tiedonhankintamenetelmiä. (Vilka 2015, 41.) Vastaajia on mahdoton tunnistaa eikä minulla tutkijana ollut käytössä muuta kuin litteroidut avovastaukset. Mikäli vastaajista olisi ollut tiedossa ikä, sukupuoli tai esimerkiksi perhetilanne, olisi se mahdollistanut esimerkiksi yksineläjien ja perheellisten toimijuuden vertailun. Osassa vastauksista tulee selville esimerkiksi vastaajan sukupuoli, koulutustausta, huollettavien lapsien määrä tai työttömyyden kesto vastaushetkellä, mutta osassa vastauksista mitään näistä asioista ei mainita. Lähtökohtaisesti oli myös luotettava siihen, että vastaaja oli oikeasti työtön, vastannut totuudenmukaisesti ja vastannut kyselyyn vain kerran.

Osana tutkimuksen eettistä pohdintaa kuuluu Tuomen ja Sarajärven (2009, 126) mukaan selkiyttää, kenen ehdoilla tutkimusaihe valitaan ja miksi tutkimukseen ryhdytään. Tutkimusaiheeni valikoitui henkilökohtaisen kiinnostuksen mukaan. Lisäksi siihen vaikutti oman työkokemuksen ja yleisen ilmapiirin ja julkisen keskustelun välillä koettu ristiriita. Tavoitteena oli toimijuutta tarkastelemalla lisätä ymmärrystä työttömyysajasta ja sen vaikutuksesta ihmiseen. Työskentelyn alussa käytin aikaa selkiyttääkseni omaa suhtautumistani ja kokemustaustani vaikutusta aiheeseen. Tiedostin taustalla vaikuttavan omaa ajatusmaailmaani ja toimintaani ohjaava käsitys ihmisten samanarvoisuudesta sekä aito kiinnostukseni ihmiseen. Tiedostan työkokemukseni vaikeasti työllistyvien ihmisen kanssa avartaneen näkemystäni ja lisännen ymmärrystäni sekä ongelmien kasautumisen että elämänhistorian merkityksellisyyden suhteen.

Tutkimuskohteena työttömänä olevien ihmisten toimijuus oli tärkeä ja ajankohtainen aihe, sillä tutkimuksen tekohetkellä Suomessa oli yli 300 000 työtöntä työnhakijaa ja pitkäaikaistyöttömyys sekä aktivointipalveluiden piirissä olevien määrät ovat jatkaneet kasvuaan. (Työllisyyskatsaus lokakuu, 2016). Työ- ja elinkeinoministeriö pohtii keinoja, joilla parantaa osaavan työvoiman saatavuutta ja työnhakijoiden nopeaa työllistymistä sekä alentaa nuorisotyöttömyyttä ja rakenteellista työttömyyttä (Työ- ja elinkeinoministeriö, 2016b). Hallitus myönsi vuoden 2017 talousarvioesityksessä TE-palvelujen tehostamiseen ja työnhakijoiden haastattelujen järjestämiseen

erillisen määrärahan. Määrärahan turvin TE-toimistoihin palkataan lisää henkilöstöä työnhakijoiden tihennettyjen haastattelujen käynnistämiseksi vuoden 2017 alussa. Tavoitteena on työttömien nopea työllistyminen, pitkäaikaistyöttömyyden ehkäisy, avoimien työpaikkojen nopea täytyminen ja asiakaslähtöisyyden lisääminen. (Työ- ja elinkeinoministeriö, 2016b.) Uudistusten myötä asiantuntijoille avautuu mahdollisuus asiakkaiden yksilölliseen auttamistyöhön, kunnioittavaan kohtaamiseen ja toimijuuden vahvistamiseen. Puuttamalla toimijuuden rajoitteisiin ja vahvistamalla yksilön toimijuuden mahdollisuuksia, voidaan tukea ihmistä kohti yksilöllistä hyvää elämää ja parhaimmillaan vaikuttaa tällä tavoin yhteiskunnassa vallitseviin ongelmiin.

Tämän tutkimuksen tekeminen on vahvistanut ajatustani kuuntelemisen ja kuulemisen tärkeydestä ja osoittanut toisen ihmisen tulkitsemisen ja todellisen ymmärtämisen haasteellisuuden. Kunnioitus ja arvostus ihmisyyttä sekä koettua ja elettyä kohtaan, on ohjannut työtäni ja vahvistanut näkemystäni yksilöllisen auttamistyön tärkeydestä. Tutkimuksen tekeminen kautta todentui toimijuuden merkitysten erilaisuus yksilölle. Auttamistyössä on oleellista hahmottaa sekä toimijuutta mahdollistavia että sitä rajoittavia tekijöitä ja oppia näkemään niiden taustalla vaikuttavia tekijöitä. Toimijuuden käsitettä ja modaliteetteja hyödyntämällä on mahdollista huomioida ihminen ja hänen tilanteensa kokonaisvaltaisesti. Tietoa lisäämällä voidaan laajentaa ymmärrystä ja siten lisätä osaamista auttamistyössä. Yksilöllisyyden huomioimisen lisäksi sosiaalisten suhteiden merkitys, johonkin kuulumisen tunne ja ympäröivien rakenteiden merkitys, ovat ihmisen elämässä keskeisiä toimijuuteen vaikuttavia tekijöitä. Kokonaisuutena aineistoa ja aikaisempia tutkimuksia tarkasteltaessa on hämmästyttävää kuinka samankaltaisina ihmisten kokemukset ja kuvaukset työttömyysajasta ja sen vaikutuksista ovat säilyneet vuosikymmeniä, vaikka yhteiskunta ja sen rakenteet ovat muuttuneet. (vrt. Jyrkämä 1981; Kortteinen & Tuomikoski 1998.) Ihmisen halu toimia ja tehdä työtä, kokea itsensä tarpeelliseksi ja osaksi yhteiskuntaa, ovat säilyneet vahvoina.

LÄHTEET

Ala-Kauhaluoma, Mika (2004) Työttömien aktivointi: kuntouttava työtoiminta-lain sisältö ja vaikuttavuus. Helsinki: Stakes.

Alasuutari, Pertti (1995) Laadullinen tutkimus. 3.painos. Tampere: Vastapaino.

Alho, Linnea (2014) Polun tekijät. Selvitys työvoiman palvelukeskusten toiminnasta, tuloksista ja kehittämiskohteista Uudellamaalla. Raportteja 108/2014. Uudenmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus.

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/103070/Polun_tekijat.pdf?sequence=2 Viitattu 28.4.2016.

Bandura, Albert (2001) Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective Annual Review of Psychology Vol. 52: 1-26 (Volume publication date February 2001) Department of Psychology, Stanford University, Stanford, California.

Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana (2013) Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki tyouralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 150–170.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 8. painos. Tampere: Vastapaino.

Findikaattori, Työmarkkinat, työllisyysaste. <http://www.findikaattori.fi/fi/41>. Viitattu 19.10.2016.

Heinonen, Elisabet & Hämäläinen, Kari & Räisänen, Heikki & Sihto, Matti & Tuomala, Juha (2004) Mitä on työvoimapolitiikka? VATT-Julkaisuja 38, Helsinki: Gummerus Kirjapaino.

Hokkanen, Liisa (2013) Asiakaskansalaisen toimijuus sosiaalityöllisessä asianajossa. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 55–86.

Hänninen, Sakari (2014) Työttömän työnhakijan mahdoton mahdollisuus. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet: haurastuvat työmarkkinat Suomessa Tampere: Vastapaino, 184–208.

- Julkunen, Raija (2013) Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 21–44.
- Juvonen, Tarja (2015) Sosiaalisesti kontrolloitu, hauraasti autonominen – nuorten toimijuuden rakentuminen etsivässä työssä. <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/ajankohtaista/uutiset/408-2015-10-14-11-04-57>. Viitattu 3.2.2016.
- Jyrkämä, Jyrki (1981) Mitä on elää työttömänä – työttömyys ristiriitatilanteena. Teoksessa Jyrki Jyrkämä (toim.) Työttömänä Suomessa, Helsinki: Suomen Tutkijaliitto, 73–93.
- Jyrkämä, Jyrki (2007) Toimijuus ja toimijatilanteet-aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Marjaana Seppänen & Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö, sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä: PS-Kustannus, 195–217.
- Jyrkämä, Jyrki (2008) Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Gerontologia 22:4, 190–201.
- Jyrkämä, Jyrki (2014) Asuminen, koti, toimijuus. Teoksessa Marja-Liisa Laapio & Katariina Hänninen (toim.) Kaikki hyvin kotona? Ikääntyneiden arjen hallinta tuetun asumisen yksiköissä Sininauhaliitto, 116-127. http://www.sininauhaliitto.fi/sites/default/files/kaikki_hyvin_kotona.pdf. Viitattu 12.10.2016,
- Karjalainen, Vappu (2013) Työttömän palvelujärjestelmän aktivoituminen. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 99–119.
- Keskitalo, Elsa (2013) Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 45–72.
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013) Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 7-18.
- Koistinen, Pertti (2014) Työ, työvoima & politiikka. Tampere: Vastapaino.
- Kokko, Katja (2005) Työttömyys ja psyykinen pahoinvointi: altistumista ja seurauksia. Teoksessa Ulla Kinnunen & Taru Feldt & Saija Mauno (toim.) Työ leipälajina. Työhyvinvoinnin psykologiset perusteet. Jyväskylä: PS-Kustannus, 200–227.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön: Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hanki ja Jää. Helsinki: Tammi.

Kotiranta, Tuija & Virkki, Tuija (2011) Toimijuus ja sosiaalisen toiminnan teoria. Teoksessa Tuija Kotiranta & Petteri Niemi & Raili Haaki (toim.) Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Helsinki University Press, 113 – 132.

Kotkas, Toomas (2013) Sopimuksellisuus sosiaalioikeudessa – esimerkkinä julkisen työvoimapaalvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 73–95.

Kunnat.net. Asiantuntijapalvelut: Työllisyys. Työvoiman palvelukeskus.

<http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/ae/tyollisyys/palvelukeskukset/Sivut/default.aspx>.

Viitattu 25.10.2016.

Kuusela, Pekka (2011) Sosiaalityö, sosiaalisuus ja sosiaalisen toiminnan teoria. Teoksessa Tuija Kotiranta & Petteri Niemi & Raili Haaki (toim.) Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Helsinki University Press, 51–71.

Laitinen, Merja & Niskala, Asta (2013) Sosiaalityön suhde asiakkuuteen. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 9-16.

Leiman, Mikael (2013) Avuttomuus ja toimijuus. Tuetusta toimijuudesta itsenäiseen toimijuuteen. Dialoginen ohjaus ja neuvonta käytännössä. Polku työmarkkinoille-osahanke. <https://www.elykeskus.fi/documents/10191/1506373/Dialoginen+ohjaus+ja+neuvonta/c1637dbb-3feb-447f-938d-65eb0bca1198>. Viitattu 28.4.2016.

Lähteenmaa, Jaana (2010) Nuoret työttömät ja taistelu toimijuudesta. Työpoliittinen aikakauskirja 2010:4, 51–63.

Lähteenmaa, Jaana (2011) Nuoret työttömät ja yliviritetty toimijuus. Nuorisotutkimus 2011:4, 47–60.

Lähteenmaa, Jaana & Kojo, Marjaana & Määttä, Mirja (2012) Onnistuuko nuorten työttömien aktivointi? Kommentti, Nuorisotutkimuksen verkkokanava. <http://www.kommentti.fi/kolumnit/onnistuuko-nuorten-ty%C3%B6tt%C3%B6mien-aktivointi>.

Viitattu 28.4.2016.

- Melin, Harri (1981) Työttömyys toimeentulo-ongelmana. Teoksessa Jyrki Jyrkämä (toim.) Työttömänä Suomessa. Helsinki: Suomen Tutkijaliitto, 132–144.
- Melin, Harri (2007) Yhteiskuntatieteellinen työelämän tutkimus Suomessa. Teoksessa Antti Kasvio & Johanna Tjäder (toim.) Työ murroksessa: artikkelikokoelma. Helsinki: Työterveyslaitos, 17–29.
- Mäkinen, Sanna (2015) Näköaloja toimijuuteen nuoruuden siirtymissä ja suunnanotoissa. Teoksessa Päivi Annika Kauppila & Jussi Silvonen & Marjatta Vanhalakka-Ruoho (toim.) Toimijuus, ohjaus ja elämäntulkku. Itä-Suomen yliopisto, 103–128. <http://docplayer.fi/10607316-Toimijuus-ohjaus-ja-elamankulku.html>. Viitattu 28.4.2016.
- Niemi, Petteri (2011) Minä itse ja sen määrääminen. Teoksessa Tuija Kotiranta & Petteri Niemi & Raili Haaki (toim.) Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Helsinki University Press, 169–195.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2013) Nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehdot sosiaali- ja työvoimapaalveissa. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 113–145.
- Parvikko, Olavi (1981) Työttömyys, terveys, mielenterveys. Teoksessa Jyrki Jyrkämä (toim.) Työttömänä Suomessa. Helsinki: Suomen Tutkijaliitto, 145–159.
- Piirainen, Keijo (2010) Syrjäytymisen vastaisen toiminnan vaikuttavuus. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri & Päivi Vuokila-Oikonen (toim.) Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Tammi, 303–323.
- Pääkkönen, Hannu (2012) Työttömien ajankäyttö mukailee työssäkäyvien päivärytmiä. Hyvinvointikatsaus 3/2012 – Teema: Ajankäyttö. http://www.stat.fi/artikkelit/2012/art_2012-09-24_001.html. Viitattu 22.3.2017.
- Ronkainen, Suvi (2008) Kenen ongelma väkivalta on? Suomalainen hyvinvointivaltio ja väkivallan toimijuus. Yhteiskuntapolitiikka 73:4, 388–401.
- Rostila, Ilmari (1981) Työttömyys elämäntilanteena. Teoksessa Jyrki Jyrkämä (toim.) Työttömänä Suomessa. Helsinki: Suomen Tutkijaliitto, 94–114.
- Saikkum, Peppi (2013) Näkökulmia työttömän työkykyyn ja työkyvyn arviointiin. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 120–149.

Saikku, Peppi (2016) Vaikeasti työllistyvien palvelurakenteet kunnissa: aktivoinnin ja sosiaalityön yhteydet muuttuvassa tilanteessa. Teoksessa Sanna Blomgren, Jouko Karjalainen, Pekka Karjalainen, Minna Kivipelto, Paula Saikkonen & Peppi Saikku (toim.) Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa. Raportti 4/2016, Terveystieteiden tutkimuskeskus, Tampere: Suomen Yliopistopaino, 74 – 102.

Sihto, Matti (2013) Työllisyys- ja aktivointipolitiikan tulevaisuuden näkymiä. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 190–206

Siisiäinen, Martti (2014) Työtä vailla olevat nuoret. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet: haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino, 91–125.

Silvasti, Tiina & Lempiäinen, Kirsti & Kankainen, Tomi (2014) Eriarvoisuuden uudet paikat. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet: haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino, 7-19.

Sulkunen, Pekka (1997) Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 13–53.

Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (1997) Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 72–95.

Suomen virallinen tilasto (SVT). Käsitteet ja määritelmät. Helsinki: Tilastokeskus. <http://www.stat.fi/til/tyti/kas.html>. Viitattu 1.3.2017.

Tem-analyyseja (2009) Työ- ja elinkeinoministeriön lyhyen aikavälin talous- ja työmarkkinaennuste 16/2009. Johanna Alatalo, Ilkka Nio & Mika Tuomaala. <http://tem.fi/analyysit-vuosi-2009>. Viitattu 22.9.2016.

Tem-analyyseja (2010), Työ- ja elinkeinoministeriön lyhyen aikavälin työmarkkinaennuste 21/2010. Ilkka Nio & Mika Tuomaala. <http://tem.fi/analyysit-vuosi-2010>. Viitattu 22.9.2016.

Tem (2016) Työllisyys. <http://tem.fi/tyollisyys>. Viitattu 14.12.2016.

Tilastokeskus. Tilastot: Työvoimatutkimus, maaliskuu 2016. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tyti/2016/03/tyti_2016_03_2016-04-26_tie_001_fi.html. Viitattu 6.3.2017.

Tossavainen, Pekka (2005) Mitä tilastot kertovat työttömyydestä? Teoksessa Kari Hämäläinen, Heikki Taimio & Roope Uusitalo (toim.) Työttömyys, taloustieteellisiä puheenvuoroja. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, Edita, 17–34.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2016a) https://www.tem.fi/tyo/tiedotteet_ty?89506_m=120359
Viitattu 1.5.2016.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2016b) Tiedote: TE-palveluja tehostetaan henkilöstöä ja ostopalveluja lisäämällä. http://tem.fi/artikkeli/-/asset_publisher/te-palveluja-tehostetaan-henkilostoa-ja-ostopalveluja-lisaamalla. Viitattu 14.12.2016.

Työllisyyskatsaus (2009) TEM. <http://tem.fi/analyysit-vuosi-2009>. Viitattu 22.9.2016.

Työllisyyskatsaus lokakuu (2016) TEM.
http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/78925/TKAT_Loka_2016.pdf?sequence=1
Viitattu 14.12.2016.

Vaattovaara, Virpi (2015) Elämäkulku ja toimijuus - Lapin maaseudun nuorista aikuisiksi 1990–2011. Väitöskirja. Lapin yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-484-823-7>. Viitattu 22.8.2016.

Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (2014) Toimijuus elämäkulussa – ohjaustyön perusta. Aikuiskasvatus 34:3, 192–199.

Vilkkä, Hanna (2015) Tutki ja kehitä. 4. painos, Jyväskylä: PS-kustannus.

Ylistö, Sami (2015) Miksi työnhaku ei kiinnosta? Nuorten pitkäaikaistyöttömien työnhakuhaluttomuudelle kertomia syitä. Työelämän tutkimus, 2015:2, 112–126.

Åkerblad, Leena (2014) Epävarmuuden tuolla puolen: Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-1364-7>. Viitattu 28.4.2016.

Åkerblad, Leena (2015) Hämmennystä ja reittivalinnan vaikeutta – prekaari toimijuus. Teoksessa Päivi Annika Kauppila, Jussi Silvonen & Marjatta Vanhalakka-Ruoho (toim.) Toimijuus, ohjaus ja

elämäkulku. Itä-Suomen yliopisto, 129–144. . <http://docplayer.fi/10607316-Toimijuus-ohjaus-ja-elamankulku.html>. Viitattu 7.12.2016.